

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**VERGİ AHLÂKI VE BELİRLEYENLERİ
EGE BÖLGESİ ÖRNEĞİ**

İhsan Cemil DEMİR

Danışman

Prof. Dr. Mehmet TOSUNER

2008

Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Vergi Ahlâkı ve Belirleyenleri, Ege Bölgesi Örneđi**” adlı çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2008

İhsan Cemil DEMİR

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : İhsan Cemil DEMİR
Anabilim Dalı : MALİYE
Programı : MALİYE
Tez Konusu : Vergi Ahlâkı ve Belirleyenleri, Ege Bölgesi Örneği
Sınav Tarihi ve Saati :/.../....:.....

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nüntarih veSayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30. maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	☐	OY BİRLİĞİ	☐
DÜZELTİLMESİNE	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
REDDİNE	☐		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

	Evet
Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	☐
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	☐
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	☐

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... ☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
..... ☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
..... ☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
..... ☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
..... ☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red

ÖZET

Doktora Tezi

Vergi Ahlâkı ve Belirleyenleri, Ege Bölgesi Örneği

İhsan Cemil DEMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Maliye Anabilim Dalı

Vergi kaçakçılığı, devlet kavramı kadar eski bir sorundur. Devletler bu sorun ile mücadele etmek amacıyla çok çeşitli yaptırımlar geliştirmişlerdir. Ancak geliştirilen yaptırımlar vergiye tam anlamıyla uyumu sağlayamamıştır. Bütün mükelleflerin denetlenmesinin mümkün olmaması, denetim maliyetlerinin yüksekliği gibi birçok faktör, vergi kaçakçılığı sorununun en kolay ve doğal çözümü olarak toplumsal vergi ahlâkını zorunlu kılmaktadır.

Vatandaşların mükellef olarak devlet ile aralarındaki ilişkiyi belirleyen davranış normları olarak vergi ahlâkı, vergilere ilişkin görev ve sorumlulukların zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Vergi ahlâkı, gerek vergi ve gerekse ahlâk kavramlarının karmaşıklığı içinde, birçok faktörden etkilenen bir fenomendir. Vergi ahlâkını belirleyen faktörleri ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik faktörler olarak özetlemek mümkündür.

Gelişmişlik seviyesinin önemli göstergeleri arasında sayılan vergi ahlâkının, Türkiye açısından düzeyinin ve hangi faktörlerden etkilendiğinin tespit edilmesi çok önemlidir. Böyle bir tespit, Türkiye’de vergi ahlâk düzeyinin yükseltilmesi için, gerek kanun koyuculara, gerek politikacılara ve gerekse uygulayıcı kurumlara önemli bir yol gösterici olacaktır. Belirtilen amaçlarla yürütülen bu çalışmada, vergi ahlâkının gerekliliği ve belirleyenleri teorik ve ampirik olarak araştırılmıştır.

Ege Bölgesi’nde yürütülen ampirik alan araştırması sonuçlarına göre bölgenin vergi ahlâk düzeyi ortanın biraz üzerindedir. Kurumsal kalite, kamu harcamalarının algılanması, subjektif vergi yükü, vergi idaresi, yolsuzluk algısı, vergi afları, formel ve informel eğitim, inanç ve cinsiyet, vergi ahlâkını belirleyen en önemli faktörler olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Ahlâkı, İktisat ve Ahlâk, Vergi Uyumu, Vergiye Gönüllü Uyum, Vergi Ahlâkının Belirleyenleri

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Determinants of Tax Morale, Experience of Aegean Region

İhsan Cemil DEMİR

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Public Finance**

Tax evasion is a problem which is as old as the concept of government. Governments have improved many kinds of sanctions to contend with this problem. But, these sanctions have not been able to provide tax compliance in the proper sense. Many factors, like impossibility of auditing all the taxpayers, high costs of tax audit, make the societal tax morale necessary as a natural and easiest solution.

Tax morale, as the norms of behaviours which determine the relationship between government and taxpayers, means fulfilling of duties and responsibilities about taxes on time and absolutely. Tax morale is a phenomenon affected from many factors in the complexity of concepts of tax and morale. It is possible to summarize the determinants of tax morale as economic, social, cultural and demographic factors.

It is very important for Turkey to determine the level and determinants of tax morale which is accepted as the considerable indicators of development level. This kind of determining will be an important guiding to lawmakers, politicians and implementing institutions for raising the level of tax morale in Turkey. In this regard, the necessity and determinants of tax morale have been searched theoretically and empirically in this study.

According to results of survey conducted in Aegean Region, tax morale level of Region is slightly higher than medium level. The most important determinant factors of tax morale are institutional quality, perception of public expenditures, subjective tax burden, tax administration, perception of corruption, tax amnesties, formal and informal education, faith and gender.

Key Words: Tax Morale, Economics and Morale, Tax Compliance, Voluntary Tax Compliance, Determinants of Tax Morale

İÇİNDEKİLER

VERGİ AHLÂKI VE BELİRLEYENLERİ EGE BÖLGESİ ÖRNEĞİ

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM VERGİNİN PSİKOLOJİK YÖNÜ

I. VERGİ KAVRAMI	4
A) Subjektif Yönleriyle Verginin Tanımı	4
B) Vergilemeyi Haklı Göstermeye Çalışan Teoriler	7
1. Fayda Yaklaşımı (İstifade Teorisi)	7
a) Sosyal Sözleşme Anlayışından Kaynaklanan Yaklaşımlar	8
(1) Vergiyi Hizmet Bedeli Sayan Yaklaşım	8
(2) Vergiyi Sigorta Primine Benzeten Yaklaşım	8
(3) Vergiyi Harcamalara İştirak Sayan Yaklaşım	8
b) Marjinal Fayda Anlayışından Kaynaklanan Yaklaşım	8
2. Ödeme Gücü Yaklaşımı (İktidar Teorisi)	9
C) Vergilemenin Amaçları	10
1. Vergilemenin Mali Amaçları	10
2. Vergilemenin Mali Olmayan Amaçları	11
a) İktisadi Amaç	11
b) Sosyal Amaç	12
c) Diğer Amaçlar	13
II. VERGİYE PSİKOLOJİK BAKIŞ	13
A) Mali Psikoloji	13
B) Vergi Psikolojisi	15
1. Vergi Psikolojisinin Gelişimi	16
2. Vergi Psikolojisinin Kapsamı	18

3. Vergi Psikolojisinin Amaçları	20
a) Vergi Politikalarının Etkinliğini Arttırmak	21
b) Vergi Uyumunu Kolaylaştırmak	21
c) Toplumsal İlişkileri Düzenlemek	21
C) Vergi Karşısında Mükellef Psikolojisi	22
1. Algı Kavramı ve Vergilerin Algılanması	22
2. Tutum Kavramı ve Vergiler Açısından Önemi	26
III. AHLÂK - VERGİ İLİŞKİSİ	30
A) Ahlâk Kavramı	31
1. Ahlâkın Tanımı	32
2. Ahlâkın Tarihsel Gelişimi ve Ahlâki Ekoller	33
B) Ahlâkın İşlevleri ve Gerekliliği	37
C) Ahlâk – Hukuk İlişkisi	39
D) Ahlâk – İktisat İlişkisi	42
E) Vergi Ahlâkı	46
1. Mükellefin Vergi Ahlâkı	48
2. Toplumun Vergi Ahlâkı	51
3. Vergileme Ahlâkı	53
4. Vergi Ahlâkının Gerekliliği	57

İKİNCİ BÖLÜM

VERGİ AHLÂKININ BELİRLEYENLERİ

I. VERGİ AHLÂKININ EKONOMİK BELİRLEYENLERİ	62
A) Vergi Yüğü	62
1. Objektif Vergi Yüğü	63
2. Subjektif Vergi Yüğü (Vergi Tazyiki)	67
B) Vergi Adaleti	70
C) Gelir Düzeyi (Vergi Kapasitesi)	73
D) Kamu Harcamalarının Algılanma Düzeyi	76
E) Yolsuzluk	79
F) Kayıt Dışı Ekonominin Yaygınlığı	81

G) Vergi Yapısı	83
H) Vergi Denetimi, Vergi Cezaları ve Vergi Afları	86
I) Çevresel Faktörler	91
1. Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Ahlâkına Etkisi	92
2. Vergi İdaresinin Vergi Ahlâkına Etkisi	95
3. Diğer Mükelleflerin (Referans Grupların) Vergi Ahlâkına Etkisi	99
II. VERGİ AHLÂKININ SOSYAL VE KÜLTÜREL BELİRLEYENLERİ	101
A) Devlete Bağlılık, Güven ve Vatandaşlık Bilinci	102
B) Siyasal İktidarın Kabulü	106
C) Dini İnançlar ve Gelenekler	108
D) Kültürel Yapı (Vergi Kültürü)	112
E) Demokrasi	114
III. VERGİ AHLÂKININ DEMOGRAFİK BELİRLEYENLERİ	115
A) Yaş	115
B) Cinsiyet	118
C) Eğitim	121
D) Medeni Durum	124
F) Mesleki Durum	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK VERGİ MÜKELLEFLERİNDE VERGİ AHLÂKI

EGE BÖLGESİ ALAN ARAŞTIRMASI

I. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	130
A) Araştırmanın Amacı ve Gerekliliği	131
B) Araştırmanın Sınırları	133
1. Ana Kütlenin Belirlenmesi	133
2. Örneklem Seçimi	134
3. Anket Yöntemi	136
II. EGE BÖLGESİ ALAN ARAŞTIRMASI	138

A) Araştırma İle İlgili Genel Bulgular	138
1. Frekans Dağılımları ve Güvenilirlik Analizi	138
2. Ege Bölgesi'nin Vergi Ahlâk Skoru	142
B) Vergi Kaçakçılığı - Vergi Ahlâkı İlişkisi	144
C) Vergi Ahlâkının Belirleyenleri	149
1. Demografik Faktörler - Vergi Ahlâkı İlişkisi	151
a) Yaş Grupları ve Vergi Ahlâkı	151
b) Meslek Grupları ve Vergi Ahlâkı	152
c) Cinsiyete Göre Vergi Ahlâkı	153
d) Medeni Duruma Göre Vergi Ahlâkı	154
2. Sosyo-Kültürel Faktörler - Vergi Ahlâkı İlişkisi	156
a) Eğitim Seviyesi ve Vergi Ahlâkı	156
b) Kurumsal Faktörler ve Vergi Ahlâkı	158
c) Dini İnançlar ve Vergi Ahlâkı	162
d) Milli Duygular ve Vergi Ahlâkı	164
e) Siyasal İktidar ve Vergi Ahlâkı	165
3. Ekonomik Faktörler - Vergi Ahlâkı İlişkisi	167
a) Vergi Yüğü – Vergi Ahlâkı İlişkisi	168
b) Gelir Düzeyi - Vergi Ahlâkı İlişkisi	169
c) Kamu Harcamaları – Vergi Ahlâkı İlişkisi	170
d) Vergi Denetimi, Vergi Cezaları ve Vergi Ahlâkı	171
e) Vergi İdaresi	175
f) Vergi Afları ve Vergi Ahlâkı	177
g) Referans Grupları ve Vergi Ahlâkı	178
D) Araştırmadan Çıkarılabilecek Sonuçlar	183
SONUÇ VE ÖNERİLER	185
KAYNAKLAR	192

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ATO	Ankara Ticaret Odası
AÜ	Ankara Üniversitesi
bkz.	Bakınız
Coef.	Coefficient
Çev.	Çeviren
EVS	European Value Surveys
GİB	Gelir İdaresi Başkanlığı
IRS	Internal Revenue Service
ISSP	International Social Survey Program
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İİTİA	İstanbul İktisadi Ticari İlimler Akademisi
İSMMMO	İstanbul Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası
İTİA	İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İÜİFME	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü
M.Ö.	Milattan Önce
Marg.	Marginal
MB	Maliye Bakanlığı
N	Number
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
OLS	Ordinary Least Square
Prob.	Probability
Pub.	Publication
s.	Sahife
Sig.	Significance
SM	Serbest Muhasebeci
SMMM	Serbest Muhasebeci Mali Müşavir
SMMMO	Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası
ss.	Sahifeler
Std.	Standart
Sum.	Summary
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCMP	Taxpayer Compliance Measurement Program
TEL	Tax and Expenditure Limitation
TMMOB	Türkiye Mimar ve Mühendisler Odası Birliği
TOS	Taxpayer Opinion Survey
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UK	United Kingdom
VA	Vergi Ahlâkı
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
WVS	World Value Surveys

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1:	Ahlâk ile İlgili En Beğenilen / Tasvip Edilen Söylemler	42
Tablo 2:	Bazı OECD Ülkelerinde Toplam Objektif Vergi Yüğü	65
Tablo 3:	Bazı OECD Ülkelerinde Vergi Ahlâkı	66
Tablo 4:	Bazı OECD Ülkelerinde Ücretler Üzerindeki Vergi Yüğü	74
Tablo 5:	Yüzde 20'lik grupların gelirden aldığı paylar, (2004–2005)	75
Tablo 6:	Çeşitli Ülkelerde Yolsuzluk Düzeyleri	80
Tablo 7:	Vergi Denetim Kadroları (Mayıs 2007)	89
Tablo 8:	Türkiye’de Vergi Aflarının Algılanma Düzeyi Üzerine Araştırmalar	91
Tablo 9:	Türkiye’de Vergi İdaresi - Mükellef İlişkileri	98
Tablo 10:	Çeşitli Güven Aralıklarında Ana Kütle ve Örneklem Hacimleri	135
Tablo 11:	İllere Göre Faal Gelir Vergisi Mükellef ve Örneklem Sayıları	135
Tablo 12:	Yaş Grubu Frekans Dağılımları	139
Tablo 13:	Cinsiyet Frekans Dağılımları	139
Tablo 14:	Medeni Durum Frekans Dağılımları	139
Tablo 15:	Mesleki Durum Frekans Dağılımları	140
Tablo 16:	Eğitim Düzeyi Frekans Dağılımları	140
Tablo 17:	Aylık Ortalama Gelir Frekans Dağılımları	140
Tablo 18:	Mükellefiyet Süresi Frekans Dağılımları	141
Tablo 19:	Güvenilirlik (Reliability) Analizi - (Cronbach Alpha Katsayısı)	141
Tablo 20:	Ege Bölgesi Vergi Ahlâk Skoru	143
Tablo 21:	Vergi Ahlâkı Faktör Analizi (KMO ve Barlett Testleri)	143
Tablo 22:	Vergi Ahlâkı Faktör Analizi (Anti-Image Matrisi)	144
Tablo 23:	Mükelleflerin Vergi Kaçakçılığına Bakışları	145
Tablo 24:	Vergi Uyumu (tax compliance) - Vergi Ahlâkı İlişkisi (I)	147
Tablo 24:	Vergi Uyumu (tax compliance) - Vergi Ahlâkı İlişkisi (II)	148
Tablo 25:	Vergi Ahlâkının Belirleyenleri Regresyon Analizi	149
Tablo 26:	Yaş Grupları - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	151
Tablo 27:	Yaş Gruplarına Göre Vergi Ahlâkı	152
Tablo 28:	Meslek Gruplarına Göre Vergi Ahlâkı	153
Tablo 29:	Meslek Grupları - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	153

Tablo 30: Cinsiyete Göre Vergi Ahlâkı	154
Tablo 31: Cinsiyet - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	154
Tablo 32: Medeni Duruma Göre Vergi Ahlâkı	155
Tablo 33: Medeni Durum - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	155
Tablo 34: Eğitim Düzeyleri ve Vergi Ahlâkı	157
Tablo 35: Eğitim Düzeyi - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	157
Tablo 36: Vergi Ahlâkı – Devlete Güven (TBMM)	159
Tablo 37: Vergi Ahlâkı-Devlete Güven İlişkisi (TBMM)	159
Tablo 38: Vergi Ahlâkı – Devlete Güven (Hukuk)	160
Tablo 39: Vergi Ahlâkı-Devlete Güven İlişkisi (Hukuk)	160
Tablo 40: “Ülkesini Seven Biri Vergisini Tam Olarak Ödemelidir.”	161
Tablo 41: “Ülkemizde çok fazla yolsuzluk yapılmaktadır.”	162
Tablo 42: “Yaşantımda Dini Kurallar Önemlidir.”	163
Tablo 43: Dini İnançlar - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	163
Tablo 44: Dini İnançlar ve Vergi Ahlâkı	164
Tablo 45: “Mensubu Olduğum Milletle Övünürüm.”	164
Tablo 46: Milli duygular - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	165
Tablo 47: “Hükümeti seviyorsam vergimi daha gönüllü bir şekilde öderim.”	165
Tablo 48: “Hükümetlerin icraatları vergiye karşı tutumumu etkiler.”	166
Tablo 49: Vergi Ahlâkı – Siyasal İktidarın Kabulü İlişkisi (Anova)	166
Tablo 50: Vergi Ahlâkı – Siyasal İktidarın Kabulü İlişkisi	167
Tablo 51: Vergi Yüğü Faktör Ortalaması	168
Tablo 52: Gelir Düzeyi – Vergi Ahlâkı İlişkisi	169
Tablo 53: “Ülkemizde kamu harcamalarında savurganlık yapılmaktadır.”	170
Tablo 54: “Ödediğim verginin nerelere harcandığını bilmem çok önemlidir.”	170
Tablo 55: Kamu Harcamaları – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	171
Tablo 56: Kamu Harcamaları – Vergi Ahlâkı İlişkisi	171
Tablo 57: Vergi Denetimi – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	172
Tablo 58: Vergi Denetimi – Vergi Ahlâkı İlişkisi	173
Tablo 59: Vergi Denetimi – Vergi Ahlâkı Korelasyon Analizi	173
Tablo 60: Vergi Cezaları – Vergi Ahlâkı İlişkisi	174
Tablo 61: Vergi Cezaları – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	174

Tablo 62: “Genellikle vergi idaresinin bana karşı davranışları olumludur.”	176
Tablo 63: Vergi İdaresi – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	176
Tablo 64: Vergi İdaresi – Vergi Ahlâkı İlişkisi	176
Tablo 65: “Vergi afları vergi ahlâkını olumsuz etkilemektedir.”	177
Tablo 66: Vergi Afları – Vergi Ahlâkı İlişkisi	178
Tablo 67: Vergi Afları – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	178
Tablo 68: “Muh. ve mali müşavirler vergi ahlâkını olumsuz etkilemektedir.”	179
Tablo 69: Muhasebeci – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	179
Tablo 70: Muhasebeci – Vergi Ahlâkı İlişkisi	180
Tablo 71: “Vergi kaçırınlar, diğer insanları da vergi kaçırmaya teşvik etmektedir.”	180
Tablo 72: Diğer Mükellefler – Vergi Ahlâkı İlişkisi	181
Tablo 73: Diğer Mükellefler – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	181
Tablo 74: “Vergi kaçırırsam ve bunu yakın çevrem öğrense çok utanırım.”	182
Tablo 75: Yakın Çevre – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları	182
Tablo 76: Yakın Çevre – Vergi Ahlâkı İlişkisi	182
Tablo 77: Ülkelerin Vergi Uyum Düzeyleri	183

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	Vergi Oranı – Tutum İlişkisi	28
Şekil 2:	Vergi Uyumunu ve Kamu Otoritesi İlişkisi	105

GİRİŞ

Bir devletin çatısı altında yaşamının en doğal sonuçlarından birisi olan vergileme olayı, ilk çağlardan günümüze kadar üzerinde ciddi tartışmaların yapıldığı bir husustur. Vergilemenin gerekliliği, her toplum tarafından kabul edilmekle birlikte, vergilemenin ekonomik, mali, sosyal ve kültürel bakımdan ülkeden ülkeye, toplumdaki topluma değişen özelliklerinin olduğu da bir gerçektir. Bütün bu nedenlere bağlı olarak, farklı toplumlarda vergilemeyle ilgili tekniklerin, vergi oranlarının ve konularının değiştiğini görmek mümkündür. Ancak, toplumdaki topluma değişen, vergilemenin sadece bu özellikleri değildir. Bunların yanında, vergi ödeme konusunda toplumların gönüllü katılımı da ülkeden ülkeye, kültürden kültüre değişmektedir.

Vergileme, kamusal hizmetlerin ve devletin devamlılığının bir gereği olduğundan, devlet ile vatandaşlar arasında yasalarla tayin edilmiş bir tür sosyal sözleşme niteliği taşımaktadır. Bu sözleşmedeki söz konusu karşılıklık anlayışı, vergi literatüründe çok sayıda tartışmaya konu edilip buna karşı çıkanlar olsa da, vatandaşların vergilerini gönüllü olarak ödemeleri bakımından sosyolojik ve psikolojik bir gereksinimdir. Yapılan araştırmalar, vergilemeye gönüllü uyumun birçok faktörden etkilendiğini ve bu faktörlerin etki seviyelerinin her toplumda farklı düzeylerde olduğunu göstermektedir (Bkz. Riahi-Belkaoui, 2004:135-143).

Vergilemenin gerekliliği kadar, vergi kaçakçılığının varlığı da tartışma götürmez bir gerçektir. Vergi literatüründe çok fazla dile getirilmese de, vergi kaçakçılığının kamusal anlamda bir tür hırsızlık faaliyeti olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Vergilemenin tarihi kadar eski bir sorun olan vergi kaçakçılığı ile mücadele için, çok çeşitli yöntemler ve yaptırımların geliştirildiği bilinmektedir. Bu yöntemlerin başında vergi denetimleri ve denetimlere bağlı olarak uygulanan cezai müeyyideler gelmektedir. Ancak, toplumda bu tür eylemlerin yaygınlığı, insanların vergi kaçakçılığını meşru kabul etmeleri ve bu tür eylemleri işleyenlerin görmezlikten gelinmeleri durumunda, denetimler yoluyla vergi kaçakçılığının önüne geçilemeyecektir. Kaldı ki, denetimin çok maliyetli bir faaliyet olmasının yanında, en yüksek olduğu ülkelerde bile denetim oranları % 5 seviyelerinde kalmaktadır.

Yukarıdaki açıklamaların ışığı altında, vergilemenin en önemli sorunu olan kaçakçılık faaliyetini ortadan kaldırmanın en kestirme ve maliyeti en düşük çözümü, vergi ödeme konusunda bireylerin sahip olduğu içsel motivasyon anlamına gelen “vergi ahlâkı”nın toplumda yaygın hale getirilmesidir. Yapılan araştırmalar, vergi kaçakçılığını azaltan en önemli faktörün “vergi ahlâkı” olduğunu da istatistiksel olarak ortaya koymaktadır (Torgler ve diğerleri, 2008: 319-326). Kuşkusuz, toplumda vergi ahlâk düzeyinin yükseltilmesi kolay bir iş değildir. Vergilemenin içinde barındırdığı ekonomik, mali ve sosyal özellikler, ahlâk kavramının sosyolojik, psikolojik, felsefi, kültürel ve diğer özellikleri ile birleştiğinde daha da karmaşık hale gelmektedir.

Vergi ahlâkı, ülkelerin gelişmişlik göstergeleri arasında kabul edilen bir kavram haline gelmiştir. Dünyanın gelişmiş ülkeleri arasında yer almak isteyen bütün ülkeler gibi Türkiye de, vergi ahlâkı yüksek bir ülke olma hedefinden uzak kalmaz. Böyle bir ihtiyacın varlığı göz önünde bulundurulduğunda, ülkemizdeki maliyeci, ekonomist, sosyolog ve felsefecilerin, toplumun vergi ahlâkını konu edinen araştırmaları yeterli düzeyde yapmış olmaları beklenmektedir. Ancak, yaptığımız araştırmalarda Türkçe literatürde vergi ahlâkının diğer ekonomik, mali veya sosyolojik olgulara nispeten sınırlı sayıda araştırmaya konu edildiği görülmektedir. Vergi ahlâkı literatüründeki bu boşluğun giderilmesi ve ülkemizde vergi ahlâkını belirleyen faktörlerin tespit edilerek, toplam vergi ahlâkının yükseltilmesi için yapılması gerekenler konusunda politika üretene, uygulayıcılara ve akademik çevrelere ip uçları sunmak bu çalışmanın temel amacıdır.

Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümü vergi ve ahlâk kavramlarının teorik arka planı eşliğinde, ahlâkın toplumsal her kurum için gerekliliği kadar, vergileme için de ne kadar zorunlu olduğunu konu edinmektedir. Bu bölümde öncelikle, vergi ahlâkının oluşabilmesi için vergilemenin gereğine inanılması düşüncesinden hareketle, vergilemeyi haklı gösteren teoriler ve vergilemenin çeşitli amaçları incelenmiştir. Daha sonra, verginin psikolojik ve sosyolojik yönü dikkate alınarak mükelleflerin vergileri algılama biçimleri ve vergi karşısında geliştirdikleri tutumlar teorik olarak ortaya konmuştur. Ahlâk kavramının tarihsel gelişimi, ahlâki ekoller,

ahlâkın iktisat ve hukuk ile olan ilişkisi ile birlikte vergi ahlâkının tanımı, gerekliliği ve türleri bu bölüm içinde incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü vergi ahlâkını belirleyen faktörleri konu edinmektedir. Vergi ahlâkını belirleyen faktörler, ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik faktörler olarak sınıflandırılmış, bu konuda yapılan ampirik araştırmalardan örnekler verilerek detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırmanın temel amaçlarının başında, ülkemizde vergi ahlâkını belirleyen faktörlerin tespit edilmesi gelmektedir. Bu nedenle, vergi ahlâkı literatüründe bu güne kadar yer verilmiş bütün faktörlerin, yapılacak ampirik araştırmaya da kaynak teşkil edeceği düşüncesiyle, incelenmesi amaçlanmıştır. Ekonomik faktörler içinde, subjektif vergi yükü, kamu harcamalarının algılanma düzeyi, yolsuzluk algısı, kayıt dışı ekonominin yaygınlığı, vergi idaresinin algılanma biçimi, muhasebe meslek mensuplarının ve mükelleflerin ilişki içinde olduğu diğer çevrelerin etkisi dikkat çekmektedir.

Ahlâkın sosyal ve kültürel yönünden hareketle, vergi ahlâkını belirleyen faktörler, devlet, siyasal iktidar, dini inançlar, vergi kültürü ve demokrasi düzeyi gibi sosyo-kültürel olgularla ilişkilendirilerek bu bölüm içinde ele alınmıştır. İkinci bölüm, vergi ahlâkını belirleyen eğitim, meslek, yaş, cinsiyet ve medeni durum gibi demografik faktörlerin incelenmesi ile son bulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Ege Bölgesi'nde konuyla ilgili olarak yürütülen ampirik alan araştırması, bu araştırmadan elde edilen bulgular, bu veriler kullanılarak yapılan çeşitli istatistiksel analizler ve araştırmadan çıkarılan sonuçlardan oluşmaktadır. Dünyada vergi ahlâkı ile ilgili yapılan çalışmalar dikkate alınarak yürütülen araştırmada, yüz yüze (face to face) anket tekniği uygulanmıştır. Araştırma sonuçları, TÜBİTAK tarafından sağlanan imkanlar dahilinde, Avustralya Queensland University of Technology'de, vergi ahlâkı literatüründe önemli bir yeri olan Prof. Dr. Benno Torgler ile birlikte değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir. Ampirik sonuçlar, ülkemiz açısından vergi ahlâk düzeyinin yükseltilmesi yönünde önemli ip uçları içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VERGİNİN PSİKOLOJİK YÖNÜ

I. VERGİ KAVRAMI

Devlet olgusunun varlığı ile birlikte ortaya çıkan vergileme olayının iki tarafı mevcuttur. Bunlardan birincisi, egemenlik hakkına dayanarak vergilendirme yetkisini elinde bulunduran devlet; ikincisi ise vergiyi ödemekle yükümlü bulunan vergi mükellefidir.

Vergileme, devlet ve vergi mükellefleri için farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Vergi, hukuki zora dayalı olarak alınan ve bu yüzden de vergiyi ödemekle yükümlü olanlarca pek hoş karşılanmayan bir gerçektir. Ancak, vergi teorisi kaynaklarında genellikle verginin mükellefler için taşıdığı anlamlar üzerinde durmak yerine, vergiyi haklı göstermeye çalışan kavramlara yer verilmekte, bu şekliyle vergileme olayına devlet açısından yaklaşılmakta ve vergilemenin subjektif yönü genellikle ihmal edilmektedir. Çalışmanın konusunu teşkil eden vergi ahlâkının iyi anlaşılabilmesi için, vergilemenin tarifi yapılırken subjektif yönlerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

A) Subjektif Yönleriyle Verginin Tanımı

Albert Einstein; *“Dünyada anlaşılması en güç şey gelir vergisidir”*, Benjamin Franklin; *“Dünyada yalnızca iki şey kesindir, ölüm ve vergiler”* ve John Stossel; *“Vergilerin de ölüm gibi kaçınılmaz olduğu söylenir. Fakat, en azından ölüm her sene yeniden gelmez”* ifadeleri verginin tanımlanması bakımından çok anlamlıdır. Üç ifadeye de konu olan vergi kavramının, vergiyi ödemek zorunda olan mükellefler tarafından nasıl anlaşıldığının, vergi otoriteleri tarafından üzerinde dikkatle durulması gereken bir husus olduğu açıktır.

Vergi, çok eski dönemlerden beri var olan bir gerçek olmasına rağmen, verginin tanımında zamana, mekâna, ekonomik ve siyasal düzene bağlı olarak çeşitli

değişmeler yaşanmıştır. Ancak, eski çağlardan günümüze kadar verginin değişmeyen özellikleri sıralandığında egemenlik hakkına dayalı olarak alınması, karşılıksız olması ve zorunluluğu gibi kavramların vergi tanımlarında hep ön plana çıktığını görmekteyiz.

Vergi, birçok maliyeci tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır. Burada bu tanımların tamamına yer vermek yerine, tanımlarda yer alan ortak özelliklere yer vermek daha doğru olacaktır. Prof. Dr. Nadaroğlu'nun Gaston Jeze'den aktardığına göre verginin temel özellikleri aşağıdaki gibidir (Nadaroğlu, 1998: 215)¹.

- 1) Vergi parasal bir yükümlülüktür (Vergi para ile ödenir).
- 2) Vergi karşılıksızdır (Bu yüzden harç ve fiyattan ayrılır).
- 3) Vergi zorunlu bir ödemedir ve hukuki bir cebire dayanmaktadır.
- 4) Vergi önceden belirlenmiş kurallara göre alınır (Vergilemede yönetenlerin keyfi davranışları söz konusu olamaz).
- 5) Vergi kamu harcamalarını karşılamak amacıyla alınır.
- 6) Fertlerin vergiyi ödemelerinin nedeni, siyasal yönden teşkilatlanmış bir toplumun üyesi bulunmaları veya o toplumun sınırları içinde yaşamalarıdır.

Bu özellikler günümüz için vergi kavramını tam olarak ifade etmese de, vergilemenin mali amaçları açısından genel kabul görmüş özelliklerdir. Ancak, günümüzde verginin mali amaçları yanında siyasal, sosyal, ekonomik hayata müdahale gibi mali olmayan amaçlar için de alınabileceği kabul edildiğinden, bu özelliklere bilim adamları tarafından çeşitli ilavelerin yapıldığını görmekteyiz.

Bunlardan belki de en ilginç olanı Abba Lerner'in “ *Vergilemenin amacı gelir sağlamak değil, yükümlünün elinde daha az para bırakmaktır*” ifadesidir (Aktaran: Nadaroğlu, 1998: 216). Kuşkusuz bu ifade, vergilemenin mükellef açısından nasıl algılanabileceğine dair birtakım göndermeler ihtiva etmektedir. Benzer şekilde F. Neumark'ın “*Her vergi bir iktisadi kıymet transferini gerektirir*”

¹ Prof. Dr. Nadaroğlu'nun bu aktarmayı yaptığı eser: Gaston Jeze, **Cours Elementaire de Science des Finances et de Legislation Financiere Française**, Paris, 1912, s. 732-734.

(Aktaran: Devrim, 1998: 195) şeklindeki ifadesi de, vergileme neticesinde kişilerin elindeki iktisadi değerlerde meydana gelen azalmaya dikkat çeken bir başka görüştür.

Rasyonel birey mantığının giderek yaygınlaştığı, ekonomik çıkarlarını ön planda tutan kişilerin çoğaldığı günümüz ekonomik yaşamında vergi, bünyesinde barındırdığı özellikler nedeniyle reaksiyon gösterilebilecek bir kavram halini almıştır. Vergi ödeyenleri “kaz” olarak gören ve “*maliyecilik, kümesteki kazları bağtırtmadan yolma sanatıdır*” şeklindeki anlayış ile de mükelleflerin bu yöndeki reaksiyonları iyice körüklenmektedir.

Günümüzde verginin subjektif yönlerinin de bulunduğu gerçeğinden hareketle, vergi tanımlanırken “*kişilerin gelirlerinde azalmaya yol açan parasal değer*” ve “*bireylerden devlete bir tür ekonomik değer transferi*” ifadelerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Bütün yönlerini dikkate alarak vergiyi tanımlayacak olursak;

“Devlet veya devletten aldığı yetkiye sahip diğer kamu tüzel kişilerinin, egemenlik hakkına dayanarak, ekonomik, mali ve sosyal amaçlı kamu giderlerini finanse etmek için kişilerden mali güçlerine göre, karşılıksız olarak ve önceden belirlenmiş kurallara göre alınan; kişilerin gelirlerinde azalmaya yol açan, kanuni ve zorunlu ekonomik değerlerdir.”

Tanımı öğelerine ayıracak olursak; Vergi,

- Devlet veya devletin yetki verdiği organlarca alınır,
- Egemenlik hakkına dayalı olarak alınır,
- Ekonomik, mali ve sosyal amaçlı kamu giderlerinin finansmanı için alınır,
- Kişilerin mali güçlerine göre alınır²,
- Karşılıksızdır,
- Önceden belirlenmiş kurallara göre alınır,
- Kişilerin gelirlerinde azalmaya neden olur,
- Kanuni düzenlemeyle alınır,
- Zorunludur,

² 1982 Anayasası'nda “mali güç” olarak ifade edilen özellik, kamu maliyesi literatüründe gelir, servet ve harcama kriterlerinden oluşan “ödeme gücü” şeklinde kullanılmaktadır.

— Bireylerden devlete bir tür ekonomik değer transferidir.

B) Vergilemeyi Haklı Göstermeye Çalışan Teoriler

Vergilemenin haklılığına inanmayan bir toplumda vergi ahlâkından söz etmek mümkün değildir. Bir toplumdaki vergi ahlâkı, vergi bilinci ve vergiye gönüllü uyum, o toplumda verginin meşru kabul edilip edilmemesiyle doğru orantılıdır. Bu nedenle, vergi ne kadar haklı sayılabilecek nedenlerle alınırsa, toplumda verginin kabulü ve dolayısıyla vergi ahlâkının ve vergi bilincinin oluşumu da o kadar kolay olacaktır.

Geçmişten günümüze kadar verginin geçirdiği evrime bağlı olarak, vergiyi haklı göstermeye çalışan teorilerde de değişimler ve çeşitlenmeler yaşanmıştır. Bu teorilerin önemli sayılan bazılarından aşağıda bahsedilecektir.

1. Fayda Yaklaşımı (İstifade Teorisi)

Wicksel (1896) ve Lindahl (1919) tarafından önemle üzerinde durulan istifade teorisi, kişilerin ödedikleri vergiler ile kamu hizmetlerinden elde ettikleri fayda arasında bir ilişki kurmakta ve ihtiyari mübadele teorisi olarak da bilinmektedir. Bu yaklaşımın temel varsayımı her bireyin kamusal faaliyetlerden elde ettiği marjinal faydaya göre vergilendirilmesi gerektiğidir (Devrim, 1998: 220). Buchanan (1976)'a göre vergi sisteminde politik maliyetleri minimize etmek için vergilemede fayda prensibinin kullanılması gerekmektedir. Fayda prensibinin uygulanması vergi yükünü de azaltacaktır. Ayrıca fayda prensibi, vergilemede eşitlik prensibinden daha önemlidir. Bireylerin ödedikleri vergi ile kamu harcamalarından elde ettikleri fayda arasında bir ilişki kurmaları, toplumda vergi ahlâkı ve vergi bilincinin oluşumuna da önemli katkılar sağlayacaktır. Vergilerden elde edilmiş gelirler ile yapılan kamu harcamalarından ortaya çıkan fayda ele alınmadan tam bir vergi yükü hesabının yapılması da mümkün değildir. Buchanan (1993)'a göre “*vergi, ne bir fedakârlığı ne de bir zora dayalı olmayı ifade eder. Vergi devletin sağladığı faydalar için ödenen bir bedeldir.*”

Zaman içerisinde bu teoriyle ilgili çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlar ana başlıklar altında aşağıda sıralanmıştır³.

a) Sosyal Sözleşme Anlayışından Kaynaklanan Yaklaşımlar

(1) Vergiyi Hizmet Bedeli Sayan Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre vergi, kamu hizmetlerinin bir bedeli, bir fiyatıdır. Ancak tek başına bu yaklaşım verginin meşruiyetini açıklamaktan uzaktır. Çünkü vergi ile kamu hizmetlerinin değeri arasında bir değişim eşitliği yoktur (Devrim, 1998: 220).

(2) Vergiyi Sigorta Primine Benzeten Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre vergi, varlıklarını ve yaşantılarını her türlü riske karşı korumak isteyenlerin ödedikleri bir sigorta primidir. Ancak, benzer yönlerinin olmasına rağmen, vergi ile sigorta primi birbirinden çok farklı şeylerdir. Verginin bünyesinde bulunan zorunluluk olgusu bile aralarındaki farkı izah etmek için yeterlidir (Pehlivan, 2004: 104; Devrim, 1998: 221).

(3) Vergiyi Harcamalara İştirak Sayan Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre vergi, devletin de dâhil edildiği üreticiler birliğinin genel giderlerine fertlerin katılma payıdır. Devletin faaliyet alanını ekonomik faaliyetlerle sınırlandırmak mümkün olmadığına göre, vergiyi tek başına bu yaklaşımla açıklamak imkânsızdır (Pehlivan, 2004: 105).

b) Marjinal Fayda Anlayışından Kaynaklanan Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre, piyasadaki mal ve hizmetlerin karşılığı fiyat olduğu gibi, kamu hizmetlerinin karşılığı da vergilerdir. Bu yaklaşımın ölçüsü faydadır. İhtiyari mübadele teorisi olarak da adlandırılan yaklaşıma göre, bireylerin tercihleri sonucu fiyat karşılığında piyasadan alacakları özel mallar ile vergi karşılığında devletten

³ Bu yaklaşımların detayı için bkz. Turhan, 1993: 14; Devrim, 1998: 220-221; Nadaroğlu, 1998: 221; Herekman, 1989: 8-9.

alacakları kamusal mal ve hizmetlerin marjinal faydalarının eşit olacağı ve böylece bir optimumun gerçekleşeceği varsayılmaktadır (Devrim, 1998: 221; Nadaroğlu, 1998: 225).

2. Ödeme Gücü Yaklaşımı (İktidar Teorisi)

Ödenen vergi ile elde edilen fayda arasında herhangi bir ilişki kurulmaksızın, bireylerin iktisadi güçleriyle orantılı olarak vergi ödemelerini öngören yaklaşımdır. Temellerinin XVI. Yüzyıla kadar gittiği söylenen iktidar teorisini ilk kez açıkça ifade eden A. Smith'tir (Musgrave ve Musgrave, 1984: 119).

Kamusal hizmetlerden elde edilen fayda ile vergi arasında ilişki kurulmayınca, vergileme açısından yeni sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu durumda vergi almak devlet için bir hak, vergi ödemek ise vatandaşlar için bir görev ve bir yük olmaktadır (Nadaroğlu, 1998: 226). Ancak vergi yükünün adil bölüşümü konusunda birtakım sorunların ortaya çıkma olasılığı bulunmaktadır. Bu sorunların telafisi için, vergilemede yatay ve dikey adaleti sağlayıcı araçlar geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlileri genel indirim, artan oranlılık, en az geçim indirimi, ayırma kuramı, istisna ve muafiyet gibi mükelleflerin gerçek vergi ödeme gücüne ulaşmayı hedefleyen uygulamalardır (Tosuner, Arıkan ve Yereli, 2006: 10).

Vergileme ile ilgili geliştirilen çeşitli araçlar incelendiğinde genellikle vergi yükünün dağılımında ekonomik ve mali faktörlerin dikkate alındığı görülmektedir. Ancak gelirin azalan marjinal faydasını dikkate alarak yapılan artan oranlı vergileme, kişilerin sosyo-ekonomik durumlarını dikkate alan en az geçim indirimi ve istisna ve muafiyet uygulamaları, sübjektif vergi yükü açısından önemlidir. Vergileme nedeniyle toplumda oluşabilecek çeşitli tepkilerin önüne geçmek için bu tür uygulamalara başvurulması gerektiği, modern vergicilik anlayışı tarafından da kabul edilmektedir. Vergilemede dikkate alınan ekonomik ve mali sınırların yanı sıra vergilemenin psikolojik sınırının da dikkate alınması gerektiği günümüz vergileme anlayışı içinde gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır (Schmölders, 1976: 107).

C) Vergilemenin Amaçları

Vergiler de diğer ekonomik araçlar gibi belli amaçlar için kullanılmaktadır. Hiçbir amaca hizmet etmeyen vergiler, mükellefler tarafından hoş karşılanmayacak ve vergiye gönüllü uyumu sağlamak mümkün olmayacaktır.

Vergi literatürüne bakıldığında, vergilemenin amaçları devlet görevlerinin gelişimine paralel bir seyir izlemiştir. Klasik iktisatçılar devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini düşünmüşler, dolayısıyla vergilerin de tarafsız ve sadece kamu giderlerini karşılamak amacıyla yönelik olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. 1929 Ekonomik Buhranı ile birlikte, devletin ekonomiye müdahale etmesinin yerinde olduğu görüş egemen olmaya başlamıştır. Vergilerin kamu harcamalarının finansmanı yanında, fiyat istikrarı ve tam istihdam sağlanması gibi amaçlarla kullanılması gündeme gelmiştir. Günümüzde vergilerin amaçları çeşitlenmiş ve gelir-gider dağılımı, kalkınmada araç olma, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi gibi durumlar da bu amaçlar arasına girmiştir (Erdem, 1996: 131).

Bu amaçların birçok kaynakta, verginin fonksiyonları başlığı altında incelendiği görülmektedir. Bu çalışmada verginin psikolojik yönüne vurgu yapılması nedeniyle vergilemenin amaçları başlığı tercih edilmiştir.

1. Vergilemenin Mali Amaçları

Devletlerin yerine getirmek zorunda oldukları birçok hizmet bulunmaktadır. Bu hizmetleri finanse etmenin en doğal aracı hiç kuşkusuz vergilerdir. Vergilemenin mali amacı, toplumu meydana getiren bireylere bir fiyat karşılığı sunulamayan toplumsal nitelikteki mal ve hizmetler için gerekli olan finansman kaynağını oluşturmaktır. Özellikle bölünemez olarak tanımlanan kamusal mal ve hizmetleri, vergi dışında bir kaynaktan finanse etmek mümkün değildir.

Toplumsal ihtiyaçların sürekli arttığı ve genişleme gösterdiği günümüz devletlerinde bu amaç daha fazla önem kazanmaktadır. Vergilemeden beklenen mali amaçların yerine getirilebilmesi için vergi tabanının genişletilmesi, pazar

ekonomisinin yaygınlaşması, vergi kayıp ve kaçaklarının asgari düzeye indirilmesi gibi faktörlerin yanında, ülke genelinde vergi ahlâkının ve vergi bilincinin tesis edilmesi gerekmektedir (Devrim, 1998: 202). Mali amacın eksiksiz bir şekilde yerine getirilebilmesi için vergilemede en yüksek hâsılâtın ve randımanın sağlanması gerekmektedir. Aksi takdirde kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı için en doğal araç olan vergiler dışında kaynak arama ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bu ise modern devlet yönetimi açısından pek arzulanmayan bir durumdur.

Ancak sadece bu amaçla alınmış olsa dahi vergilerin rasyonel bir temele dayanması esastır. Mali nitelikte rasyonel bir vergilemeyi gerçekleştirmenin bazı şartları sağlaması gerekir. Öncelikle, vergi yükü adil bir şekilde dağıtılmalıdır. Diğer bir deyişle, gelir seviyesi yüksek olanların düşük olanlara oranla daha yüksek oranlarda vergilendirilmesi (dikey adalet) ve vergi ödeme gücü açısından eşit durumda olanların da aynı şekilde eşit vergilendirilmesi (yatay adalet) sağlanmalıdır. İkinci olarak vergilerin tarh ve tahsil giderleri asgari seviyede tutulmalıdır. Diğer yandan vergileme, piyasada rekabet bakımından tarafsız olmalıdır (Biyân, 2004: 1). Piyasa etkinliğini bozmaması, yani yatırımlar, işgücü arzı ve tasarruf kararlarını olumsuz biçimde etkileyerek milli hâsılânın azalmasına sebebiyet vermemesi gerekmektedir (Erdem, 1996: 132).

2. Vergilemenin Mali Olmayan Amaçları

Esasen vergiler mali amaçla toplanıyor olsalar da ekonomi üzerinde tamamen tarafsız sonuçlar doğurmaları beklenemez. Bundan dolayı mali olmayan amaçlar da taşımaktadır. Bunların başında iktisadi ve sosyal amaçlar gelmektedir. Ekonomik ve sosyal yaşamın yönlendirilmesinde vergiler önemli bir araç olarak kullanılabilir. Mali olmayan amaçları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

a) İktisadi Amaç

Vergilemenin iktisadi amacı, ekonominin vergisel tedbirlerle yönlendirilmesini ifade eder. Çünkü vergiler, devletin ekonomiye müdahale

araçlarından birisidir. Vergileme ile ulaşılabilecek iktisadi amaçlardan bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Vergileme ile ulaşılmak istenen iktisadi amaçlardan birisi istikrardır. Fiyat istikrarının temini ve işsizliğin önlenmesinde (tam istihdama ulaşılmada) vergi politikaları devreye sokulabilir. Ekonomide oluşan talep fazlasının giderilmesi için vergilerden yararlanılabilir. Konjonktürel işsizliğin giderilmesi amacıyla da vergisel önlemlere başvurmak mümkündür (Erdem, 1996: 132).

Ekonomide bazı sektörlerin veya bölgelerin kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla yatırım indirimi ve sektörel vergi muafiyetleri getirilmesi, döviz darboğazının aşılması amacıyla vergisel teşviklerin düzenlenmesi, yatırımların hızlandırılması için hızlandırılmış amortisman ve yatırım indirimi uygulaması gibi pek çok düzenleme vergilemenin iktisadi amacına ulaşmada kullanılan araçlar arasında yer almaktadır (Eker, 1996: 130).

b) Sosyal Amaç

Verginin sosyal yönüne işaret eden ilk maliyeci A. Wagner'dir (Eker, 1996: 130). Vergileme yoluyla sosyal adaletin gerçekleştirilmesi, yani gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılması amacı güdülebilir. Toplumdaki gelir grupları arasında büyük farklar bulunabilir, toplumun bir bölümü asgari geçimini sağlayacak bir gelire sahip olmayabilir, işsizlik ve konut sorunu gibi nedenler bulunabilir. Bu durumda, gelir dağılımında adaleti sağlamak için devletin elindeki en önemli araç vergilerdir. Bunun için yüksek gelir ve servet düzeylerindeki bireylerin nispeten daha ağır vergilendirilmesi gerekir. Gelir düzeyi yüksek gruplardan vergilemeyle elde edilen gelirler, transfer harcamaları yoluyla düşük gelirli gruplara aktarılabilir. Bu aynı zamanda adil bir vergi sisteminin de en önemli şartıdır (Pehlivan, 2004: 106).

Sosyal devlet anlayışının hâkim olduğu ülkelerde, verginin sosyal amacı büyük önem taşımaktadır. Negatif gelir vergisi uygulaması bu amacı gerçekleştirmede kullanılan önemli bir enstrümandır (T. Öncel, 1982: 5).

c) Diğer Amaçlar

Günümüzde vergilemenin en önemli amaçlarından birisi de küresel kamusal malların kullanımının düzenlenmesi ve bu tür malların korunması için finansman sağlamaktır. Özellikle çevre ve karbon vergileri bu amaçlar için geliştirilmiş önemli araçlardır⁴. Olumsuz dışsallıkları olan firma ve endüstrilerin yol açtıkları dışsal maliyetler vergiler yoluyla içselleştirilebilir. Örneğin, çevreyi kirleten ve halk sağlığına zarar veren firmalara ek vergiler getirilebilir (Tekin ve Vural, 2006: 81).

Ayrıca, bazı sektörlerin yurt içinde kurulması ve geliştirilmesi arzulanabilir. Bunun için bazı malların ithalatına yüksek vergiler getirilebilir veya büyük çaplı vergi teşvikleri sağlanabilir. Vergileme tekel firmaların aşırı kâr elde etmelerini önlemek amacıyla da kullanılabilir. Vergilemenin nüfus politikasıyla ilgili olarak da kullanıldığı görülmektedir. Örneğin nüfus artışını teşvik için evli mükelleflerin vergi yükleri azaltılabilir. Geçmişte Fransa'da "bekârlık vergisi" ve Almanya'da "evlilik yardımı" uygulamaları buna örnek teşkil etmektedir (Erdem, 1996: 133).

II. VERGİYE PSİKOLOJİK BAKIŞ

A) Mali Psikoloji

Mali psikoloji, mali olayların bireyler üzerindeki etkileri ile bireylerin mali araç ve olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarının araştırılmasını konu edinen yeni bir disiplindir.

Mali psikoloji, maliye biliminin temellerini genişletmek amacıyla ele alınmıştır. Mali olayların hukuki, ekonomik ve siyasal yönlerinin incelenmesiyle sorunlara tam çözüm getirilemez. Çünkü psikolojik yaklaşımları dikkate almayan bir değerlendirme, konunun eksik hatta hatalı değerlendirilmesine neden olur. Gerçekten, mali olayları tüm yönleri ile ele alan bir inceleme, vatandaşların mali

⁴ Küresel Kamusal Mallar ve Vergi Önerileri için bkz.; XXI. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya, 10-14 Mayıs 2006.

sorunlarının daha rahat anlaşılmasına yardımcı olarak, toplumsal bilimlerin gelişmesine büyük bir katkıda bulunur (Şenyüz, 1995: 3).

Bireylerin iç ve dış uyarılar karşısında gösterdiği ya da gösterebileceği tepkileri inceleyen psikoloji bilimine, psikologlar genelde iki biçimde yaklaşmaktadırlar. Birinci görüşe göre, kişi toplumdan bağımsız olarak ele alınır ve boşluktaymış gibi kabul edilir. Bu olgu içinde psikologlar, bireyin kişilik yapısı üzerinde durarak bireysel düşünce ve duyguların çevre etkisi düşünülmeden nasıl ve neden değiştiğini incelerler. İkinci görüşte ise, insanın hiçbir zaman yalnız yaşamadığı noktasından hareket edilir. Bu durumda toplumun bireyi şekillendirdiği ve etkilediği gibi, bireyin de içinde bulunduğu toplumu etkilediği ileri sürülür (Kağıtçıbaşı, 1977: 4). Bu nedenle mali olaylara ilişkin davranışlarını incelediğimiz kişinin hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki davranışlarını incelemeye çalışmak gerekir. Böyle bir analiz ise olaylara sosyo-psikolojik yaklaşım gerektirir.

Mali psikoloji, psikolojinin diğer dallarında olduğu gibi pragmatik bir disiplindir. Psikolojinin diğer dalları gibi mali psikoloji de davranışların tam olarak anlamlandırılabilmesi için, uzun yıllar boyu yapılan çalışmaların sonucunda elde edilen bilgi birikimlerini, sistematik bir şekilde toplamakta, düzenlemekte ve değerlendirmektedir (Schmölders, 1968: 11).

Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi mali psikoloji, maliye, psikoloji ve sosyolojiden meydana gelen karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu haliyle mali psikoloji, disiplinler arası bir özellik taşıyan yeni bir sentezdir. Bu sentez tüm insan davranışlarının incelenmesini konu edinir (Şenyüz, 1995: 4).

Mali psikoloji, genelde tüm mali araçların etkilerinin araştırılmasını konu edinmekle beraber, belli başlı araştırma sahaları şunlardır (Dülgeroğlu, 1975: 234):

- Halkın vergi zihniyetinin araştırılması,
- Devlet borçlanmalarının psikolojik temelleri,
- Kamuoyunun para değeri hakkındaki düşünceleri.

Bu disiplinin ilgi alanına, vergileme ve vergilerin yapısıyla birlikte, bütçe politikası, harcama değişkenleri ve borçlanmanın bireyler üzerindeki etkileri ile

bireylerin bu mali olaylar karşısındaki tutum ve davranışları da girmektedir (User, 1992a: 63). Bireylerin vergi ahlâkının oluşmasında çok önemli bir yere sahip olan bu etkiler ve mali olaylar karşısında bireylerin göstermiş olduğu davranışlar ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

B) Vergi Psikolojisi

Mali psikoloji tüm mali araçların insan davranışları üzerindeki etkilerinin araştırılmasını konu edinirken; vergi psikolojisi, mali araçlardan sadece vergilerin davranışlar üzerindeki etkilerinin araştırılmasını konu edinmektedir. Bu ayırımı gidilmesinin nedeni, her mali aracın bireyler üzerinde farklı etkiler meydana getirebilecek olmasındandır. Örneğin, kamu harcamalarındaki bir artışın vergilerle veya borçlanmayla finansmanı, bireyler üzerinde farklı etkiler oluşturacaktır.

Vergi psikolojisi ve dolayısıyla vergiye karşı tutum ve davranışlar konusu üzerinde yapılan teorik incelemeler çok yeni ve az sayıda olduğu gibi, çeşitli vergilerin mükellefler üzerindeki etkilerini ele alan tatbiki çalışmalar da çok sınırlıdır. Özellikle birey odaklı yönetim anlayışına sahip Anglo-Sakson ülkelerde vergi psikolojisi, vergi ahlâkı ve vergiye gönüllü uyum konularına verilen önem daha fazladır. Son yıllarda bu konular birçok bilim adamının dikkatini çekmiş ve bütün dünya genelinde çok ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Ülkemiz maliyecileri arasında da son yıllarda mükellef davranışları, vergi psikolojisi ve vergileme psikolojisi alanlarında uygulamalı çalışmaların yapılmaya başladığını müşahede etmek sevindiricidir. Çünkü vergi idaresi ile vergi mükellefi arasındaki uyumun sağlanması, mükellefin ve hatta vergi çalışanlarının psikolojik etütlerinin yapılması yoluyla tutum ve davranışlarının tespitine bağlıdır. Mükellefin ve/veya vergi idaresi çalışanlarının düşüncelerini umursamayan bir vergi siteminin başarılı olma şansı çok zayıftır.

1. Vergi Psikolojisinin Gelişimi

Vergileme ile ilgili ilk detaylı bilgilere Eski Mısır'da rastlanmıştır. Bu ilk bilgiler içinde vergilemeyle ilgili sorunların da yer alması ilginçtir⁵. Vergileme ile ilgili sorunların geçmişten günümüze kadar, benzerlikler içermesi, gelecekte de aynı sorunlarla karşılaşabileceğimizi düşünmemize sebep olmaktadır. Ancak vergileme olayına genellikle devlet tarafından bakılmış, vergi gelirlerinin nasıl arttırılabileceğine dair görüşler ve çalışmalar vergi literatürünün çok önemli bir bölümünü teşkil etmiştir. Bu görüş ve çalışmalar vergilemeyi haklı göstermeye çalışan teoriler olarak daha önce incelenmişti. Bütün bu gelişmelere rağmen, vergi ödeyen mükelleflerin vergi ödemekten dolayı neler hissettikleri, vergiler karşısında nasıl bir tutum ve tavır takındıkları gibi konular üzerindeki esaslı çalışmalar XX. Yüzyıl'ın ortalarında yapılmaya başlamıştır.

Vergi ile insan psikolojisi arasındaki ilişkileri inceleyen bilim adamlarının başında Alman maliyeci Günter Schmolders gelir. Almanya'da Günter Schmolders öncülüğünde yapılan çalışmalar, vergileme olayına psikolojik açıdan da bakılması gerektiği konusunda öncü nitelikte çalışmalar olmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren Batı Almanya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde ve ABD'de vergi mükelleflerinin görüş, tutum ve davranışlarını incelemeye dönük çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. George Kantona (1975)'nin böyle bir ekonomik fenomenin geleneksel bir bakış açısıyla açıklanmasının mümkün olmadığını vurgulaması ve Graetz ve Wilde (1985)'in vergiye uyumun sadece devletin zoruyla olduğunun kabul edilemeyeceğini ortaya koymalarıyla, vergi teorisi çalışanlarının dikkatleri bu konulara daha yoğun biçimde yönelmeye başlamıştır.

Bu çalışmalarda ekonomik bakıştan ziyade, sosyolojik ve psikolojik yöntemler kullanılmıştır. Ancak çalışmalar münferit olmaktan kurtulamamış, vergi psikolojisi ile ilgili ekonometrik ve istatistiksel modeller geliştirilememiştir. Vergi psikolojisi literatürüne yön veren en önemli gelişme ise, 1972 yılında Michael G. Allingham ve Agnar Sandmo tarafından formüle edilmiş bir model geliştirilmesi

⁵ Vergilemenin tarihi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. C. Webber ve A. Wildavsky, **A History of Taxation and Expenditure in the Western World**, Simon and Schuster Pub., New York, 1986.

olmuştur⁶. Bu model, vergi psikolojisi alanında çalışan herkes tarafından temel çalışma olarak kabul edilmektedir. Allingham ve Sandmo Modeli, vergi kaçakçılığı (tax evasion) ile yakalanma riski (risk aversion) arasında yakın bir ilişki olduğu varsayımına dayanmaktadır. Vergi kaçırmak riskli bir hisse senedine yatırım yapmak gibi düşünülmüştür (Aktan, 2006: 126).

Ancak, konuyla ilgili çalışan bilim adamları, modele katılan değişkenlerin yetersiz olduğu ve mükelleflerin vergi uyumunu açıklamakta yetersiz kaldığı görüşünden hareketle birçok yeni modeller geliştirmişlerdir⁷. Beklenen Fayda Modeli olarak da isimlendirilen Allingham-Sandmo modelinde vergi mükelleflerinin, sürekli olarak gelirini maksimize etme dürtüsü ile vergi kaçırma eğilimindeki bireyler olarak kabul edilmeleri, modele çok ciddi eleştiriler yapılmasına neden olmuştur (Vihanto, 2003: 112). 1978 yılında Friedland, Maital ve Rutenberg tarafından geliştirilen *öncü simülasyon* çalışması ile bu alandaki deneysel araştırmalar da hız kazanmıştır. Bu çalışmalara ilerleyen bölümlerde yeri geldikçe daha detaylı bir şekilde değinilecektir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, konuyla ilgili metodolojik sorunlar, araştırmacıların bu alana yeterince ilgi göstermesi önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Vergi psikolojisinin ülkemizdeki gelişimine baktığımızda, konuyla ilgili ilk ciddi çalışma, “ Türkiye’de İktisadi Sistem, İktisadi Zihniyet, Vergi Sistemi ve Vergi Mantalitesi” başlıklı, Hakkı Karamete’nin 1956 tarihli doktora tezidir. 1970’li yıllara kadar başka herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. 1974 yılında Fevzi Devrim’in “Vergi Bilinci ve Vergiye Karşı Direniş Sorunu” başlıklı doktora tezi ve S. Yenal Öncel’in “Vergiye Karşı Tepkiler ve Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı” başlıklı doçentlik çalışmaları, vergi psikolojisi alanında Türkçe literatürdeki önemli çalışmalardandır. 1980’li yıllarda, Hayrettin Aktaşoğlu’nun, Doğan Şenyüz’ün ve Şamil Ünsal’ın doktora tezleri vergi psikolojisi alanındaki en önemli çalışmalardır. Ayrıca, Maliye Bakanlığı ve diğer bazı kurumlar tarafından 1970’li yıllardan günümüze kadar yapılan anket çalışmaları ile vergi mükelleflerinin tutum ve

⁶ Bkz. M. G. ALLINGHAM ve A. SANDMO, “Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis” **Journal of Public Economics**, v. 1, November 1972, ss. 323-338.

⁷ Bkz. Andreoni, Erard ve Feinstein (1998) ve Alm, McClelland ve Schulze (1999).

davranışları öğrenilmeye çalışılmıştır⁸. 1990'lı yıllara gelindiğinde önceki yıllara oranla araştırmacıların bu konulara ilgileri artmıştır. Çalışmanın içeriğinde yeri geldikçe bu çalışmalara değinilecektir.

2. Vergi Psikolojisinin Kapsamı

Çok açıktır ki, vergi psikolojisi, mali psikoloji alanının içinde yer almaktadır. Dolayısı ile vergi karşısında, vergilendirme yetkisini kullanan merkezi devlet başta olmak üzere, diğer idareler ile fert veya kuruluşların davranışlarının tetkiki de bu alan içine girer (Öncel, 1974: 10).

Vergi psikolojisi, başlı başına bir bilim dalı değil, bireyler ve grupların vergileri algılayışı, değerlendirişi ve gösterdikleri tepkileri konu edinen bir araştırma alanıdır. Kullandığı yöntemler sosyal psikolojik; araştırdığı kavramlar ise kısmen mali kısmen de psikolojik olduğundan dolayı, vergi psikolojisi alanında yapılacak çalışmalar her iki alandan araştırmacıların işbirliğini gerekli kılmaktadır (User, 1992b: 24).

Vergi psikolojisi genellikle iki farklı biçimde ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi, vergi psikolojisini dar anlamıyla ele alan ekonomik yaklaşımdır. Bu yaklaşım bireyi *homo economicus* olarak ele almakta ve bireyin her zaman kazancını maksimize etmeye çalıştığını kabul etmektedir. *Rasyonel Tercih Teorisi* de denilen yaklaşımın temelini Allingham ve Sandmo'nun *Beklenen Fayda Modeli (Expected Utility Model)* oluşturmaktadır. Vergi karşısında mükellef psikolojisini açıklamakta yetersiz kalmakla beraber, vergi psikolojisinin temelleri bu yaklaşıma dayanmaktadır (Öncel, 1974: 12). Bu yaklaşıma göre vergi mükellefleri kârlarını maksimize etmek bakımından ahlâksızdırlar ve kaçırılan vergi miktarı genellikle tahmini yöntemlere dayanmaktadır (Elffers, 2000: 185).

İkinci yaklaşım ise vergi psikolojisini geniş anlamda ele alan yaklaşımdır. Bu yaklaşımın en temel görüşü ise, mükelleflerin genellikle verginin kendi gelirinde

⁸ Bu anketlerden bazıları için bkz. MB Gelirler Genel Müdürlüğü Halkla İlişkiler Şubesi, 1972 ve 1975 anketleri; MB ile PİAR işbirliği ile yapılan anket, 1992; Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan anket, 2007.

oluşturacağı sonuçları düşünmeden vergiye karşı olabileceği, kayıtsız kalabileceği veya olumlu karşılayabileceği şeklindeki üçlü ayırmadır (Reynaud, 1955: 5-6). Eğer insanlar hep ve sürekli kâr maksimizasyonu duygusu ile yaşasalardı, vergisini gönüllü olarak ödeyen insan bulmak mümkün olmazdı (Pyle, 1991: 173).

İnsan davranışları ile ilgili olarak önceden sabit varsayımlar ileri sürmek yanıltıcı sonuçlara neden olabilir. Davranışların altında yatan psikolojik ve ahlâki faktörlerin de mutlaka incelenmesi gerekmektedir. Bunun için de iktisadi kurallar ve yöntemlerden ziyade psikolojik yöntemlere başvurmak bir zorunluluktur (Etzioni, 1986: 17-19). Psikolojik yöntemler ile verginin nasıl algılandığını ve vergi karşısındaki davranışları belirleyen faktörleri tespit etmek mümkün olacaktır.

Bu bağlamda Grasmick ve Bursik (1990)'in Allingham ve Sandmo Modeli'ne kazandırdığı açılım daha anlamlıdır. Grasmick ve Bursik (1990)'e göre caydırıcı faktörleri sadece devletin uyguladığı vergi cezaları olarak düşünmek yerine, üç ana gruba ayırmak daha doğru sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bunlar; (i) yasal vergi cezaları (legal sanctions), (ii) mükellefin ait olduğu toplumdaki sosyal kurallara uygun olarak davranmadığında karşılaşacağı utanç hissi ve kaybedeceği saygınlığı ifade eden toplumsal baskı (social stigma) ve (iii) bireyin kendine uyguladığı bir ceza olarak suçluluk duygusu ve vicdani rahatsızlıktır (guilt feelings).

Çağdaş psikoloji, insanı biyolojik bir varlık olmanın yanı sıra duygu, dürtü ve hareket biçiminde dışa vurulan ihtiyaçlarla donanmış bir varlık olarak kabul etmektedir. Rasyonel davranış ise sonradan kazanılmaktadır. Vergi konusunda mükelleflerin tamamen rasyonel davranabilmeleri için, vergi konusunda kusursuz bilgiye sahip olması yeterli değildir. Aynı zamanda rasyonel davranışın gerektirdiği bir takım fedakârlıkları da göze alabilmesi gerekir (User, 1992b: 25). Kaldı ki, uzmanların dahi zaman zaman anlamakta zorluk çektikleri vergi sistemi hakkında, mükelleflerin eksiksiz bilgiye sahip olmaları, çoğunlukla mümkün değildir.

Vergi psikolojisi alanında yapılan araştırmalar incelendiğinde, mükellef davranışlarının açıklanmasında yeni açılımlar ortaya çıkmıştır. Mükelleflerin vergi ödemelerini sağlayan en önemli faktörlerden birisi de, *içsel motivasyon* olarak ifade

edilmektedir. Bu motivasyon unsuru ise sahip olunan vergi ahlâkından başka bir şey değildir (Frey ve Feld, 2002: 2-4).

Mükelleflerin vergi konusunda ne tür bir tutum içinde buldukları hep merak konusu olmakla beraber, bunun tespit edilmesi o kadar kolay olmamıştır. Psikolojik açıdan durum incelendiğinde, insanların çeşitli dış etmenler karşısındaki durumları *algı-tutum-davranış* sırası şeklinde gelişmektedir. Bunlardan algılama, sergilenen davranış üzerinde birincil etkiye sahiptir. Çünkü dışsal uyarıcıların insan duyularında meydana getirdiği uyarılar beyinde anlam kazanmakta ve neticede ortaya çıkan davranış bu anlama göre şekillenmektedir.

Tutum ise tespit edilmesi daha zor olan, insan psikolojisi ile ilgili bir kavramdır. En önemli özelliği gözlemlenememesidir. Tutumlar insanı davranışlara hazırlayan eğilimler olarak tanımlanmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1999: 103). Tutumlar, gözle görülememesine rağmen, gözle görülebilen neticeler doğurdukları için vergileme gibi sosyal olayların incelenmesi ve anlaşılmasında büyük önem taşımaktadırlar. Vergi psikolojisi, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, hem mali konularda, hem de insan psikolojisi konusunda uzman olanların birlikte çalışması gereken, disiplinler arası bir yapıya sahiptir.

3. Vergi Psikolojisinin Amaçları

Yalnızca hukuki düzenlemeler veya devletin zorlayıcı düzenlemeleri ile vergilemede hedeflenen başarıya ulaşılması mümkün değildir. Sosyolojik, psikolojik ve ahlâki faktörlerin vergileme olayında çok önemli bir payının olduğu artık bütün ekonomik ve hukuki sistemler tarafından kabul edilen bir gerçektir. O halde vergilemede hedeflenen başarıyı sağlamada kullanılacak en önemli çalışma alanlarından birisi, verginin sosyolojik ve psikolojik yönünü inceleyen vergi psikolojisi alanıdır.

Vergi psikolojisi, üzerinde çalışıldıkça yeni açılımlar kazanacak olmasıyla beraber, belli başlı olarak aşağıdaki amaçlar için çalışır (Şenyüz, 1995: 11-14):

a) Vergi Politikalarının Etkinliğini Arttırmak

Vergileme ile hedeflenen sonuçlara ulaşılması için oluşturulacak politikaların belirlenmesinden önce, bireylerin bu politikalara gösterebileceği tepkileri dikkate almak gerekir. Yani, herhangi bir vergi konulmadan önce, mükelleflerin böyle bir vergiyi nasıl algılayacağı ve ne tür bir tepki göstereceği önceden araştırılmalıdır. Bu araştırma ise ancak vergi psikolojisi disiplini içinde yapılabilir.

b) Vergi Uyumunu Kolaylaştırmak

Maliye literatüründe, farklı vergi uygulamalarından kaynaklanabilecek olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik çabalar uyumlaştırma, ahenkleştirme veya harmonizasyon terimleri ile ifade edilmektedir (Şenyüz, 1995: 12). Genellikle ülkeler arasındaki vergisel farklılıkların giderilmesi anlamında da kullanılmaktadır. AB gibi önemli ekonomik entegrasyonlara dâhil olan ülkelerde bu çabanın önemi daha da artmaktadır. Vergisel düzenleme aynı olmasına rağmen, iki ayrı toplumun sahip olduğu sosyal sermaye birikiminden kaynaklanan farklılıklar nedeniyle, bu verginin algılanış biçimi değişebilmekte ve bir ülkede başarılı olan bir vergisel düzenleme diğer bir ülkede başarısız olabilmektedir. Bu nedenle, vergisel düzenlemelere gidilmeden önce, toplumların özellikleri ve sosyo-psikolojik ve ahlâki durumlarının tespit edilmesi ve dikkate alınması gerekmektedir. Vergi psikolojisi, bu amaçlara hizmet edecek çalışmaları yaparak kanun koyuculara yol gösterici bir özellik taşımaktadır.

c) Toplumsal İlişkileri Düzenlemek

Bir vergisel düzenleme aynı toplumun değişik grupları arasında farklı şekillerde algılanabilmektedir. Bunda en önemli etken, ekonomik sınıfsal farklar nedeniyle hissedilen vergi yükünün farklı olmasıdır. Örneğin, ekmek üzerine konulan bir vergi, dolaylı bir vergi olsa dahi, ortanın üzerindeki gelir grupları tarafından çok fazla hissedilmez. Ancak aynı vergi, özellikle düşük gelir grupları tarafından büyük bir tepki ile karşılanabilir ve böylece bu grupların devlete reaksiyon göstermelerine

neden olabilir. Vergi psikolojisi, farklı gelir gruplarının sübjektif vergi yüklerini, algılarını, tutum ve tavırlarını saptayarak, toplumsal huzursuzlukların önüne geçilmesine yardımcı olacak öneriler geliştirebilir.

C) Vergi Karşısında Mükellef Psikolojisi

Vergi psikolojisi disiplininin en önemli noktasını, mükelleflerin vergiler karşısındaki algı ve tutumları oluşturmaktadır. Gerek vergi kanunlarını hazırlayan kanun koyuculara, gerekse yürürlükteki vergi kanunlarını uygulamakla yükümlü bulunan vergi dairesi çalışanlarına da büyük ölçüde yol gösterecek tespitlerin yapılması bakımından oldukça önemli bir alandır.

Kanunlaşacak bir verginin bireyler tarafından nasıl algılanacağını bilmesi, bu vergiden beklenen başarının gerçekleşmesi bakımından önemlidir. Vergiyi ödemek durumunda olan mükelleflerin bir vergi konusundaki menfi algıları, bu vergiye karşı bireysel ve hatta toplumsal dirençlerin oluşmasına neden olabilir. 1954’de ortaya çıkan meşhur “Poujade Hareketi” bu durumun en önemli örneklerindedir⁹.

Vergi karşısında bireylerin içinde buldukları durumlar, *algı-tutum-davranış* sırası şeklinde meydana gelmektedir. Aşağıda algı ve tutum kavramları ile bu kavramların vergiler açısından önemi incelenecektir.

1. Algı Kavramı ve Vergilerin Algılanması

Algılama, bir olay veya fiziksel bir objenin dışsal veya içsel dürtüler yardımıyla, eskiden elde edilmiş tecrübe ve tutumlar dikkate alınarak kavranmasıdır (Baysal ve Tekarslan, 1998: 46). Algı, duyudan çok farklıdır. Algılama olayı, insana ulaşan bütün uyarıları biçimlendiren karmaşık bir süreçtir. Algılama sırasında beyin, bireyin içinde bulunduğu durumdan beklentilerini, geçmiş yaşantılarını, diğer duyu organlarından gelen başka duyuları, toplumsal, kültürel ve ekonomik etkenleri

⁹ “Poujade Hareketi” için bkz. Kenan Bulutoğlu, “Vergiye Karşı Tipik Bir Reaksiyon: Poujade Hareketi”, **Maliye Enstitüsü Konferansları**, Dördüncü Seri, İÜİFME Yayını, No: 6, İstanbul, 1958.

hesaba katar. Dışardan gelen her türlü duyuya anlam kazandırma bu aşamada olur (Cüceloğlu, 1999: 118-119).

Vergileme olayı açısından bakılacak olursa; vergilerin algılanması, mükelleflerin vergiler karşısında takındıkları tutum ve gösterdikleri davranışları belirleyen sürecin en başında yer alan aşamadır. Kısaca belirtmek gerekirse, vergi karşısında gösterilen davranışlar algılama aşamasında büyük ölçüde şekillenmektedir. Dolayısı ile vergilerin bireyler tarafından nasıl algılandığı tam olarak anlaşılırsa birtakım olumsuzlukları ortadan kaldırmak çok daha kolay olacaktır.

Sonuçtan hareket ederek bir örnekle açıklanırsa, vergiler karşısında gösterilen olumsuz davranışların en önemlilerinden olan vergi kaçakçılığı ele alındığında, bir insanın vergi kaçırmayı için öncelikle vergi karşısında büyük ölçüde olumsuz bir tutuma sahip olması gerekir. Bu olumsuz tutum, vergi kaçırmak şeklinde neticelenebileceği gibi, vergi kaçırmayı haklı gösterecek şekilde kamuoyu oluşturmak şeklinde de ortaya çıkabilir. Hatta bu kamuoyu oluşturma çabası, gazete, dergi veya görsel basın aracılığı ile yürütülüp, tüm ülkede vergiye karşı bir tepki dahi oluşturulabilir.

Peki, bu olumsuz tutuma neden olan nedir? Bu sorunun cevabı verginin birey tarafından nasıl algılandığında yatmaktadır. Önceden edinilmiş kötü tecrübeler, çevresel faktörler ve kişinin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durum, öncelikle verginin olumsuz bir anlam kazanmasına sebep olmaktadır. Bu oluşan algı daha sonra, vergi karşısında olumsuz bir tutum geliştirmekte ve fırsat bulunduğu zaman da vergi kaçırma gibi önemli bir suça yönelmektedir.

O halde öncelikle yapılması gereken, vergilerin olumsuz algılanmasına engel olmaktır. Bunu gerçekleştirmek elbette kolay olmayacaktır. Öncelikle insanların vergilerin gerekliliğine inandırılması lazımdır. Kamu harcaması olarak geri dönen vergilerin, vatandaşların daha kolaylıkla görebileceği ve daha yüksek fayda elde edebileceği alanlara yapılacak yatırımlar sayesinde, vergilerin gerekliliğinin vatandaşlar tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak mümkün olabilir. Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak önemli olan, toplumun verginin gerekli

olduğunu düşünmesidir. Bir başka deyişle, toplumda vergi bilincinin ve vergi ahlâkının oluşmuş olması gerekmektedir. Böylece, daha en başta insanların beyinlerinde vergi ile ilgili olarak pozitif düşünceler yerleşmiş olacaktır. Yerleşen bu pozitif düşünceler, psikolojide bir sonraki aşama olarak kabul edilen “tutum” aşamasının da pozitif olmasına önemli derecede katkı sağlayacaktır.

Bu noktada, algılamaya etki eden faktörleri, sosyal psikoloji açısından incelemekte yarar vardır.

— Algılamaya etki eden faktörlerden birincisi, algılayan kişinin durumudur (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003: 111). Bireyin içinde bulunduğu psikolojik, sosyal, ekonomik ve diğer durumları algının yönüne etki edecektir. Vergi mükellefi açısından değerlendirecek olursak, mükellefin ihtiyaçları, beklentileri ve duyguları verginin algılanış biçimine yön verecektir.

— Algılamayı etkileyen ikinci faktör, algısal eğilimler yani yanlılıklardır. Bir obje ya da olayla ilgili olarak bir tek olumsuz özellik, bu obje ya da olayın başka da olumsuzluklar taşıdığı şeklinde algılanmasına sebep olabilmektedir. Bu gibi eğilimler, *mantıksal hata (logical error)* şeklinde ifade edilmektedir (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003: 113). Bu tür hatalar, olumsuz yönü genele yayma şeklinde olabileceği gibi, olumlu bir yönünden hareketle bütünün tamamını olumlu olarak algılama şeklinde de olabilmektedir. Vergiler açısından baktığımızda, olumsuz bir yönü ön plana çıkan bir verginin olumlu yönleri genellikle görülememekte, dolayısıyla bu vergi daha baştan kötü olarak algılanabilmektedir. Algısal eğilimlerin (yanlılıkların) vergiler açısından en tehlikeli olanı ise, sistemde yer alan vergilerden herhangi birisinin olumsuz algılanışının, sistemin tamamına yayılarak, bütün vergi sisteminin olumsuz olarak algılanmasıdır. Bu nedenle vergi koyanların çok dikkatli olmaları gerekmektedir.

— Algılamaya etki eden üçüncü faktör, algılanan obje ya da olaya ilişkin bilgidir. Bu bilgiler totoloji olarak da ifade edilmektedir (Ayer ve diğerleri, 1984: 223). Bir insanın bir obje ya da olay hakkında herhangi bir kaynaktan edindiği bilgiler, bu obje ya da olayla karşılaştığı zaman aklına gelen ilk veriler olacak ve algılama bu bilgi etrafında şekillenecektir. Vergiler açısından bakıldığında, herhangi

bir vergi ile ilgili olarak edinilmiş bir bilgi, verginin algılanmasına yön verecektir. Vergi konusunda doğru kaynaktan ve yaygın bir şekilde verilen olumlu bilgilerin, toplumsal bilinç ve vergi ahlâkını olumlu etkileyeceği sonucuna ulaşmak mümkündür.

— Algıya etki eden başka bir faktör de kalıp yargılardır (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003: 117). İnsanların bilinçaltında yatan birçok sebepten dolayı, hakkında çok fazla bilgi sahibi olmamalarına rağmen, birtakım nesne veya olaylara karşı olumlu ya da olumsuz önyargılar taşıyabildiklerini sıklıkla müşahede etmek mümkündür. Vergilerin zora dayalı olarak tahsili ve bölünemeyen kamusal mallardan dolayı karşılığının doğrudan görülemeyişi nedeniyle, birçok toplumda vergiler karşısında olumsuz bir önyargının oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ne kadar gerekli olursa olsun, ne kadar iyi düzenlenirse düzenlensin, ne kadar adil olursa olsun yeni bir verginin toplumda algılanışı, bu önyargılar etrafında olacaktır. Dolayısıyla, toplumda vergi ahlâkının yükseltilmesi, bu önyargıları ortadan kaldırmaya yönelik uzun süreli ve istikrarlı çabalarla mümkün olacaktır.

— Algılama şekline etki eden bir husus ta eksik algılamadır. Eksik algılama seçmenlerin tercihlerinin siyasal sürece yansımaları önünde de bir engel teşkil etmektedir. Vergiler açısından bakıldığında, eksik algılama mali saydamlığa engel olmakta ve bireylerin kamusal faaliyetler konusunda bilgi edinme imkânlarını sınırlamaktadır (Dileyici, 2006: 186).

Aynı şekilde, vergi ile ilgili olarak sahip olunan eksik algılama, bireylerin bu verginin yükünü tam olarak hissedememesine neden olacaktır. Bu duruma maliye literatüründe mali aldanma (mali anestezi, fiscal illusion) denmektedir. Mali aldanma ile bireyler, rasyonel bir şekilde hareket etme kabiliyetlerini yitirebilmektedirler (Empoli, 2002: 379). Dolayısıyla, mükelleflerin gerçek psikolojik ve ahlâki durumlarının tespit edilmesi zorlaşmaktadır.

Algılamayı belirleyen ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik birçok faktör bulunmakla birlikte, bu faktörlerin birçoğuna vergi ahlâkını belirleyen faktörler incelenirken de değinileceği ve konunun çok detaylı olması nedeniyle burada bu kadarıyla yetinilecektir.

2. Tutum Kavramı ve Vergiler Açısından Önemi

Tutum, gerek sosyal algıyı gerekse davranışları etkilediği için sosyal psikolojinin özenle üzerinde durduğu kavramlardan birisidir. Genel kabul görmüş tanımıyla tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilimlere denir (Kağıtçıbaşı, 1999: 102). Başka bir ifade ile tutumlar, oldukça organize olmuş uzun süreli duygu, inanç ve davranış eğilimleridir. Bu eğilimler diğer insanları, grupları, fikirleri, ülkenin çeşitli yörelerini, idare biçimini veya diğer uygulamaları konu edinebilir (Baron ve Byrne, 1977: 95).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, tutumların iki temel özelliği vardır. Bunlardan birincisi tutumların uzun süreli olmasıdır. Kısa süreli eğilimler tutum olarak kabul edilmez. Tutumların oluşabilmesi için duygu, inanç ve davranış eğilimlerinin içselleştirilmiş olması, yani kısa süreli eğilimlerden kurtulmuş olması gerekir (Baron ve Byrne, 1977: 97).

Tutumların ikinci özelliği ise bilişsel, duygusal ve davranışsal birimleri içermesidir. Tutum olarak tanımlanan eğilimin içinde kendini inanç olarak ifade eden bilişsel, duygu ve heyecanları içeren duygusal ve gözlenebilen faaliyetleri içeren davranışsal öğeler vardır (Cüceloğlu, 1999: 521).

İnsanlar, (ister hayatını kazanma yolları, ister siyasi faaliyetler, ister dini yaşantılar, isterse gösterdikleri çeşitli tepkiler olsun) davranışlarını ve faaliyetlerini sahip oldukları tutumlarına göre yönetmektedirler. Tutumların fert için böylesine önemli bir rol oynaması, sosyal davranışları tahlil ederken bu konudan vazgeçilemeyeceğine bir delil teşkil etmektedir. Bu nedenle tutumların incelenmesi, sosyal psikolojinin asıl problemi olarak kabul edilmektedir (Krech ve Crutchfield, 1980: 226).

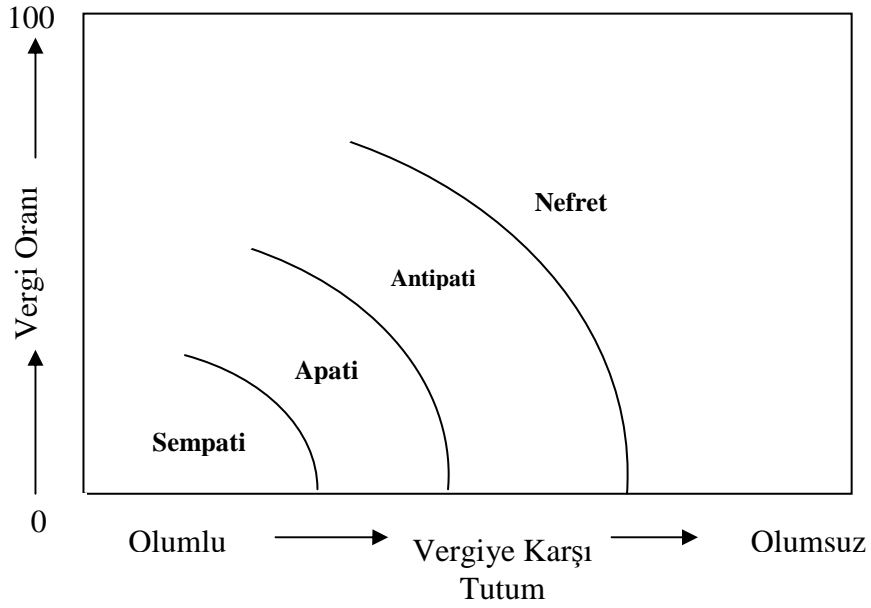
Tutumlar, ya “Pro” (lehinde) şeklinde ya da “Anti” (aleyhinde) şekindedirler. İnsan yaşamındaki her türlü davranışa yön verme gücüne sahip olması nedeniyle, insanın sosyal ve ekonomik ihtiyaçları ile sahip olduğu tutumlar arasında fonksiyonel bir ilişki mevcuttur (Krech ve Crutchfield, 1980: 230-231).

Yaşam ile birlikte süreklilik gösteren tutum olgusu, zamanla çeşitli olay ve durumlar karşısında değişiklik gösterebilmektedir. Bir konuda var olan görüşün yerine yeni bir görüşün benimsenmesi olarak ifade edilen tutum değişikliği, birtakım gerekçelerle meydana gelmektedir. Bu gerekçeler arasında en önemlileri, güdüler (iç faktörler) ve çevresel ilişkiler (dış faktörler)dir. (Şerif ve Şerif, 1996: 540).

Vergiler karşısında mükelleflerin psikolojik tutumlarının incelenmesi, tutumların davranışlara yol açan eğilimler olması nedeniyle önem kazanmaktadır. Ancak bu tutumların bireysel olması özelliğinden dolayı, incelenmesi ve tam olarak tespit edilmesi güçtür. Bu yüzden, vergilere karşı tutumlar incelenirken çoğunlukla genellemeler yapılarak olaya yaklaşılmaktadır (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006: 160).

Kuşkusuz vergiler karşısında mükelleflerin tutumlarını belirleyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri, vergi oranları, vergi yükü, mali ilişki, mali bilgi, vergi ahlâkı, vergi sisteminin yapısı gibi faktörlerdir. Ancak, birçok durumda mükelleflerin verginin kendilerine maliyetini hesaplamadan, bir refleks şeklinde vergiye karşı tepki gösterdikleri de bilinmektedir. Bu durum, vergilere karşı bireyler tarafından genelleştirilmiş bir tutumun var olduğuna işaret etmektedir (Reynaud, 1955: 6). Örneğin, mükellefte vergi sisteminin adaletsiz olduğuna dair bir inanç oluşmuşsa, yeni konulan bir verginin gerekliliğini düşünmeden veya kendisine maliyetini tam olarak hesaplamadan, psikolojik olarak üzerinde bir vergi tazyiki hissedebilir ve bu vergiden daha baştan kurtulma yollarını aramaya başlayabilir.

Mükelleflerin vergi karşısındaki tutumlarının zamanla çeşitli faktörlerin etkisiyle değişebileceği gerçeği, vergisel düzenlemeler açısından önemlidir. Toplumda vergi ahlâkının ve vergi bilincinin yükseltilmesi bakımından, kanun koyucuların elinde çeşitli imkânların olduğuna işaret etmektedir. Örneğin başlangıçta sempati ile karşılanan bir verginin oranı arttıkça, sempatinin yerini sırasıyla apati, antipati ve nefret alabilir. Bu durumu Şekil 1’de görmek mümkündür.

Kaynak: Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006: 161.

Şekil 1: Vergi Oranı – Tutum İlişkisi

Şekil 1’de görüldüğü gibi, oranı belli bir düzeye kadar olan vergiler sempatiyle karşılanabilirken, oran arttıkça bu vergilere karşı mükelleflerin tutumu olumsuz yönde değişmektedir. Başlangıçta sevimli ve yakın (sempatik) bulunan vergi, oran açısından bakıldığında düşük oranlı bir vergi olması beklenir. Vergi oranları yükselmeye başlayınca, vergi ile ilgili tutum da değişmeye başlamaktadır. Tutumdaki ikinci aşama ilgisiz kalma (apati) aşamasıdır. Bu aşama, vergi oranları henüz çok fazla yükselmediği için olumlu tutumdan olumsuz tutuma geçiş aralığı olarak sayılabilir. Eğer vergi oranları yükselmeye devam ederse artık ilgisizlikten, sevimli bulmama veya hoşnut olmama (antipati) aşamasına geçilmiş olmaktadır. Mükelleflerin vergiye karşı olumsuz tutumları böylece pekişmeye başlamaktadır. Bu durumun devam etmesi halinde, vergiye karşı sahip olunan olumsuz tutumun da etkisiyle, mükellefler fırsatını bulduklarında olumsuz davranışlar içine girebilmekte, en azından bunu düşünebilmektedirler. Vergi oranlarının daha da yükselmesi durumunda mükellefler bu vergiden nefret etmeye başlamakta, bir önceki aşamada gösterilen tepkiler artık aleni bir şekilde ortaya konabilmektedir.

Yukarıda, Şekil 1 yardımıyla anlatılan durum, tutumların zamanla çeşitli dışsal veya içsel faktörlerin etkisiyle değişebileceğine bir örnektir. Örnek, olumlu tutum değişikliği açısından tersine çevrilerek düşünüldüğünde, mükelleflerin vergiler karşısında takındıkları tutumların, olumsuzdan olumluya doğru değişebileceğini de düşünmek yanlış olmayacaktır. Oranları düşen vergiler, mükellefler tarafından daha çok kabul edilecek ve olumlu yönde tutum değişikliğine sebep olabilecektir.

Kuşkusuz, vergilere karşı tutumların değişmesinde vergi oranlarının yanında daha birçok faktör etken olabilmektedir. Bunlardan birisi de *mali bağlantı* (fiscal connection)dir. Kamu harcamaları ile vergiler arasında ilişkiyi gösteren bu durumun, mükelleflerin tutumlarının belirmesinde önemli bir etken olduğu bir gerçektir. Kamu harcamalarının gereğine inanan bireylerin, verginin gereğine de aynı şekilde inanması beklenebilir (User, 1992b: 38).

Vergiye karşı tutumları belirleyen bir diğer faktör ise *mali bilgi* (fiscal knowledge)dir. Vergilerin içeriği, amaçları, kamu harcamalarını karşılama durumu gibi pek çok konuda mükelleflerin sahip olacakları bilgi düzeyi, vergilere karşı tutumların şekillenmesinde önemli paya sahip olacaktır. Bilinmeyen bir şeye karşı tutum oluşması mümkün değildir. Az bilinen bir şeye karşı oluşan tutum ise eksik veya tutarsız olacaktır. Dolayısıyla, vergiler konusunda mükelleflere yeterince bilgi verilmesi pozitif tutumlar açısından da gereklidir. Bu bilgiler, mükelleflerde gerek vergi bilinci ve gerekse vergi ahlâkının oluşumu için de katkı sağlayacaktır¹⁰.

Tutuma etki eden faktörler içinde gelir, yaş, eğitim durumu, meslek, cinsiyet, medeni hal gibi demografik faktörler de bulunmaktadır. Bunların yanında, inançlar ve milli duygular da önemli belirleyicilerdendir.

Tutum, davranışları belirleyen en önemli etkidir. Vergilerin algılanışı ve buna bağlı olarak gelişen tutumlar neticesinde mükellefler çeşitli davranışlar göstermektedir. Bu davranışlar, vergiyi kanunda gösterilen yasal süreleri içinde ve belirtilen şekillerde ödemek gibi olumlu olabileceği gibi, vergi ahlâksızlığı olarak kabul edilen davranışlara yönelmek şeklinde de olabilir. Özellikle vergi ahlâksızlığı

¹⁰ Bu konuda yapılmış araştırmalar için bkz. Adam Forest, Active and Passive Deterrence of Income Tax Evasion, PhD Desertation, University of California, California, 2000.

olarak kabul edilen davranış biçimleri ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

III. AHLÂK - VERGİ İLİŞKİSİ

Ülkelerin vergileme ile ilgili sorunları geçmişten günümüze benzer özellikler taşımaktadır. Vergileme ile hedeflenen amaçların gerçekleşmesi için çok çeşitli yasal ve cezai yaptırımlar uygulanmış ve gelmiştir. Ancak, bütün mükelleflerin denetlenmesinin mümkün olmamasına ve vergi sistemlerinde vergi kaçakçılığına imkân veren birtakım açıklar bulunmasına rağmen, *insanlar neden kendi rızaları ile ve gönüllü olarak vergilerini ödemektedirler?* Bu soru, son yıllarda vergi teorisi alanında çalışanların önemli derecede ilgisini çekmektedir.

Rasyonellik açısından bakıldığında insanların vergi ödemekten hoşlandıklarını iddia etmek güçtür. Çünkü *homo economicus (egoist birey)* anlayışı, herkesin kâr maksimizasyonu hesabı içinde olduğunu beklemektedir. O halde insanlar acaba sırf yasal olarak cebir altında oldukları için mi vergi ödemektedirler?

Bu ilginç duruma ilk olarak 1972 yılında Allingham ve Sandmo tarafından geliştirilen *beklenen fayda modeli (Expected Utility Model)* ile açıklık getirilmiştir. Bu çalışma ile vergi kaçırın mükelleflerin davranışları ile yakalanma ihtimalleri ve vergi cezalarının derecesi arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur (Allingham ve Sandmo, 1972: 324). Daha sonra birçok araştırmacı bu modeli eleştirmiş, eksik yanlarını ortaya koymuştur. Ancak vergiye gönüllü uyum (tax compliance) konusunda temel çalışma olarak Allingham-Sandmo modeli kabul edilmektedir. Vergiye gönüllü uyum konusu birçok araştırmacı tarafından çözülmesi güç bir bulmaca olarak kabul edilmekle beraber, bu bulmacanın çözümü için vergi ödemede gerekli içsel motivasyon olarak *vergi ahlâkı (tax morale)*'na işaret edilmektedir¹¹.

¹¹ Bkz. Schwartz and Orleans, 1967; Lewis, 1982; Roth, Scholz and Witte, 1989; Alm, McClelland and Schulze, 1992, 1999; Frey, 1997; Frey and Feld 2002; Torgler, 2003a.

Vergi ahlâkı konusu, sosyal sermayenin öneminin daha iyi anlaşılmaya başlandığı son yıllarda, önemli bir alt birim olarak vergi literatürünün ilgi çeken konuları arasında yerini almıştır. Vergi ahlâkının bileşenlerinden *vergi* konusunda gerekli bilgiler çalışmanın baş tarafında verilmiştir. Burada ise diğer bileşen *ahlâk* konusu incelenecektir. Daha sonra ahlâkın iktisatla ve hukukla ilişkisi incelenecek ve vergi ahlâkı konusuna genel bir giriş yapılacaktır.

A) Ahlâk Kavramı

Kavramsal olarak ahlâk kelimesi, Arapça *hulk* kelimesinin çoğuludur ve *iyi vasıflar, güzel huylar, faziletler* anlamına gelmektedir (Meydan Larousse, 1990: 162). Arapçada yaratma, yaratılış ve yaratılmış anlamlarına gelen *halk* sözcüğüyle aynı kökten olan *hulk* veya *hulûk* sözcüklerinin çoğulu olan ahlâk, Türkçede tekil anlamda kullanılmaktadır (Kılıoğlu, 1988: 135). *Hulk*, huy, karakter, seciye, tabiat, yiğitlik, din ve yaratılış anlamlarına gelmektedir. Ahlâk ise Arapça orijinal hali ile bu ifadelerin çoğulu olmaktadır (Pazarlı, 1980: 11). “Ahlâk” biçiminde kullanılan terim ise “davranış kuralları” anlamındaki “amelî ahlâk” kurallarından ziyade, kişisel ahlâki yapıyla, bir kişinin iyi veya kötü yaratılışı, tabiatı, seciyesi yani karakteriyle ilgili bir sözcük anlamı taşımaktadır (Hatemi, 1976: 2).

Bilimsel bir alan olarak ise, ahlâklı olmanın anlamını ve özellikle insanın davranışına yol gösteren ve ona rehberlik eden düşünce ve inançları araştıran felsefe dalına ahlâk denmektedir (Kılıoğlu, 1990: 10). Batı dillerinde ise, ahlâk kelimesi karşılığında, Latince *mos* (çoğulu *mores*) kelimesinden türetilmiş *morale* kelimesi kullanılmaktadır ve hem töre hem de karakter anlamına gelmektedir. Bunun yanında, sıklıkla ahlâk ile karıştırılan *etik* kelimesinin de Türkçedeki ahlâk kelimesi yerine kullanıldığına rastlamak mümkündür. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, ahlâk ile etik aynı kavramları ifade etmemektedir.

Batı dillerindeki etik kelimesi Yunanca *ethos* sözcüğünden türetilmiş olup, töre, gelenek, alışkanlık anlamına gelmektedir. Ancak terminolojik açıdan etik, belirli ahlâk değerlerinden ya da ilkelerinden oluşan sistemler veya kurumlar için

kullanılmaktadır¹². Etik kelimesi bu haliyle Türkçedeki “ahlâk felsefesi” ile eş anlamlıdır. Batı literatüründe etik, felsefenin bir alt disiplini olarak ve ahlâki eylemin bilimi olarak kabul edilmektedir (Pieper, 1999: 22). Ancak Türkçede ahlâk kelimesi çoğunlukla, genelleştirme yapılarak etik anlamında da kullanılabilir. (İş ahlâkı-iş etiği, siyaset ahlâkı-siyaset etiği, basın ahlâkı-basın etiği vb. gibi.)

1. Ahlâkın Tanımı

Ahlâk, *belli bir dönemde, belli insan topluluklarınca benimsenmiş olan, bireylerin birbiriyle ilişkilerini düzenleyen geleneksel davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerinin bütünü veya çeşitli toplumlarda ve çağlarda kapsamı ve içeriği değişen değerler alanı* olarak tanımlanabileceği gibi; *bir kişi ya da bir insan öbeğince benimsenen eylem kurallarının bütünü* şeklinde de tanımlanabilmektedir (Akarsu, 1998: 10). En sade haliyle ahlâk, *insanlar arası ilişkilerde geçerli kılınan değer/değerlilik ölçüleri* şeklinde de tanımlanabilir (Kuçuradi, 1988: 25).

Ahlâk, sosyal bilimlerin bir dalı olarak toplum içerisinde oluşmuş örf ve adetlerin, değer yargılarının, normların ve kuralların oluşturduğu sistem bütününcü inceler. Bu sistem bütününcü bir bireyin, bir grubun ya da bütün toplumun doğru ve yanlış davranışlarını belirler ve yönlendirir (Aktan, 1999: 1). Yani ahlâk, insanın sadece kendisine karşı görevlerini ve sorumluluklarını belirlemekle yetinmemekte, ayrıca insana çeşitli bakımlardan davranışlarının ilkelerini önermekte ve buna uygun davranmasını buyurmaktadır. Böylece ahlâk ilkeleri ve kuralları bizzat insanın kendi görev ve sorumluluklarını düzenleme yanında, diğer insanlarla ilişkilerinde de ölçü olmaktadır. Diğer bir ifadeyle ahlâk çift yönlü bir düzenlemeyi öngörmektedir (Kılıoğlu, 1988: 137).

Felsefenin bir alt disiplini olan ahlâk ilmini psikoloji ile karıştırmamalıdır. Psikoloji, insanı olduğu gibi gösterirken; ahlâk ilmi nasıl olması gerektiğini gösterir. *“Ahlâkçılar ile psikologlar arasındaki fark, bahçıvanlar ile botanikçiler arasındaki farka benzer. Şöyle ki, bir botanikçi sınıflandırma ve düzenlemelerinde bitkilerin yararlarına çok az yer verir. Bahçıvan ise botanikçinin aksine, bu bitkileri*

¹² Bkz. Ana Britanicca, etik maddesi, Cilt: 8, s. 349. Ana Yayıncılık, 2005.

yararlarına göre seçmeyi bir vazife sayar” (Bertrand, 2001: 5). Ancak bu durum, psikologlar ile ahlâkçuların tamamen birbirlerinden ayrışması anlamına gelmemelidir. Zira, ahlâk konusu psikolojik yaklaşım ile de “değerler psikolojisi” içinde ele alınmakta ve incelenmektedir.

Ahlâk ilmi kendi içinde teorik (normatif) ve pratik (davranışsal) olmak üzere ikiye ayrılır. Ahlâkın konusu insanı fazilete, erdeme kavuşturmadır. Ahlâk ilmi, doğası gereği kural koyucu, yani normatif bir disiplin olmuştur veya olmak durumundadır (Cevizci, 2002: 7). Ahlâkın pratik yani davranışsal tarafında ise, bireyin kendisine, ailesine, topluma, devlete, vatanına, dünyaya ve insanlığa karşı görevleri ele alınmaktadır (Bertrand, 2001: 20). Bu ayrım içinde vergi ahlâkı, pratik ahlâkın içinde yer almaktadır.

2. Ahlâkın Tarihsel Gelişimi ve Ahlâki Ekoller

Ahlâk ilminin tarihi insanlık tarihiyle eş zamanlıdır. Yaşanılan çağların karakteristiğine, uygarlıkların ekonomik, politik ve sosyal dinamiklerine, toplumların yapılarına, kurumlarına, ideolojilerine göre farklılık gösteren uzunca bir tarihe sahiptir. Bu tarih içinde ahlâkın gelişimini ana başlıklar olarak İlkçağ ahlâkı, Ortaçağ ahlâkı, Modern ahlâk ve Çağdaş ahlâk olarak ayırmak mümkündür (Cevizci, 2002: 33).

Ahlâk ilminin en eski kaynağı olarak, Antik Yunan felsefesini şekillendiren Sokrates kabul edilmektedir. Sokrates’in “nasıl davranmamız gerektiği” hakkında ileri sürdüğü sistemli fikirler, ahlâk felsefesinin de temellerini oluşturmaktadır (Güngör, 1998: 12). M.Ö. 469-399 yılları arasında yaşamış olan Sokrates’in “mutluluk ahlâkı” felsefenin merkezine insanı geçirmiş, insanın kendisiyle, toplumla ve evrenle ilişkilerindeki durumunu ve nasıl olması gerektiğini ortaya koyarak, insanın ahlâki boyutunu ön plana çıkarmıştır (Cevizci, 2002: 34). Sokrates’ten sonra ünlü Yunan filozoflar Aristoteles, Platon, Antisthenes, Zenon ve Eflatun felsefeye ve dolayısı ile ahlâk ilmine yön vermişlerdir.

Yunan ahlâkının gayesi mutluluktur ve mutluluğa ulaşmada tabiata ve akla uygun hareket etmeyi gerekli görmektedir. Bu yönüyle Yunan ahlâkı rasyonel ahlâk olarak kabul edilmektedir (Ülken, 2001: 33).

Tek tanrılı dinlerin doğuşu ile birlikte, aklın bireysel ve toplumsal yaşam için sağlam bir temel sağlayacağı şeklindeki inanç çöker. Böylece felsefenin yaklaşık bin yıllık bir dönemini oluşturan Ortaçağ dönemi, ahlâk ilminin temellerinde köklü değişmelere neden olur. İnsanın tanrı tarafından yaratılmış bir varlık olarak kabul edilmesi, ahlâklılığı da dinin bir parçası haline getirmiştir. Ortaçağ ahlâkı olarak kabul edilen teoriler tamamen dine ve teolojiye dayalı teorilerdir (Cevizci, 1999: 47-49).

Ahlâk ilmini dönemsel olarak ifade etmek açısından yapılan bu ayırım, dönemler arasında keskin çizgiler anlamına gelmemelidir. Zira, dine dayalı ahlâk anlayışı, günümüze kadar devam etmiş bir anlayıştır. Her ne kadar modern ahlâk teorileri dini temellerden arındırılmaya çalışılsa da, günümüz dünyasında insanı dini eğilimlerden arındırmak mümkün değildir. Günümüz dünyası da büyük çoğunlukla tek tanrılı dinlere mensup insanlardan oluşmaktadır. Dolayısı ile insanların ahlâki yapılarının oluşumunda dini motiflerin etkisi hala baskın bir şekilde ağırlığını korumaktadır.

Bununla beraber her çağ, ideoloji ya da kültür kendi ahlâk ve ahlâklılık anlayışını beraberinde getirmiştir. Yeniçağ ve modern bilimin yükselişi ile birlikte, ahlâk anlayışında da çok köklü değişmeler olmuştur. Dine ve teolojiye dayalı ahlâk anlayışı yerini, insanların birbirleriyle yaptığı toplum sözleşmesiyle, oluşturulan sosyal ve politik kurumlarla, serbest pazarın rekabet koşulları ile şekillenen yeni ahlâk anlayışına bırakmıştır. Bu dönemim ilk ahlâk teorileri 17. yüzyılda Newton, Kopernik, Galile ve Kepler eliyle gerçekleştirilmiştir. Ahlâk ilminin hedeflerinde önemli değişikliklere yol açan bu dönemin en önemli özelliği, kişisel yararı ahlâk yoluyla meşrulaştırıp genel yararmış gibi gösterme gayretidir. Ahlâkı psikolojik bir faktör gibi düşünme yanılgısı, psikolojik egoizm ve beraberinde bencillik ahlâkını getirmiştir (Cevizci, 2001: 95-96).

Rönesans ve Aydınlanma'yla başlayan gelişme içinde büyük ölçüde Hıristiyanlığa bağlı olan Batı ahlâk düşüncesinde önemli değişiklikler olmuş, katı kurallardan uzaklaşarak “özgürlükçü” ve “usçu” bir ahlâk anlayışına yönelme başlamıştır. Bu süreçte en önemli yeri Kant'ın “ahlâk çözümlemesi” tutar. Aynı süreç içinde genel olarak ahlâklılık kavramı da sorgulanmış, özellikle Nietzsche ve ondan etkilenen varoluşçuluk akımının temsilcileri, yaşadıkları toplumları eleştirerek ahlâktan bağımsız, özgür bir yaşam biçimi önermişlerdir.

Modern ahlâk felsefesinin doğuşu ve gelişiminde Thomas Hobbes (1588-1679) önemli bir yer tutmaktadır. Ahlâk felsefesini din ya da teolojinin etkisinden kurtarmaya çalışan Hobbes, ahlâkı bilime tabi kılmış ve ahlâkın psikoloji ve biyolojinin nesnel yasalarına dayanmak durumunda olduğunu iddia etmiştir (Hobbes, 1993: 46).

Modern ahlâk felsefesi içinde önemli bir akım da determinist ahlâk anlayışıdır. İnsan için özgürlüğün söz konusu olmadığı dolayısıyla insanın dünyasında mutlak bir nedenselliğin hüküm sürdüğünü ileri süren bu görüş, insan karar ve eylemlerinin belirlenmiş olmasının, bu karar ve eylemleri zorunlu kılan nedenlerin bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle insanın özgürce karar ve eylemde bulunmasının mümkün olmadığından hareketle, insanların ahlâki bakımdan sorumlu tutulamayacağını ve ahlâkın bir temeli olmadığı ileri sürülmektedir (Cevizci, 2001: 106-107).

Çağdaş ahlâk felsefesine ulaşıncaya kadar, modern çağ dediğimiz dönem içinde ahlâki yozlaşmanın bilimle beraber artmasına en etkili eleştiriye Jean Jacques Rousseau yapmıştır. Aydınlanma çağında fizik, kimya, matematik gibi ilimlerde sağlanan ilerlemenin, beraberinde ahlâki yozlaşmayı getirdiğini düşünen Rousseau, kendisini tam bir aydınlanma eleştirmeni olarak göstermiştir. İlimle faziletin birbirine aykırı şeyler olmadığını, ancak ilim ve sanatta ilerlemenin ahlâki gerilemeye neden olduğunu çarpıcı üslubuyla ortaya koymuştur (Rousseau, 1989: 7-27).

Modern ahlâk teorileri, içinde bulunduğumuz dönemi de etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Dine ve teolojiye dayalı teorilerden ahlâkı kurtarma

çabaları, ilkçağ ahlâkına doğru bir yönelmeye de neden olmuş, Platoncular gibi ekollerin çıkmasına yol açmıştır.

Modern ahlâk ekollerini üçlü bir ayrıma tabi tutarak sınıflamak mümkündür. Bunlar; fayda ahlâkı, duygucu ahlâk ve görev ahlâkıdır. Bu üç ana ekol kendi içinde çok önemli teorileri de barındırmaktadır. Örneğin Stuart Mill'in tam faydacı teorisi fayda ekolü içinde, Adam Smith'in duygudaşlık teorisi ile Comte'un diğergamlık teorileri duygucu ekol içinde, Kant'ın şekli ahlâk teorisi ise görev ahlâkı ekolü içinde yer almaktadır¹³. Vergi ahlâkı, bir görev ahlâkı türü olarak kabul edilebileceğine göre, bu sınıflandırmada üçüncü grup içinde yer almaktadır.

Burada üzerinde durmamız gereken teorilerin başında Immanuel Kant'ın (1724-1804) ödev ahlâkı gelmektedir. Ahlâkın, ödevlerden dolayı yasalara uygun hareket etmede kendini gösterdiğini ileri süren Kant, her insanın da kendi içinde bir ahlâk yasası barındırdığını iddia etmektedir (Bertrand, 2001: 114). Kamusal giderlerin karşılanması amacıyla yasalarla konulmuş olan vergilerin yasada belirtildiği şekilde ödenmesi, bu yönüyle tam bir görev ahlâkıdır.

20. Yüzyılda ahlâk daha çok bireyin toplum karşısındaki durumu açısından ele alınmıştır. Bir yandan oluşan teknolojik uygarlık ile refah toplumu ve bunlara bağlı hukuk devleti anlayışı, öte yandan bilginin yaygınlaşması, bireyin genel olarak toplum ve ahlâk yargıları karşısındaki durumunu güçlendirmiştir. Ancak bazı çağdaş düşünürler, özellikle Faucault, bunun görünürdeki durumdan ibaret olduğunu, aslında yaygın ahlâkın birey üzerindeki egemenliğini dolaylı yollardan güçlendirerek sürdürdüğünü savunmuşlardır.

Öte yandan içinde bulunduğumuz yüzyılın başından bu yana, özellikle Anglo-Sakson ülkelerde ortaya çıkan *meta ahlâk* anlayışı, ahlâkın psikoloji, sosyoloji ve tarihle ilişki içinde olması gerektiğini vurgulamış ve ahlâk alanında birçok amprik araştırmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır (Pieper, 1999: 80).

¹³ Ahlâk ekollerinin ayrıntılı sınıflandırması için bkz. Alexis Bertrand, **Ahlâk Felsefesi**, (Çev. Salih ZEKİ), Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Günümüzde sosyal sermayenin öneminin daha iyi anlaşılmaya başlaması ile ahlâk gibi toplumsal yapıyı güçlendiren ve ilişkileri kuvvetlendiren olgulara atfedilen önem artmıştır. Klasik iktisat öğretisinde yer alan “*emek, sermaye, girişim ve doğal kaynaklar*” dan oluşan dört temel üretim faktörü ile çağdaş dünyanın ekonomik olgularını açıklayabilmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Çünkü sanayileşmiş toplumların gelişmişliğini sadece fiziki sermaye birikimiyle ve az gelişmiş toplumların gelişmemelerini de yalnızca fiziki sermaye yetersizliği ile açıklamak mümkün değildir. Bu nedenle yeni “*içsel büyüme teorileri*”nde ekonomik gelişmeye ve büyümeye doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan, her türlü maddi ve maddi olmayan; *politik, örgütsel, çevresel, entelektüel, kültürel, beşeri, bilimsel, teknolojik, sosyal ve ahlâki* unsurlar *sermaye* olarak kabul edilmektedir (Berber, 2004: 139). Ekonomik kalkınma için öneminin de artması ile ahlâk gibi önemli konular kapitalizmin kısıkcısından yavaş yavaş sıyrılmaya başlamıştır. Son yıllarda dünya literatüründe görülen gelişmeler, bu kanıyı doğrular niteliktedir. İnsan odaklı eğilimler, çevre sorunları, kadının toplumdaki yeri ve ülkeler arasındaki eşitsizlikler gibi güncel sorunlar, özellikle uluslararası örgütlerin bu konulara hassasiyetinin artmasına sebep olmuştur.

B) Ahlâkın İşlevleri Ve Gerekliliği

Ahlâk, eylem ve davranışın anlamını geliştiren bir olgudur. Bu eylem öznel, keyfi ve gelişigüzel bir istemenin eseri olmayıp, eleştirel bir mesafeden kendini özgürce belirleyen ve ötekilerin özgürlüğüne göre kendi özgürlüğüne sınırlar koyan bir iradenin eseridir. Bu yönüyle ahlâk, eylemlerin ve yargıların yapısını çeşitli şekillerdeki açıklamalarıyla geliştirerek, ahlâkiliğin insana özgü olduğunu, bir insan olarak herkesin sorumluluklarının olduğunu vurgular. Böylelikle, insanı günlük yaşam pratiğinin ve somut birtakım dertlerinin ötesine geçirip, temel olana ve ilkesel olana yöneltir (Pieper, 1999: 98).

Ahlâk, toplumu ayakta tutan en önemli enstrümanlardan birisidir. Her kültürün kendine ait ahlâki değerleri olmakla birlikte, bütün dünyanın ortak kabul ettiği birtakım ahlâki değerler olduğu da bir gerçektir. Hırsızlığın, yalancılığın, dolandırıcılığın meşru sayıldığı bir toplum bulmak oldukça zordur. Dünyanın

neresine gidilirse gidilsin, kendimizce ahlâki olarak kabul ettiğimiz birtakım değerlere rastlamamız mümkündür. İnsanların bir coğrafyada birlikte yaşamalarını sağlayan ve ilişkilerine yön veren faktörlerin başında ahlâk gelmektedir. Ahlâk, bir insan topluluğunda karşılıklı ilişkilerde gelişen saygı ve birbirini benimseme süreçlerinden oluşan, kendilerine norm olarak geçerlilik tanınan ve geneli bağlayan eylem modelleri içermektedir (Pieper, 1999: 31).

Bir kişi okuma yazma veya matematik bilmeden, tarihten bir nebze anlamadan, coğrafyadan habersiz... bir yaşam sürebilir. Bu meselelerin hepsinden kaçabilir. Ancak hiç kimse, bu sözcüğün anlamını bilmese bile hayatını ahlâksız olarak sürdüremez. Bilinçli ya da bilinçsiz herkes hemen her gün birtakım ahlâki kararlar almaktadır (Billington, 1997: 47). Ahlâk, insan ilişkilerinde toplumsal, kültürel, siyasi, ekonomik, hukuki, bilimsel, teknolojik vb. tüm alanlarda insanın tutum, davranış, eylem ve kararlarında belirleyici olan, hiç kimsenin dışında kalamayacağı, kaçınamayacağı ilke ve değerler bütünü olarak yaşamın ta içinde yer almaktadır (TMMOB, 2004: 17).

Büyük düşünürlerin birçoğu uzun yıllar süren çalışmalarını genellikle bir ahlâk kitabı yazarak veya çalıştıkları alanla ilgili etik kurallar koyarak sonuçlandırmaya çalışmışlardır. Bundaki amaç ilmi düşüncedeki olgunluğun, gelişen vicdan yardımıyla korunup saklanması ve her tür çalışma alanının mutlaka ahlâki kodlarla sınırlandırılmasının gereğidir (Bertrand, 2001: 8). Cicero'nun dediği gibi; *“Hangi insandır ki, bir ahlâk kuralı meydana koymaksızın kendisine filozof unvanını vermeye cesaret eder. En mutlak ve mücerret derecede ilmi olanlar bile, ahlâk denilen bu en yüksek gayeye ulaşmak amacındadırlar.”*¹⁴

Günümüzde toplumun bütün kesimleri toplumsal bozulma ve yozlaşmadan yakınmakta ve bu yozlaşma ahlâki değerlerdeki bozulmaların sonucu olarak görülmektedir. Ahlâki sorunların oluşturduğu bunalımın altında ezilen toplumun büyük çoğunluğu, yozlaşmaya karşı temiz toplum talebini gündeme getirmektedir. Oysa yaşanan bu sorunun çözümü için kurtarıcılar beklemek büyük bir yanılıdır. Çözüm, bireylerin kendi ahlâki yeterliliklerinde gizlidir. Ahlâkın en önemli işlevi bu

¹⁴ Cicero'dan aktaran, Bertrand, A., *Ahlâk Felsefesi*, (Çev.: Salih ZEKİ), Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 8.

noktada devreye girmektedir. Yaşamak eyleme, eylem ahlâki sorumluluğa, sorumluluk da ilişkilerde ilkeli davranışa dayanmaktadır. Kuçuradi (1999)'nin dediği gibi, *“Doğru ya da değerli eylemde bulunma, eylemin yöneldiği insanlara, insan olma imkânlarını geliştirebilmeleri için gerekli şartların yerine gelmesini sağlar. Bu onu ahlâklı kişi özelliklerine sahip bir insan kılar: dürüst bir insan, saygılı bir insan, başkalarını da düşünebilen adil bir insan”*.

C) Ahlâk – Hukuk İlişkisi

Ahlâk ve hukuk kavramları felsefenin temel sorunlarının başında yer almaktadır. Bu iki kavramın ilişkisi sürekli bir tartışma konusu olmuştur. Kimilerine göre ahlâk, hukuku oluşturan temel faktördür; kimilerine göre hukukun olduğu yerde ahlâka yer yoktur; kimlerine göre hukuk ahlâkı emreder. Bu ve buna benzer daha onlarca tartışma konusu bulmak mümkündür. Ancak bütün bu tartışmalar incelendiğinde, aslında ahlâk ile hukuk arasında asgari bir ilişkinin varlığına işaret ettiklerini görmek mümkündür.

Ahlâk ile hukuk arasındaki bu tartışmaların genellikle hukuk felsefesi alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Hukuk felsefesinde tartışılan konu, ahlâk ile hukukun birliği veya ayrılığı sorunudur. Bu tartışmalar genellikle üç farklı bakış açısı etrafında yoğunlaşmaktadır (Kılıoğlu, 1998: 314-315).

— Bunlardan birincisi, bir normun hukuk normu niteliği kazanabilmesi için hukuk idesi ve ahlâka uygun olması gerekmektedir.

— İkincisi, açık bir şekilde ahlâka, insanlık ve adalet genel ilkelerine aykırılık gösteren kurallar, yetkili organlarca çıkarılsalar bile hukuk açısından geçerli kabul edilmemektedir.

— Üçüncü yaklaşım ise, yetkili organlarca çıkarılan ve usulüne uygun olan, toplumda minimum etkinliğe sahip normlar sistemine dâhil hukuk kurallarının geçerli olduğu yaklaşımdır.

Toplumların gelişimleri incelendiğinde, hemen her dönemde insanın eylem ve davranışlarının kurallar ile ilişkili olduğu bir sistem içinde düzenlendiği

görülmektedir. Bu kurallar genel olarak ahlâk ve hukuk alanlarına ayrılmaktadır. Bu alanları birbirinden keskin çizgilerle ayırmak mümkün olmamıştır. Biz burada hukuk ile ahlâk ilişkisinde geçmişten günümüze süregelen tartışmaların detaylarına girmeyeceğiz. Ancak, bu konuda sıkça tartışılan konulardan bahsetmenin bile hukuk ile ahlâk arasında var olan derin ilişkinin varlığına işaret ettiğine dikkat çekmek isteriz. Örneğin, hukukun gelişimi meselesi ele alındığında, baskın görüş hukukun gelişiminin ahlâk kurallarından etkilendiği yönündedir (Hart, 2000: 13). Aynı şekilde ahlâk kurallarının gelişiminin hukuk normlarından etkilendiği yönünde de fikirler mevcuttur.

Benzer bir tartışma da hukuk kurallarının ahlâka göndermeler yapıp yapmaması konusunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle Anglo-Sakson sistemlerde bu tür göndermelerin sıkça yapıldığı bilinmektedir. Bu tür tartışmalar *hukuki ahlâkçılık* (*legal moralism*) gibi akımların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hart, 2000: 17).

Ahlâk ile hukuk ilişkisinin tespitinde ilk başvurulacak veri bizzat insan olmaktadır. Ahlâk ve hukuk ilişkisi kendiliğinden insan olgusunu zorunlu kılmaktadır. Bu noktada herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Sorun insanı algılama şeklinde ortaya çıkmaktadır. İnsanı bir nesne gibi görmek veya kendine has tinsel (ruhsal) evreni bulunan, değer yargılarına, isteme ve karar alma yeteneğine sahip bir varlık olarak kabul etmek arasında bir tartışma söz konusu olduğunda, öncelikle insan varlığının yerli yerince incelenmesi gerekmektedir. Böylece ahlâk ve hukuk ilişkisi de bir değer süjesi olan insanın tinsel kişiliğinin bütünlüğünün değişik biçimlerde yansımaları olarak görülmelidir (Kılıoğlu, 1998: 378).

Elbette ahlâk ve hukukun içerik, nitelik ve yürürlük gibi alanlarda bir takım farklılıkları mevcuttur. Ancak bu durum, birinin diğerini yok sayması olarak anlaşılmalıdır. Aksine, birer değer olarak her iki kurumun varlığı için, ahlâk - hukuk ayrımı bir yerde de zorunludur. Yani, ne pozitivistin insanı sadece kendi dışındaki katı kurallara uymak zorunda olan bir varlık olarak algılaması doğrudur; ne de Ortaçağ skolastisizminin ahlâk adına insanı tamamen subjektif dünyaya bağlı kılması doğrudur. İnsan hem subjektif bir varlıktır, hem de kendi dışında oluşturulmuş birtakım kurallara uymak zorundadır. Bu noktada Machiavelli'in sözü

çok anlamlıdır. “İyi ahlâk için iyi yasalar gereklidir. Yasalar da iyi ahlâk olmadan korunamazlar.”

Ahlâk ve hukuk arasındaki benzerlik ve farklılıkları da kısaca ele almakta yarar bulunmaktadır. Ahlâk ve hukuk arasında başlıca farklılık ve benzerlikler şunlardır (Aktan, 1999: 17):

— Hukuk kuralları, insanların davranış ve eylemlerini düzenler ve bazı sınırlamalar getirir. Hukuk kurallarının yaptırımı söz konusudur. Ahlâk kuralları da insan davranış ve eylemlerini sınırlandırır, ancak hukuk kurallarından farklı olarak ahlâk kurallarının yaptırımı yoktur. Yaptırımı olsa dahi genellikle yazılı normlara bağlanmamıştır.

— Hukuk kuralları yazılıdır. Oysa ahlâk kuralları çoğunlukla yazılı olmayan normlardır. Bu ayrımın günümüz açısından giderek ortadan kalktığını görmekteyiz. Zira günümüzde çeşitli meslekler için ahlak kuralları (etik kodları-code of ethics) giderek yazılı hale gelmektedir.

— Hukuk kuralları dışı yöneliktir. Daha açık bir ifadeyle, hukuk kurallarının amacı insan eylem ve davranışları sonucunda başka insanların zarar görmesini engellemektir. Ahlâk kuralları ise daha ziyade içe yöneliktir. Ahlâk kurallarında kişilerin ya da organizasyonların kendi kendilerini kontrol etmeleri ve ahlâki olmayan davranışlarını sınırlandırmaları geçerlidir.

— Hukuk kuralları devlet tarafından oluşturulur. Ahlâk kuralları ise devletin yanı sıra diğer organizasyonlar tarafından da oluşturulabilir. Örneğin, siyasal ahlâka ilişkin kurallar ve normlar devlet tarafından oluşturulur. Buna karşın, mesleki ahlâk kuralları devlet tarafından oluşturulabileceği gibi bağımsız sivil toplum kuruluşları ve özel organizasyonlar tarafından da oluşturulabilir.

— Hukuk, “resmi ahlâk kuralları”dır. Ahlâk ise hukuk kurallarından farklı olarak genellikle gayri resmi kurallardır. Örneğin, vergi kanunları vergi kaçakçılığını gayri ahlâki bir davranış olarak kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda yaptırımlar (hapis cezası, para cezası vs.) öngörür. Ahlâk ise vergi kaçakçılığının sadece yanlış bir davranış olduğunu belirtir. Yani, hukuk resmi; ahlâk ise gayri resmi kurallar bütünüdür.

Ahlâk ile hukuk arasındaki ilişkiyi ortaya koymak açısından, Ensari ve diğerleri (2007) tarafından Türkiye genelinde yapılan Etik Algılar Araştırması'nda elde edilen bulgulara değinmekte yarar vardır.

Tablo 1: Ahlâk ile İlgili En Beğenilen / Tasvip Edilen Söylemler

Ahlâk olmayan yerde kanun bir şey yapamaz	%52,7
Bir ülkede namuslular da namussuzlar kadar cesur olmadıkça, o ülke kurtulamaz	%30,6
Dün dündür, bugün bugündür	%7,0
Başarıya giden her yol mubahtır	%4,6
Kendim için bir şey istiyorsam namerdim	%3,4
Benim memurum işini bilir	%1,0
Anayasa bir kere delinmekle bir şey olmaz	%0,7
Toplam	%100,0

Kaynak: Ensari ve Diğerleri, 2007: 22.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, hukuk ile ahlâk arasındaki güçlü ilişkiyi belirtmek açısından, ampirik bulgular teorik bilgileri doğrular niteliktedir.

D) Ahlâk – İktisat İlişkisi

İktisat ilmi ile ahlâk ilminin pek az ortak özelliği olduğu yaygın bir görüştür. Bu görüşün temel dayanağı, iktisadın olan ile ahlâkın ise olması gereken ile ilgilendiğidir. Oysa modern iktisadın doğuşunda iktisat ile ahlâk arasındaki yakınlık, durumun hiç de sanıldığı gibi olmadığını göstermektedir. İktisat ve ahlâk arasında oldukça eskiye dayalı ve çok yönlü bir ilişki mevcuttur. A. Sen (1990), modern iktisadın mühendislik ve ahlâk ilişkili iki temel çıkış noktasının olduğunu ve bu iki geleneğin, Aristo'ya kadar götürülebileceğini ifade etmektedir.

Aynı şekilde modern iktisadın kurucusu sayılan Adam Smith (1723-1790), gerçekte bir ahlâk filozofudur. İktisat biliminin başlangıcı sayılan Milletlerin Zenginliği (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776) adlı kitabını yazmadan önce, Ahlâki Duyguların Teorisi (The Theory of Moral Sentiments, 1759) adlı kitabını yazmış, Glasgow Üniversitesi'nde de uzun yıllar ahlâk felsefesi dersleri vermiştir. A. Smith bu eserinde iktisadın ahlâki duygulardan

soyutlanmasının mümkün olmadığına vurgu yapmıştır (Vanberg, 1998: 247; Kazgan, 2004: 5-6).

İktisat bilimine hâkim olan *homo economicus* tipolojisi, insanı kıtlık karşısında rasyonel seçimler ortaya koyan ve piyasa mekanizması içinde toplumsal düzenin kurulması yönünde davranan bir varlık olarak kurgulamıştır. Bu kurgu içinde ekonomik çıkarlarını maksimize etmeye çalışan insan, zamanla ahlâki değerlerden de uzaklaşır olmuştur. Ancak göz ardı edilen bir husus vardır. İnsan hem bir birey, hem de toplumsal bir varlıktır. İnsanı toplumdan ayrı düşünmek mümkün değildir (Kızılkaya, 2002: 73). Kaldı ki, insanın mutluluğu sadece kişisel çıkar güdüsü ile açıklanabilir faktörlerin bileşiminden ibaret değildir. Hatta üretim artışının toplumları daha mutlu kıldığını iddia etmek de doğru değildir. Yapılan ampirik araştırmalarda çeşitli ülkelerdeki mutluluk düzeylerinin milli gelirdeki artışlarla aynı oranda olmadığı görülmektedir. Örneğin ABD’de 1946 ile 1992 arasında kişi başına düşen milli gelir 11.000 dolardan 27.000 dolara çıkarken, ortalama mutluluk seviyesinin değişmediği görülmüştür (Frey ve Stutzer, 2002: 428). Bu alandaki temel bulgulardan birisi, bireysel mutluluğun mutlak gelirin değil, görelî gelirin bir fonksiyonu olduğudur (Ö. Demir, 2003: 6).

İktisadı ahlâk ile iç içe bir disiplin olarak vurgulayanlardan birisi de Max Weber’dir. Weber, kapitalizm öncesi dönemde Protestanlığın iktisat ile ahlâk arasındaki ilişkiyi kuran ve geliştiren yönlerine dikkat çekmiştir. Protestan ahlâkı ve iktisat bilimi ilişkisini eserlerinde açıkça işleyen Weber, seri üretim tekniklerinin kullanılmaya başlaması ile iktisadın ahlâki normlardan uzaklaşmaya başladığına dikkat çekmektedir (Ülgener, 1981: 202). Weber, Protestan iktisat ahlâkı ile kapitalist iktisat zihniyeti arasında korelasyon kurmuş ve döneminin faydacılığa dönük yaklaşımlarının aksine, paranın değil ahlâklı olmanın kredibilite sağlayacağına vurgu yapmıştır (Torun, 2002: 94).

1950 ve 1960’lı yıllarda özellikle Neo-Klasik iktisatçıların teorilerinde ahlâki kaygılar iktisattan dışlanmaya başlamıştır. Birçok Nobel ödülü de alan bu iktisadi anlayış mensupları, bunu yapmakla iktisadı doğa bilimleri arasına sokmaya

çalışmışlar, bunun sonucu olarak da iktisadı ahlâki değerlerden arındırmışlardır (Kazgan, 2004: 3-4).

Bütün bu gelişmeler, iktisat biliminin sosyal bilimlerin önemli bir sahası olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Sosyal bilimlerin her alanı gibi iktisat da önemli ölçüde ahlâki normlar içermek zorundadır. Bu durum, güdülen toplumsal gayelerin de bir gereğidir. Ahlâk ilkelerinin neler olduğu düşünüldüğünde akla ilk gelen tipik örnekler yardımıyla bu ilişki daha belirginleşecektir. Yalan söylememek, dürüst olmak, başkalarını dolandırmamak, verdiği sözde durmak, başkalarının haklarına ve mülkiyetine saygı göstermek gibi ahlâki ilkelerin iktisatla ilgilerinin olmadığını iddia etmek imkânsızdır. O halde, her teorik veya uygulamalı bilim gibi iktisadın da kendi ahlâki normları vardır. Bu bağlamda iktisat ahlâkını, çalışma hayatını, üretim ve tüketim dinamiklerini, kısaca her türlü ekonomik olayı disipline eden, ahlâki normlar geliştiren ve iktisaden nasıl hareket edilmesi gerektiğini belirleyen normlar bütünü olarak tarif etmek mümkündür.

İktisadın ahlâki normlardan uzaklaşmasına, 20. yüzyılın ortalarında en ciddi tepkilerden birisi, ünlü filozof F.A. Hayek'ten gelmiştir. *“Bilgi bilinci ve birikimi bir ahlâk ortaya çıkarır, ahlâk bir hukuk ortaya koyar, hukuk bir siyaset geliştirir, iktisat ise bu siyaset tarafından belirlenir”* (Hayek, 1999: 125). İktisat ile ahlâk arasındaki ilişkiyi ortaya koymanın belki de en kestirme yolu bu cümle ile ifade edilmiştir.

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat'ın sözleri iktisattaki bu bozulmadan duyulan rahatsızlığa dikkat çekmektedir. *“Ekonomik faaliyetlerin içinde gerçekleştiği insani-toplumsal çerçeveyi önemseyen iktisatçı sayısı son yıllarda hızla artıyor. Bence iktisat teorisi özüne geri dönüyor. Unutmayalım ki mesleğin kuruluş döneminde zaten bu yaklaşım hâkimdi, örneğin Adam Smith aynı zamanda bir ahlâk filozofu idi”* (Akat, Vatan Gazetesi, 12.03.2006).

İktisat ahlâkı veya iktisat etiği olarak kabul edilen bu bilimsel disiplin, sosyal ahlâkın bir alt disiplini olarak kabul edilmektedir ve iyi bir hayatın ahlâki ilkelerini verimlilik artırımı ve değer yükseltme gibi iktisadi eylemin talepleriyle birleştirmeye çalışmaktadır. Bugün sırf kendi amaçları doğrultusunda ilerleyen bir ekonomik büyümenin sonucu olarak ortaya çıkan negatif dışsallıkları önlemek üzere adil,

barışçı ve diğer insanların yaşamlarını dikkate alan bir ekonomik düzen için yeni modeller talep edenlerin eleştirel sesleri giderek yükselmektedir. Bu bağlamda, bireylerden kendi çıkarlarının ötesinde, (en üst düzeyde kâr ve kazançta ulaşma amacının ötesinde) genel toplumsal yaşamı göz önüne almaları ve ekonomik davranışının özeleştirisini yaparak düşüncelerini talep edilmektedir. (Pieper, 1999: 91).

Pieper (1999)'in ifadesiyle iktisat ahlâkına yönelik yasayı kısaca aşağıdaki gibi formüle etmek mümkündür;

“ Öyle bir davranış göster ki, iktisadi tutumun ekonominin çifte görevine uygun olsun; hem insanlara ihtiyaç duydukları malları en ekonomik yoldan sağla hem de insan pratiğinin ve kendini gerçekleştirmenin temel alanı oluşabilsin (s. 91).”

Günümüzde bireysel çıkar, kâr maksimizasyonu ve bireysel refah teorileri giderek yerini sosyal refah teorilerine bırakmaya başlamıştır. Çevre sorunlarının artan bir şekilde hissedilmeye başlaması bu trendi hızlandırmıştır. Böylece, mal ve hizmet üretiminde çevresel değerleri önemseyen ve sosyal refahın artmasını sağlayabilecek teknik ve yöntemler, uluslararası birçok örgüt tarafından da desteklenmektedir. Bu gelişmeler iktisat ile ahlâk ilişkisini güçlendirici niteliktedir (Azqueta ve Delacamara, 2006: 524).

Giderek artan bir önemle üzerinde durulan iktisat ahlâkı içinde çeşitli alt disiplinler de oluşmuştur. Bunları ana başlıklar halinde sıralayacak olursak;

- Ekonomik ve ahlâki değer kuramları
- Ekonomik iktidar ve gücün sınırlandırılma imkânları
- Ekonomik ve ahlâki mal üretme öğretisi
- Serbest piyasa ekonomisi içinde ahlâki yükümlülükler
- Ekonomik ve ahlâki yetkinlik
- Üretim ve çevre ahlâkı
- İş ahlâkı
- İşletmelerde etik kodlar vb. gibi iktisat bilimi içinde birçok alt disiplinin oluştuğu görülmektedir.

Bu noktada ahlâkın iktisat bilimi ve piyasa üzerindeki etkilerinin neler olabileceği sorusu akla gelmektedir. Ömer Demir (2003), İktisat ve Ahlâk isimli eserinde bu etkileri aşağıdaki gibi özetlemiştir (ss. 193-225):

- Ahlâk, işlem maliyetlerini düşürür,
- Ahlâk, bilgi maliyetlerini düşürür,
- Ahlâk piyasada gayri meşru güç kullanımını azaltır,
- Ahlâk, bireyler arasındaki çatışmaları azaltır,
- Ahlâk, piyasanın geleneksel ilişkilerinin düzene sokulmasını sağlar,
- Ahlâk, davranışlara tahmin edilebilirlik ve nesiller arası ilişkilere istikrar kazandırır,
- Ahlâk, bölüşümü etkinleştirir,
- Ahlâk, üretim ve tasarrufu özendirerek refah artışına katkıda bulunur.

E) Vergi Ahlâkı

Antik çağlardan beri, vergilemede hâsılatı, kapasiteyi ve mükelleflerin vergi gayretini arttırmaya yönelik çabalar hep var olmuştur. Bu çabalar genellikle yasal düzenlemeler ve mükellefleri hukuki cebir ile zorlayıcı şekilde süregelmıştır. Mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarını olumlu yönde teşvik etmek amacıyla da çeşitli düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Mesela, vergi afları ve vergi kaçırانların ifşa edilmesi gibi çeşitli yasal düzenlemeler ile vergiler karşısında olumsuz tutum ve davranış sergileyen mükellefler sistem içine çekilmeye ve olumsuz tutumları kırılmaya çalışılmıştır.

Vergileme literatüründe son yıllarda üzerinde ilgiyle durulan bir soru vardır. “İnsanlar niçin vergi öderler?” Bu sorunun sorulma nedeni, vergilerin sadece yasal zora dayalı olarak ödendiği düşüncesinin mükelleflerin tutum ve davranışlarını açıklamakta yetersiz kalmasıdır. Zira, vergi denetimleri bu zorlamayı sağlayacak yeterlilikte olmamasına rağmen birçok insan düzenli olarak vergilerini ödemektedir. İnsanların vergi ödemelerini sağlayan başkaca faktörlerin de olduğu artık genel kabul görmüş bir yaklaşımdır. Yakalanma riski olmamasına rağmen insanların gönüllü bir şekilde vergilerini ödemelerini yani vergiye gönüllü uyumlarını açıklayan en önemli husus vergiye karşı “içsel motivasyon” olarak ifade edilen “vergi ahlâkı”dır.

İçsel motivasyon (intrinsic motivation), dışardan herhangi bir zorlama ve baskı unsuru olmaksızın vergiyi gönüllü olarak ödemeye işaret etmektedir (Aktan, 2006: 126). İnsanların vergilerini gönüllü olarak ödemeleri (tax compliance) şeklinde neticelenen bu motivasyon, sahip olunan bir takım değerler nedeniyle oluşmaktadır. Bu değerlerin başında bireyin sahip olduğu vergi ahlâkı gelmektedir. Bu yönüyle vergi ahlâkı, mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir (Turhan, 1993: 199).

Vergi ahlâkı, vergiye ilişkin görev ve sorumlulukların zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Schmölders, 1976: 111). Başka bir ifade ile vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takınılan tavidir (Turhan, 1993: 199). Vergi ahlâkı, Song ve Yarbrough (1978) tarafından, “*vatandaşların mükellef olarak devletle aralarındaki ilişkiyi belirleyen davranış normları*” olarak da tanımlanmaktadır.

Vergi ahlâkı bir bakıma genel kültür seviyesinin bir fonksiyonudur. Kültür seviyesi iktisadi seviyeye paralel bir seyir izlemektedir. Bu itibarla, iktisadi olarak gelişmiş ülkelerdeki vergi ahlâkı, gelişmemiş ülkelere göre daha ileri düzeydedir (Nadaroğlu, 1998: 278).

Kanunen ödenmesi gereken vergi borcunun tam olarak ve zamanında ödenmesi, vergi ahlâkının tam olduğunu gösterir. Yani vergi ahlâkı ödenen ile ödenmesi gereken vergi ilişkisine dayanmaktadır. Bu ilişki teoride “vergi dürüstlüğü standardı” olarak ifade edilmektedir. Vergi dürüstlüğü standardı, oransal bir ilişkiye dayanmaktadır ve ödenen verginin ödenmesi gereken vergiye bölünmesiyle elde edilmektedir (Şenyüz, 1995: 33).

Ülkemizde vergi kaçakçılığı, vergi psikolojisi ve vergi uyumu ile ilgili olarak yapılan ampirik çalışmalar sınırlı sayıda ve bu alanın tam olarak geliştiğini söylemek zordur¹⁵. Ancak, vergi ahlâkı üzerine yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Uluslararası literatürde son yıllarda bu konuya ilginin arttığını görmek

¹⁵ Bu konuda ülkemizde yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir: MUTER, SAKINÇ ve ÇELEBİ (1993), GERÇEK ve YÜCE (1998), DEMİR (1999), BAYRAKLI, SARUÇ ve SAĞBAŞ (2004), ÇOBAN (2005), ÇİÇEK (2006).

mümkündür. Özellikle Benno Torgler'in 2003 yılında tamamladığı doktora tezi¹⁶ ve bu tezden üretilmiş çok sayıda yayın, konuya farklı bir boyut kazandırmış ve vergi ahlâkının önemini anlaşılmasına ciddi katkılar sağlamıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Torgler'in çalışmalarına yeri geldikçe değinilecektir.

Vergi ahlâkını değişik boyutlarıyla incelemek mümkündür. Bunlardan en önemlileri bireysel olarak mükelleflerin vergi ahlâkı, toplumun genel olarak vergi ahlâkı ve vergileme işiyle görevli olanlar ile vergi koyanların ahlâkı olarak ifade edilebilecek olan vergileme ahlâkıdır.

1. Mükellefin Vergi Ahlâkı

Genel ahlâkı bireysel ve toplumsal olarak ayrı ayrı ele almak nasıl mümkün ise, vergi ahlâkını da aynı şekilde irdelemek mümkündür. Vergi ile ilgili yükümlülüklerin bireysel anlamda tam ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi, söz konusu vergi ile yükümlü kişinin vergi ahlâk düzeyini göstermektedir. Bireysel olarak vergi mükellefinin tutum ve davranışlarını belirlemek ve vergi ahlâkını ölçmek, toplumsal bazda ölçümlere ve değerlendirmelere göre çok daha kolaydır. Bu nedenle, toplumun çeşitli konulardaki analizi yapılırken genellikle bireysel ölçümlerin toplamından elde edilen ortalamalarla toplumsal genellemeler yapılmaktadır.

Vergi mükellefinin davranışlarını ciddi şekilde ele alan ilk bilim adamı Alman maliyeci Günter Schmolders'tir. Schmolders'in 1950'li yıllarda başlayıp 1970'li yılların sonuna kadar devam eden çeşitli çalışmaları, bu alanda yapılan ilk ampirik çalışmalar olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmaların birçoğu İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi tarafından yayınlanan Maliye Enstitüsü Konferansları bünyesinde Türkçe'ye çevrilmek suretiyle, Türk maliyecilerin de bu konulara ilgi göstermeleri yönünde önemli katkılar sağlamıştır. Ancak Schmolders'in çalışmaları mükellefin bireysel olarak vergi karşısındaki davranışları ile ilgili formel bir model geliştirememiştir.

¹⁶Bkz. Benno TORGLER, Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance, PhD Dissertation, Universität Basel, Basel, 2003.

Vergi mükellefinin davranışını formel bir model içinde ele alan ilk çalışma Allingham ve Sandmo (1972) tarafından yapılmıştır. *Beklenen fayda modeli (expected utility model)* veya *caydırma modeli (deterrence model)* olarak bilinen modelin dayandığı temel varsayımlar, yakalanma ve cezalandırılma riskinin büyüklüğü ile korku gibi psikolojik faktörlerin vergi kaçakçılığı davranışı ile ilişkisine dayanmaktadır. Model, vergi kaçakçılığı şeklinde ortaya çıkan mükellef davranışı ile yakalanma riski arasında yakın bir ilişki olduğunu varsaymaktadır (Allingham ve Sandmo, 1972: 324).

Bireyin vergi beyanı kararı belirsizlik altında alınan bir karardır. Gelirinin tamamını beyan etmeyen vergi mükellefi, hemen cezai müeyyideyle karşılaşmaz. Gelir beyanı ile ilgili olarak, karar vermesi için bireyin önünde iki farklı seçenek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bireyin gelirinin tamamını beyan etmesidir. İkinci seçenek ise gelirini hiç beyan etmemesi veya daha az bir kısmını beyan etmesidir. Mükellef birinci yolu seçerse herhangi bir cezai müeyyideye uğramayacak ancak gelirinde kısmi bir azalma olacaktır. İkinci seçeneği tercih eden mükellefin gelir açısından durumu, vergi birimleri tarafından denetlenip denetlenmemesine bağlı olacaktır. Eğer mükellef denetlenirse, vergi cezası ve gecikme zammı gibi müeyyidelerle karşılaşacağı için, gelirinin tamamını beyan etmesi durumunda uğrayacağı gelir kaybından daha fazlasına katlanmak durumunda kalacaktır. Ancak yakalanmazsa gelir bakımından birinci seçenekten daha iyi durumda olacaktır. Şüphesiz mükellefin bu durumunu belirleyen en önemli husus yakalanma riskinin ve ceza miktarının büyüklüğüdür (Allingham ve Sandmo, 1972: 325-338). Eğer ceza miktarı reel faiz oranlarının veya piyasa normal kâr hadlerinin altında ise, mükellef eksik beyanda bulunmayı tercih edebilecektir. Görüldüğü gibi mükellefin herhangi bir stratejiyi tercih etmesi basit bir iş olmayıp, önemli sonuçlar doğurabilecektir.

Allingham ve Sandmo Modeli, ekonomik yaklaşımla ele alınmış bir modeldir. Bireyin vereceği kararda ekonomik faktörler mutlaka önemlidir. Ancak bireyin vergi karşısında takınacağı tutum ve göstereceği davranışları sırf ekonomik kaygılara bağlamak, tutum ve davranışları açıklamak açısından yeterli değildir. Zira, daha sonraki yıllarda Graetz ve Wilde (1985); Alm, McClelland ve Schulze (1992); Frey ve Feld (2002); Torgler (2003b) ve daha birçok bilim adamı tarafından yapılan

çalışmalar, mükellefin vergi karşısında gösterdiği davranışın Allingham ve Sandmo Modeli ile açıklanmasının yeterli olmayacağını ortaya koymuştur.

Bu çalışmalarda, Allingham ve Sandmo Modeli'nin vergi kaçakçılığı olayının ancak çok az bir kısmını açıklayabileceği ortaya konmuştur. Şöyle ki, karşılaştırmalı incelemelerde birçok ülkede vergi cezalarının caydırıcılığının göreceli olarak düşük olmasına rağmen, vergiye uyumun bir hayli yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde, bazı ülkelerde vergi cezalarının bir hayli yüksek olmasına rağmen vergiye uyumun düşük olduğu gözlenmiştir. Yapılan ampirik çalışmalarda, beklenen fayda modelinin öngördüğünden çok daha yüksek düzeyde gelir beyanında bulunduğu, veya öngörülenin altında beyanların gerçekleştiği tespit edilmiştir (Torgler, 2002: 660-682; Alm, 1998: 23-27).

O halde bireyin vergi karşısında takınacağı tavır ve göstereceği davranış biçimlerini belirleyen çok daha önemli faktörler bulunmaktadır. Esasen vergi uyumu, çözülmeyi bekleyen bir bulmaca gibi maliye bilim insanlarının önünde durmaktadır. Elffer (2000)'in belirttiği gibi, “ *vergi kaçakçılığını açıklamak üzere bu güne kadar ortaya konan tablo görünüşten ibarettir (s.185).*”

Bütün vergi mükelleflerini ahlâksız bir şekilde kârlarını maksimize etmeye çalışan bireyler olarak kabul etmek doğru değildir. Vergi kaçırma veya kaçırma eğilimi içinde olan bireylerin varlığı doğrudur. Ancak bunun yanı sıra, vergisini gönüllü bir şekilde ödeyen mükellefler de azımsanmayacak sayıda. Ayrıca, Allingham ve Sandmo Modeli'nde çizilen mükellef profilinde, mükelleflerin vergi kaçırma kararlarını alırken vergilerle ilgili detaylı bilgilere sahip oldukları varsayılmaktadır. Oysa birçok mükellef vergi konusunda ve vergi kaçırma yolları konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Dolayısıyla mükellefin vergi kaçırıp kaçırma konusunda bu denli rasyonel davranması mümkün değildir (Torgler; 2003b: 6).

Vergi uyumu konusundaki bulmacanın çözümüne yardımcı olabilecek en önemli faktör, bireyin içsel motivasyonu anlamına gelen, vergi ahlâkıdır. Bununla beraber, vergi uyumu modeline ahlâki ve sosyal dinamiklerin eklenmesi henüz çok yenidir ve yeterince gelişmemiş bir alandır (Andreoni, Erard ve Feinstein, 1998:

852). Vergi ahlâkını bağımsız değişken olarak ele alan analizler vergi uyumu literatürü içinde henüz yeni sayılır. Dolayısıyla bu alanda daha çok çalışmanın yapılmasına ihtiyaç vardır. Bununla beraber, son yıllarda vergi ahlâkı alanına ilginin arttığını gözlemlemek mümkündür. Ampirik çalışmalar ile bireylerin vergi ahlâkını belirleyen faktörler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmada da aynı yönde bir çaba güdülmektedir.

Bireysel olarak vergi mükellefinin vergisel yükümlülüklerine içsel uyumu ve bu yükümlülükleri yasaların öngördüğü şekilde yerine getirmek anlamına gelen vergi ahlâkı, bir vergi sisteminden beklenen başarıya ulaşılması bakımından çok önemlidir. Vergi sistemi, devlet (vergi yasalarını koyan ve uygulayan birim) ve vergi mükelleflerinden oluşan ikili bir yapıya sahiptir. Vergi kanunları ne kadar istenilen düzeyde olursa olsun, uygulayıcılar vergi kanunlarını ne kadar iyi uygularsa uygulansın; eğer bireyin vergi ahlâkı düşük seviyede ise sürekli vergi kaçırma yolları arayacaktır. Sistem içerisinde bu şekilde hareket eden mükelleflerin diğer mükelleflerin vergi ahlâkını da olumsuz yönde etkileyeceği bir gerçektir. O halde, bir vergi sisteminden beklenen başarı, vergi ahlâk düzeyi yüksek mükelleflerin sayıları ile doğru orantılıdır. Aynı şekilde vergi ahlâkı düşük mükellef sayısı arttıkça, vergilemeden beklenen hedeflere ulaşma şansı azalmaktadır.

2. Toplumun Vergi Ahlâkı

Ahlâk, insanın sadece kendisine karşı görevlerini ve sorumluluklarını belirlemekle kalmamaktadır. İnsana çeşitli bakımlardan davranışlarının ilkelerini önermekte ve buna uygun davranmasını buyurmaktadır. Böylece ahlâk ilkeleri ve kuralları bizzat insanın kendi görev ve sorumluluklarını düzenleme yanında, diğer insanlarla ilişkilerinde de ölçü olmaktadır. Diğer bir ifadeyle ahlâk çift yönlü bir düzenlemeyi öngörmektedir (Kılıoğlu, 1988: 137). Dolayısıyla ahlâk bireyi ilgilendirdiği kadar toplumu da aynı ölçüde ilgilendirmektedir.

Vergi ahlâkı açısından bakıldığında, vergi mükelleflerinin bireysel olarak ahlâk toplamları, toplumun vergi ahlâkını oluşturmaktadır. Vergi karşısında mükellef davranışlarını belirleyen en önemli faktörlerden birisi toplumsal baskıdır. İnsan

içinde yaşadığı toplumdan etkilenen bir varlıktır. Eğer bir toplumda vergi ahlâkı yüksek düzeyde ise, bu durum bireyler üzerinde de pozitif bir baskı oluşturacaktır. Böylece toplumun vergi ahlâkı, vergi karşısında gösterilen olumsuz davranışlar açısından bireyler üzerinde caydırıcı bir etkiye sahip olacaktır.

Yapılan ampirik çalışmalarda mükelleflerin büyük bir çoğunluğu, “*vergi kaçırısam ve bunu yakın çevrem öğrense çok utanırım*” şeklindeki soruya “*kesinlikle katılıyorum*” veya “*katılıyorum*” şeklinde cevap vermektedirler¹⁷. Bu, vergi kaçakçılığının azaltılması yönünde toplumsal ve ailevi baskının anlamlı sonuçlar doğurabileceği anlamına gelmektedir. Aileler çocuklarının toplumda vergi bakımından ahlâksız biri olarak tanınmasını ne kadar az isterlerse, ülkede vergi ahlâkı o kadar yükselecektir.

Toplumunu oluşturan çeşitli değerler bulunmaktadır. Bu değerlerin her toplumda aynı olması beklenemez. Etnik, coğrafi, kültürel, ekonomik ve sosyal yapı gibi birçok faktör, birbirinden farklı yapıda toplumların oluşmasına sebep olmuştur. Bu farklılık, vergi ahlâkı açısından da söz konusudur. Her toplumun vergiye bakışı aynı değildir. Aynı ekonomik yapı ve düzeyde olmalarına rağmen çeşitli toplumların sahip oldukları kültür birikimi nedeniyle vergi ahlâkının farklılaşabildiği çeşitli ampirik çalışmalarla ortaya konmuş bir gerçektir. Hatta aynı ülkenin değişik bölgelerinde dahi vergi ahlâk düzeyi değişebilmektedir (Alm ve Torgler, 2006: 225).

Yapılan değerlendirmelerde özellikle Anglo-Sakson ülkeler ve İskandinav (Nordik) ülkelerinde verginin oldukça anlayışla karşılandığı, buna karşın Fransız ve İspanyolların vergiye karşı genellikle olumsuz bir tutum ve davranış içinde oldukları dile getirilmektedir (Reynoud, 1955: 10; Nadaroğlu, 1989: 289; Şenyüz, 1995: 45). Vergi ahlâkının toplumsal yönünü belirtmek açısından önemli bir örnek olarak kabul edilebilecek bu duruma, toplumların mensup oldukları din, yaşadıkları coğrafya, ekonomik ve siyasal sistem gibi birçok faktörü de eklemek mümkündür. Vergi ahlâkını belirleyen faktörler çalışmanın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde inceleneceği için burada fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

¹⁷ Bkz. BAYRAKLI, SARUÇ ve SAĞBAŞ, 2004, s. 223.

Vergi ahlâkının genel ahlâk ile karıştırılmaması gerekir. Vergi ahlâkı genel ahlâktan farklıdır ve birçok yazar tarafından belirtildiği üzere genel ahlâkı çok daha geriden takip etmektedir. Şöyle ki, vergi yasalarına aykırı davranışlar bazı toplumlarda bir çeşit toplumsal kabiliyet olarak dahi kabul edilebilmektedir (Turhan, 1993: 199). Almanya’da Schmölders tarafından yapılan bir ankete katılanların %43’ünün vergi suçlusunu “kurnaz bir iş adamı” ile eşleştirmesi bunun en belirgin örneğidir (Schmölders, 1976: 108).

Keza, ülkemizde yapılan ampirik çalışmalarda da aynı tür bulgulara rastlamak mümkündür. Muter, Sakınç ve Çelebi (1993) tarafından yapılan araştırmada ankete katılanların %28’i; Gerçek ve Yüce (1998) tarafından yapılan çalışmada, ankete katılanların %45’i; Demir (1999) tarafından yapılan çalışmada, ankete katılanların %40’ı; Bayraklı, Saruç ve Sağbaş (2004) tarafından yapılan çalışmada, ankete katılanların %40’ı; Çiçek (2006) tarafından yapılan çalışmada, ankete katılanların %28’i vergi kaçırıcılara sempatiyle baktıklarını belirtmişlerdir. Bu tablo ülkemiz açısından oldukça düşündürücüdür. Başkalarının vergi kaçırmasına sempatiyle bakmak, büyük ölçüde kendi davranışını meşru saymak anlamına geleceği için, toplumsal olarak vergi ahlâkı açısından önemli sorunlarımızın olduğuna işaret etmektedir.

3. Vergileme Ahlâkı

Vergi ahlâkını şekillendiren en önemli hususlardan birisi, vatandaşların devleti, siyasal iktidarı ve vergi yönetimini algılama biçimleridir. İnsanlar, diğer birçok sosyal ve ekonomik konuda ahlâklı davranmalarına rağmen devlete, siyasal iktidara, vergi yönetimine veya benzeri merkezi birimlere karşı olumsuz bir tutum taşıyorlarsa, vergiler açısından ahlâklı davranışlar içinde olmayabilirler. Bu nedenle, ülkede vergi ahlâkının tesis edilmesi için öncelikle vatandaşlara devletin ve kurumlarının iyi anlatılması ve içsel kabulünün sağlanması gerekmektedir.

Vergi ödemek bir vatandaşlık görevidir ve bu görev anayasalarla belirlenmektedir. Anayasalarla teminat altına alınan bir diğer önemli husus ise, vergilerin adaletli ve dengeli dağılımının sağlanmasıdır. Örneğin 1982 Anayasası’nın

vergi ödevini düzenleyen 73. Maddesi, “ *Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür* ” ifadesinin hemen ardından “*Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır* ” ifadesine yer vererek, devletin vergi ahlâkını tesis etme iradesini ve bunun için kendisine düşen görevi açıkça belirtmiştir. Vergi adaletinin sağlanmasının devletin en önemli görevlerinden birisi olduğunun vatandaşlar tarafından anayasal düzeyde görülmesi, ülkedeki toplam vergi ahlâkı açısından oldukça önemlidir.

Vergileme ahlâkı olarak ifade edilebilecek bu durum, Adolph Wagner tarafından belirtilen vergileme ilkeleri içerisinde ahlâki ilkeler olarak yer almıştır. Wagner’e göre vergi yükünün mükelleflere adaletli ve dengeli dağıtılması devletin ahlâki bir görevidir. Vergilemede ahlâkilik ilkesi, genellik ve eşitlik ilkelerinin de bir sonucudur. Wagner’e göre vergilemede yatay ve dikey adaletin sağlanması, ancak vergilemede ahlâki ilkelere uyulması ile mümkün olacaktır (Eker, 1996: 144).

Verginin gerekliliğine inanmayan insan yok denecek kadar azdır. Zira vergi, devlet çatısı altında yaşamının bir gereğidir. Ancak, vergi oranları, vergi adaleti, vergi ödeme zamanı gibi birçok konuda vatandaşlar arasında ortak bir kabulün olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu güne kadar süregelen optimal vergileme çabaları da bu durumu doğrular niteliktedir. Hatta, vergilemenin ne çok - ne az olacak şekildeki bir optimal yaklaşımla yapılması meselesi, gelecek bin yılın da en önemli hususlarından birisi olarak gösterilmektedir. Zira vergilemeden beklenen başarı, öncelikle vergileme ahlâkına bağlıdır. (Stainer, Stainer ve Segal, 1997: 218).

Vergi yönetiminin vergilemede adaleti sağlama işlevi, öncelikle ahlâki bir görevdir. Vergi kaçırınların ortaya çıkarılıp cezalandırılmaması ve vergi ödemeyenlerin sık sık affedilmesi, vergisini ödeyen mükelleflere yapılmış bir haksızlıktır. Böyle bir haksızlık, mükellefler tarafından, *ahlâklî vergi mükelleflerinin cezalandırılması* şeklindeki bir algılanma riskini de beraberinde getirmektedir.

Vatandaşlar vergi yönetiminden vergi oranlarının aşırı derecede yüksek olmaması, vergi adaletinin sağlanması, vergilerin mükelleflerin ekonomik olarak en uygun döneminde tahsil edilmesi, toplanan vergilerin en uygun yerlere ve maksimum özen gösterilerek harcanması gibi beklentiler içindedirler. Vergi koyanlardan ve

uygulayıcılardan beklenen bu davranışların toplamını vergileme ahlâkı olarak tanımlamak mümkündür. Kuşkusuz herkesi tek tek memnun etmek mümkün değildir. Ancak, toplumun büyük bir çoğunluğunun kabul ettiği düzenlemeler ve uygulamalar ile vergileme ahlâkının var olduğunu hissettirmek mümkündür. Bir ülkede toplam vergi ahlâkının yükseltilmesi için öncelikli yapılması gereken şey, devletin üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yapmasıdır.

Vergilemenin en önemli gerekçesi kamu harcamalarının finansmanıdır. Yapılan ampirik çalışmalarda vergilere karşı gösterilen olumsuz tepkilerin önemli sebeplerinden birisi olarak kamu harcamalarının algılanma düzeyi ve kamu gelirlerinin etkin kullanımı gösterilmektedir. Vatandaşların kamu harcamalarında savurganlık yapıldığını düşünmeleri, vergiye karşı tutumlarının da olumsuz olmasına yol açabilmektedir.

Bayraklı, Saruç ve Sağbaş (2004) tarafından Türkiye genelinde yapılan ankete katılan mükelleflerin “*Devlet tarafından toplanan vergiler akıllıca kullanılarak bana hizmet olarak geri dönmektedir*” ifadesine verilen cevaplar şöyledir:

- a) Kesinlikle Katılıyorum: % 2
- b) Katılıyorum: % 6
- c) Kararsızım: % 16
- d) Katılmıyorum: % 32
- e) Kesinlikle Katılmıyorum: % 44

Aynı şekilde Demir (1999)’in yaptığı çalışmada “*Vergi kaçakçılığının yaygınlığının temel nedeni nedir?*” sorusuna verilen cevaplar arasında ilk sırayı % 22,6 ile “*Kamu harcamalarındaki savurganlık*” almaktadır. Gerçek ve Yüce (1998)’nin çalışmasında da bu soruya verilen cevaplar arasında ilk sırayı % 26 ile “*Kamu harcamalarındaki savurganlık*” almaktadır. Çiçek (2006) tarafından elde edilen bulgular da bu çalışmaları doğrular niteliktedir.

Vergi ahlâkının tesisi için öncelikli yapılması gereken şey, vergileme ahlâkının tesis edilmesi ve bunun vatandaşlara doğru bir şekilde hissettirilmesidir. Ülkede kamu otoriteleri ve kamu çalışanlarının yolsuzluk olaylarına karıştığı, alınan

vergilerin savurgan bir şekilde ve yeterli özen gösterilmeden harcandığı görüşü yaygın ise, vatandaşların vergiler karşısındaki içsel motivasyonları da azalmaktadır.

Ülkede vergi ahlâkının tesisi için öncelikle kamu çalışanlarının yolsuzluklarının minimize edilmesi çabaları ilk olarak Antik Mısır'da başlamış ve günümüze kadar süregelmiştir. Firavunlar, vergi memurlarının yolsuzluk yapmalarına engel olmak için, yüksek maaşlar dahil, birçok düzenlemeye başvurmuş ve böylece vergilemede daha etkin olmaya çalışmışlardır (Torgler, 2004: 3).

Özellikle geçiş ekonomisi olarak ifade edilen gelişmekte olan ülkelerde vergi kaçakçılığı oranları gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir (Alm ve Martinez-Vazquez, 2003: 147). Torgler (2004) tarafından yapılan araştırmada ise bunun nedenleri araştırılmış; devlete güven, bürokrasi kalitesi ve yolsuzluk faktörlerinin gelişmekte olan ülkelerdeki vergi ahlâkına etkisi test edilmiş ve bu faktörlerin vergi ahlâkı üzerinde anlamlı bir şekilde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yani devlete, siyasal ve yasal sisteme güven ile bürokrasi kalitesi arttıkça vergi ahlâkı artmakta; buna karşın yolsuzluk arttıkça, vergi ahlâkı düşmektedir.

Vergileme ahlâkı içerisinde değerlendirilebilecek bir başka husus da vergi idaresinin ve çalışanlarının vergi mükelleflerine karşı göstermiş oldukları tavır ve davranışlardır. Vergi idaresi çalışanları vergilemede mükellefler ile yüz yüze temas sağladıkları için, vergi ahlâkının tesisi açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar. Mükellefe karşı tavır ve davranışların olumsuz olması durumunda, vatandaşların vergiye karşı içsel motivasyonları olumsuz bir şekilde etkilenebilmektedir. Maliyenin soğuk yüzü olarak değerlendirilen bu durum, gereksiz formaliteler ve biçimsel yükümlülüklerin fazlalığı, vergi dairesine gelen mükelleflere karşı olumsuz davranışlar, denetim elemanlarının yeterli özeni göstermemeleri vb. şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bu tür tavır ve davranışların mükellefler tarafından hoş karşılanmadığı ve böylece vergi ahlâkını olumsuz yönde etkilediği ülkemizde yapılan ampirik çalışmalarla da ortaya konmuştur.

Çiçek (2006)'in çalışmasında ankete katılanların % 63,3'ü vergi idaresinin kendilerine yaklaşımlarını olumsuz bulduğunu belirtmiştir. Aynı çalışmada ankete katılanların % 37,4'ü denetim elemanlarının işlerini aksattıkları, müşteri ve çalışanlar

yanında kendilerini küçük düşürdüğü vb. şeklinde cevaplar vermişlerdir. Gerçek ve Yüce (1998)'nin çalışmasında ankete katılanların %61,3'ü; Demir (1999)'in çalışmasında ise %58,9'u vergi idaresinin yaklaşımlarını olumsuz bulduklarını ifade etmişlerdir.

Bütün bu çalışmalarda vergi ahlâkı ile vergi idaresinin ve denetim elemanlarının davranışları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan devlete ve yasal sisteme güvensizlik, kamu otoriteleri ve çalışanlarının çeşitli yolsuzluklara karışmaları, vergi idaresinin halkla ilişkiler birimlerinin bilimsel ölçülere uygun olmayışı, şeffaflık ve mali saydamlığın tesis edilemeyişi gibi hususların mükelleflerin sahip olması gereken vergi ahlâkı içinde değil, vergileme olayının diğer tarafı olan kamu birimlerinin vergileme ahlâkı içinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

4. Vergi Ahlâkının Gerekliliği

Vergi psikolojisi, vergi uyumu ve vergi ahlâkı alanında yapılan tartışmaların başında, bu konuların gerekliliği hususu gelmektedir. Yasal düzenlemelerin vergi uyumu için yeterli olacağı ve dolayısıyla vergi ahlâkı gibi soyut olgulara gerek olmadığı şeklinde fikirler ileri sürülebilmektedir. Ensari ve diğerleri (2007)'nin, araştırmasında elde edilen bulgular, ahlâk olmadan hukuki normların başarıya ulaşamayacağı yönünde toplumda genel bir kanaat oluştuğunu gösterir niteliktedir (Bkz. Tablo 1). Ayrıca unutmamak gerekir ki, vergiler açısından yasal düzenlemelerin ahlâki normlardan bağımsız olarak başarıya ulaşması için, hemen hemen bütün mükelleflerin düzenli ve periyodik olarak denetlenmesi şarttır. Fakat gerek piyasada oluşturacağı rahatsızlık, gerekse vergi harcaması olarak kabul edilen denetim maliyetlerinin yüksekliği gibi birçok nedene bağlı olarak, böyle bir denetimin gerçekleştirilmesi pek mümkün değildir. Çünkü denetim görevi ne kadar düzenli yapılırsa yapılsın, mükellef eğer vergi kaçırma tutumu içindeyse, denetim elemanlarının sürekli olarak mükellefleri gözetlemesi söz konusu olamayacağına göre, uygun zemin ve zaman bulduğunda vergi kaçırmanın yollarını arayacaktır.

Vergi ahlâkı, vergiye ilişkin görev ve sorumlulukların yerine getirilme derecesi olarak tanımlanan bir kavramdır. Yani, bir mükellef vergisel yükümlülüklerini vergi kanunlarında belirtildiği şekliyle zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirdiğinde, vergi bakımından ahlâklı biri olarak kabul edilecektir. Vergi ahlâkı aynı zamanda uygun ortam ve şartlar oluşsa dahi vergi kaçırma davranışına yönelmemeyi gerektirmektedir. Böylece, denetim ve ceza gibi caydırıcı faktörler olmadan da vergiye ilişkin yükümlülükler eksiksiz bir şekilde yerine getirilebilmektedir. Bir vergi sisteminde vergisel hilelerin minimum düzeye indirilmesi, yasal düzenlemeler veya caydırıcı faktörlerden ziyade, toplumun vergi ahlâkına bağlıdır (Schmölders, 1968: 14). Şöyle ki, vergi denetimi ve vergi cezalarının oldukça düşük seviyelerde olduğu birçok ülkede, vergiye uyumun bir hayli yüksek olduğunu müşahade etmek mümkündür. Aynı şekilde vergi cezalarının ve denetimlerin oldukça yüksek olduğu birçok ülkede, vergiye uyumun düşük olduğu da görülebilmektedir. Bu durumun açıklayıcı en önemli unsuru ise, toplumun vergi ahlâkından başka bir şey değildir (Torgler, 2003b: 5).

Günümüz devlet anlayışı içinde vatandaşlık bilincinin kurumsal olarak temel dayanağı ahlâki normlardır. Ahlâk, gerek toplumsal yaşam biçimini ve gerekse bir devlet çatısı altında yaşamayı düzenleyen en önemli kurumlardan birisidir. Mükelleflerin formel olmayan kurallar ve roller çerçevesinde oluşturduğu temel ahlâk çeşidi, “ödev ve sorumluluk ahlâkı”dır. Ödev ve sorumluluk ahlâkı, bireylerin sadece kendi mutluluklarını düşünmeyip, toplumsal sorunlara ve bir devlet çatısı altında yaşamının gereklerine karşı da duyarlı olmayı zorunlu kılmaktadır. Ödev ve sorumluluk ahlâkına sahip olmanın temelinde gönüllülük bulunmaktadır. Bu gönüllülük ise mükelleflerin vergi ahlâkını şekillendirmekte ve vergiye gönüllü uyumun derecesini belirlemektedir (Aktan ve Çoban, 2006: 150).

Mükelleflerin tamamının sürekli olarak vergi idaresi tarafından denetlenmesi mümkün olmadığına göre, bireyin kendi kendini denetlemesi anlamına gelen vicdani faktörlerden vazgeçmek imkânsızdır. Utanç hissi, suçluluk duygusu ve sorumluluk kaygısı gibi içsel faktörler, birçok denetim mekanizmasının veya caydırıcılığı yüksek araçların başaramadığı motivasyonu sağlayabilmektedir (Grasmick ve Bursick, 1990: 843). Bu açıdan yaklaşıldığında, iyi bir vergi sisteminden beklenen başarıya

ulaşılmasında vergi ahlâkının ne kadar önemli bir yere sahip olduğu daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Mükelleflerin vergi hilelerine başvurmaları, vergi karşısında ahlâklı olmalarına göre daha zordur. Şöyle ki, Torgler (2004b)'e göre mükelleflerin vergi karşısında hileli davranışlarda bulunması, psikolojik açıdan insanı bir hayli zorlayan üç aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. Mükellef öncelikle vergi uyumsuzluğu fikrini kafasında tasarlamalıdır. İkinci adımda, vergi kaçırma amacını davranışa dönüştürme cesaretine sahip olmalıdır. Üçüncü adımda ise, eğer vergi kaçırmaya meyletmişse, bunun yollarını aramalı ve bulmalıdır. Bütün bu süreçlerin tamamında, mükellefin utanç hissi ve suçluluk duygusu gibi faktörler devreye girecek ve mükellefi vicdan muhasebesi yapmaya zorlayacaktır. Mükellef eğer vergi bakımından yeterli ahlâki olgunluğa sahipse, daha ilk aşamada vergi uyumsuzluğu fikrinden vazgeçecektir. Bu geri duruşu, henüz düşünsel boyuttayken bile sağlayabilecek başka bir faktör bulmak oldukça güçtür.

Vergi ahlâkı genellikle vergi kültürü ve vergiye gönüllü uyum ile birlikte ele alınmaktadır ve bir toplumda vergilemenin başarısı için olmazsa olmazlardan kabul edilmektedir. Schumpeter'e göre vergi kültürü ve vergi ahlâkı gelişmiş vergi sistemlerinin en önemli göstergesidir ve evrimsel bir yapıya sahiptir. Bir vergi sisteminin gelişmiş-münevver yapısı, büyük ölçüde vergi kültürü ve vergi ahlâkı açısından geçirdiği evrime bağlıdır. Schumpeter'e göre vergi kültürü ve vergi ahlâkı modernlik ve ilerencilik göstergesidir ve iyi bir vergi sisteminin temel taşlarını oluşturmaktadır (Nerre, 2001: 2-3). Örneğin, Japonya'da vergi kültürü ve vergi ahlâkı o kadar gelişmiştir ki, vergi denetimleri çok düşük seviyelerde olmasına rağmen vergiye uyum çok yüksektir. Öyle ki, dünya ülkeleri içinde en yüksek vergi ahlâk skorları Japonya'da elde edilmektedir (Hyun, 2005: 2).

Kuşkusuz, vergi ahlâkını gerekli kılan hususların başında ekonomik unsurlar gelmektedir. Vergi ahlâkı, vergileme maliyetlerinin minimize edilmesinin yanı sıra, kayıtdışı ekonomi ve vergileme kapasitesinin artırılması bakımından da son derece önemlidir. Vergi ahlâkı yüksek olan ülkelerde denetim maliyetleri asgari düzeydedir. Aynı şekilde vergi kapasitesi de vergi ahlâkı düşük ülkelere göre daha yüksek

düzeyde kavranmaktadır. Vergi ahlâkı kayıtdışıılığı azaltmakta, böylece vergilemede adaletin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu ekonomik sonuçlar aynı zamanda toplam vergi ahlâkının artmasına da katkı yapmaktadır. Örneğin, kayıt dışı ekonominin azalması, vergi ödeyen kayıtlı mükelleflerin vergilerini daha gönüllü bir şekilde ödemelerine neden olabilmektedir. Görüldüğü gibi vergi ahlâkı tıpkı bir sarmal gibi, ekonomiye katkılarının yanı sıra, kendi kendini de besleyen ve geliştiren bir olgudur. Böylece vergi ahlâkı yüksek ülkeler, vergi ahlâkı düşük ülkelere göre gerek vergilemede gerekse diğer ekonomik alanlarda önemli avantajlar elde etmektedirler.

İKİNCİ BÖLÜM

VERGİ AHLÂKININ BELİRLEYENLERİ

Vergi ahlâkı, *vergiye ilişkin görev ve sorumlulukların zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi veya kişilerin mükellef olarak devletle aralarındaki ilişkiyi belirleyen davranış normları* olarak tanımlanmaktadır. Vergi ahlâkı sosyo-psikolojik açıdan bakıldığında, vergi karşısındaki algı, tutum ve davranışların bir toplamıdır. Bu yönüyle vergi ahlâkını, değerler psikolojisinin bir elemanı olarak mütalaa etmek de mümkündür. Vergi ahlâkı normlar bütünü olduğuna göre, bu normları belirleyen birtakım faktörlerin de olduğu bir gerçektir.

Ancak, ahlâk gibi soyut bir değeri belirleyen faktörleri kesin bir şekilde ortaya koymak oldukça güçtür. Vergileme, ekonomik olduğu kadar, sosyal ve kültürel motifleri de bünyesinde barındıran; devlet için önemli olduğu kadar, vatandaşlar için de önemli olan bir mali olaydır. Bu nedenle vergi karşısında mükellefin psikolojik durumunu ve vergi karşısında oluşan ahlâki yapısını belirleyen faktörleri, özellik arzeden yönlerini dikkate alarak sınıflandırmak oldukça önemlidir.

Belirleyen faktörlerin yapısına bağlı olarak, mükelleflerin vergi açısından ahlâki yapıları da şekillenebilmektedir. Örneğin, yüksek bir vergi oranı karşısında, vergi ahlâksızlığı olarak kabul edilen davranış eğilimleri artabileceği gibi, düşük bir vergi oranı karşısında bu davranış eğilimleri azalabilmektedir. Bununla beraber, vergi gönüllüsü olarak tarif edilen bir kısım mükelleflerin bu faktörlerden çok fazla etkilenmediğini görmek de mümkündür (Torgler ve Schneider, 2005: 11).

Vergi ahlâkının belirleyenleri düşünüldüğünde, verginin ilk akla gelen yönü, ekonomik bir araç olmasıdır. Ancak, ahlâk gibi değerler psikolojisi içinde sayılan bir olguyu, sırf ekonomik belirleyenlerle analiz etmek yanlış sonuçlara ulaşılmasına neden olabilir. Ekonomik faktörlerin yanında sosyal, kültürel ve demografik faktörlerin de incelenmesi gerekir. Verginin ekonomik yönünün daha güçlü olması nedeniyle, vergi ahlâkını belirleyen ekonomik faktörler öncelikle incelenecektir.

I. VERGİ AHLÂKININ EKONOMİK BELİRLEYENLERİ

Vergileme olayı öncelikle ekonomik bir olaydır. Devlet açısından kamu harcamalarını finanse etmenin en doğal aracı olup, devletin devamı için olmazsa olmaz konulardan birisidir. Devlet olgusunun başlangıcından beri vergileme de bu olguyla birlikte hep var olmuştur. Bu nedenle vergileme, bir devlet çatısı altında yaşamayı kabul etmiş bütün bireylerin benimsemesi gereken bir ekonomik olaydır. Vergilemenin bu denli zorunlu temellere dayanması, bunun bir sınırı olmadığı anlamını taşımamalıdır. Çünkü vatandaşların ekonomik ve sosyal durumlarını dikkate almadan yapılacak bir vergileme, vergiyi ödeyecek olan kişilerin ekonomik yaşamlarına devam etmelerine engel teşkil edecek şekilde düzenlendiği takdirde, devletin bindiği dalı kesmesi gibi bir anlam da taşıyabilecektir.

Vergi, ekonomik bir araç olmakla birlikte, onu ödemek durumunda olan bireyler tarafından da kabul edilir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu kabulün zora dayalı ve yasal düzenlemelerle sağlanması usulü öteden beri uygulana gelmiştir. Ancak, mükellefler gönüllü olarak vergiye uyum sağlamadıkları sürece, vergilemeden beklenen başarıyı sağlamanın mümkün olmadığı, günümüzde hemen herkes tarafından kabul edilen bir anlayıştır.

Mükelleflerin vergi karşısındaki içsel motivasyonu anlamına gelen vergi ahlâkı, diğer sosyal ve kültürel olgular gibi bir takım faktörler tarafından şekillenmektedir. Verginin ekonomik yönünün oldukça ön planda olması nedeniyle, özellikle ekonomistler vergi ahlâkını öncelikle ekonomik bir takım faktörlerin şekillendirdiğini düşünmekte ve vergi kaçakçılığını ekonomik ve teknik bir sorun olarak görmektedirler. Bu ekonomik faktörler çok çeşitli olmakla birlikte, önemli görülenler aşağıda ele alınmıştır.

A) Vergi Yüğü

Vergi, içinde barındırdığı karşılıksız olma özelliği nedeniyle, vergiyi ödeyenler ve toplum tarafından bir yük olarak algılanmaktadır. Vergileme olayı ile ilgili sorunlar söz konusu olduğunda, özellikle politik alanda en çok tartışılan

konulardan birisi vergi yükü kavramıdır. Verginin karşılığının kamu harcaması olarak geri dönmesi, bireylerin ödedikleri verginin bir kısmını yansıma mekanizması yoluyla başkalarına aktarabilmeleri ve ölçülmesindeki güçlükler gibi birtakım nedenlerle, vergi yükü XX. Yüzyıl iktisatçılarının önemli uğraş alanlarından birisi olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın yıkımlarını ortadan kaldırmaya yönelik büyük kamusal harcamaları finanse etmek amacıyla, vergi sistemlerinde yapılan reformlar ve vergilerde görülen hızlı artışlar, vergi yükü ve vergi tazyiki gibi kavramların sıkça tartışılan konulardan birisi olmasına sebep olmuştur (Eker, 1996: 154).

Söz konusu tartışmalar ve değişik bakış açıları nedeniyle, vergi yükü kavramının herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yerine değişik yönleriyle tanımlandığı ve hesaplandığı görülmektedir¹⁸. Burada, vergi yüküyle ilgili teorik tartışmalara girilmeyecektir. Konuya vergi ahlâkını belirleyen ekonomik faktörler açısından baktığımızdan dolayı, bireylerin ve toplumun vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonlarını etkilemesi yönüyle incelenecektir.

Vergi yükü genellikle, ödenen vergi ile gelir arasındaki oransal bir ilişkiye dayandırılmakla beraber, mükelleflerin vergi ahlâkına etkisi ve vergi karşısında gösterilen davranışları belirlemesi bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle vergi yükü incelenirken objektif ve subjektif vergi yükünün ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

1. Objektif Vergi Yükü

Vergilerin ekonomik ve sosyal hayata birçok etkisi söz konusudur. Ancak, Salanié (2003)'nin belirttiği gibi, “*iyi bir ekonomist ancak öngörülebilir ve kabul edilebilir ölçümler yapan kişidir (s. 1).*” Bu nedenle ekonomistler genellikle vergi yükünün ölçülebilir tarafıyla ilgilenmeyi tercih etmişlerdir. Vergi yükünün bu yönünü dikkate alarak yapılan hesaplamalar genellikle objektif vergi yükü şeklinde ifade edilmektedir.

¹⁸ Değişik vergi yükü hesaplamaları için bkz. Osman Pehlivan, **Kamu Maliyesi**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2004, ss. 173-174.

Objektif vergi yükü kısaca, ödenen verginin gelire oranıdır. Ödenen verginin net veya brüt olarak ele alınması, üzerinden vergi alınan unsurların gelir, servet, tüketim gibi farklılıklar göstermesi nedeniyle objektif vergi yükü hesapları çeşitlilik göstermektedir.

Bunlardan en önemlileri toplam vergi yükü, bireysel vergi yükü, brüt ve net vergi yükü kavramlarıdır. Bu kavramlardan, en çok kullanılanı ve hesaplanması en kolay olanı objektif olarak hesaplanan toplam vergi yüküdür. Bu aynı zamanda toplam brüt vergi yüküdür. Net vergi yükü konusunda ise, subjektif birtakım öğeler içermesi nedeniyle herkesin kabul ettiği bir hesaplama şekli yoktur.

Toplam vergi yükü, objektif yani sayısal değerlerle ifade edildiğinde, “*bir ülkedeki toplam vergi gelirlerinin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla’ya oranıdır*” (Nadaroğlu, 1998: 263). Objektif bireysel vergi yükü ise kişinin ödediği verginin gelire oranıdır. Ancak verginin sadece gelir üzerinden alınan bir değer olmadığı ve bireylerin kişisel özelliklerinin de vergilemede dikkate alınması nedeniyle vergi yükünü sadece gelirin bir fonksiyonu gibi düşünmemek gerekir. Bu durum, kısaca formüle edilecek olursa (Nadaroğlu, 1998: 263);

Objektif Bireysel Vergi Yükü = $f(G, S, K)$ şeklinde gösterilebilir.

Burada G, geliri; S, serveti; K ise kişisel durumu temsil etmektedir. Yani, bireysel objektif vergi yükü; gelir, servet ve kişisel durumun bir fonksiyonudur.

Karşılaştırmalı vergi yükü analizlerinde genellikle toplam objektif vergi yükü kullanılmaktadır. Ülkelerin ekonomik ve siyasal sistemlerine göre de değişebilen toplam vergi yükü miktarları, toplumun vergiye karşı gösterebileceği tepkileri belirleyen önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, vergi ahlâkı gibi ekonomik, sosyal ve kültürel öğeleri bünyesinde barındıran bir olguyu vergi yükü açısından değerlendirirken, sadece objektif vergi yükünü dikkate almak tek başına yeterli değildir.

Bazı OECD ülkelerinin toplam objektif vergi yükleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Bazı OECD Ülkelerinde Toplam Objektif Vergi Yükü

	1975	1985	1990	1995	2000	2005
ABD	25,6	25,6	27,3	27,9	29,9	27,3
Avustralya	25,8	28,2	28,5	28,8	31,1	30,9
Japonya	20,9	27,4	29,1	26,9	27,1	27,4
Avusturya	36,7	40,9	39,6	41,1	42,6	42,1
Belçika	39,5	44,4	42,0	43,6	44,9	45,4
Danimarka	39,3	46,5	46,5	48,8	49,4	50,3
Finlandiya	36,7	39,9	43,9	45,6	47,7	44,0
Fransa	35,5	42,4	42,2	42,9	44,4	44,1
Almanya	35,3	37,2	35,7	37,2	37,2	34,8
İtalya	25,4	33,6	37,8	40,1	42,3	41,0
Norveç	39,3	43,0	41,5	41,1	43,0	43,7
İspanya	18,4	27,2	32,5	32,1	34,2	35,8
İsveç	41,6	47,8	52,7	48,1	53,4	50,7
İsviçre	24,5	26,1	26,0	27,8	30,5	29,7
İngiltere	35,3	37,7	36,5	35,0	37,2	36,5
OECD Ortalama	29,5	32,7	33,9	34,9	36,2	36,2
OECD Amerika	28,8	25,0	26,7	26,7	28,0	26,9
OECD Pasifik	22,6	25,8	28,5	27,9	28,8	29,4
OECD Avrupa	31,3	35,7	36,5	37,6	39,1	38,3
AB 15	32,4	37,7	38,4	39,2	41,0	39,7
Türkiye	16,0	15,4	20,0	22,6	32,3	32,3

Kaynak: OECD, **Revenue Statistics of OECD Member Countries**, Table 3, Paris, 2006.

Tablo 2’de 1975’ten günümüze toplam objektif vergi yüklerinde ülkeler itibariyle genel olarak bir artışın olduğu, ancak 2005 itibariyle bu artışın önceki yıllara göre yavaşladığı görülmektedir. Toplam objektif vergi yükünün OECD üyesi Pasifik ve OECD üyesi Amerika Kıtası ülkelerinde, OECD üyesi Avrupa ülkeleri, AB 15’e dâhil ülkeler ve OECD genel ortalamasına göre düşük olduğu görülmektedir. Tablo 2’de görüldüğü gibi ülkemizdeki toplam objektif vergi yükü OECD ve AB 15 ülkeler ortalamalarının altındadır.

Objektif vergi yükü ile vergi ahlâkı arasındaki ilişki açısından, Tablo 2’de verilen ülkelerin World Value Survey verileriyle hesaplanmış vergi ahlâk düzeylerini incelemekte yarar vardır.

Tablo 3: Bazı OECD Ülkelerinde Vergi Ahlâkı (%)

	1981-1984	1990-1993	1995-1997
ABD	67,0	66,7	73,6
Avustralya	47,7		62,1
Japonya	81,8	81,9	80,6
Avusturya		62,3	
Belçika	43,3	33,9	
Danimarka	58,5	57,3	
Finlandiya	58,7	40,3	57,4
Fransa	48,9	46,5	
Almanya	52,7	40,4	40,1
İtalya	74,7	55,2	
Norveç	40,3	43,1	47,5
İspanya	49,9	58,4	69,5
İsveç	68,8	56,4	49,3
İsviçre		63,8	53,5
İngiltere	58,2	53,9	
OECD Ortalama	55,8	54,5	58,7

Kaynak: Torgler, 2003b, s. 160.

(Veriler Yazar tarafından World Value Survey verileri kullanılarak elde edilmiştir.)

NOT: Türkiye için hesaplanmış bir vergi ahlâkı değerine rastlanamamıştır. Çalışmamızın 3. bölümünde Ege Bölgesi için geliştirilen vergi ahlâkı değeri görülebilir.

Tablo 3’de bazı OECD ülkelerinin vergi ahlâk düzeyleri verilmiştir. Tablo 2 ve Tablo 3 birlikte değerlendirildiğinde, toplam objektif vergi yükü ile vergi ahlâkı arasında bazı ülkeler açısından ters orantının olduğu görülmekle beraber, objektif vergi yükü arttıkça vergi ahlâkı azalır veya artar gibi genel bir kanıya ulaşmanın mümkün olmadığı görülecektir. Vergi ahlâkı değerlerinin sınırlı sayıda olup, bir zaman serisi oluşturulmaması nedeniyle böyle bir ilişkinin var olup olmadığını ekonometrik veya istatistiksel yöntemlerle test etmek de mümkün değildir. Buradan, vergi ahlâkının oluşumunda toplam objektif vergi yükünün tek başına bir belirleyen faktör olarak kabul edilemeyeceği anlamı çıkmaktadır.

Objektif vergi yükü ile vergi ahlâkı arasındaki ilişkiyi teorik olarak net bir şekilde ortaya koymak mümkün olmamakla beraber, Andreoni ve diğerleri (1998), bu ilişkinin genellikle bireylerin risk algılamalarına ve vergi tarifesinin yapısına bağlı olduğunu ifade etmektedirler. Yüksek bir marjinal vergi oranı mükellefler açısından vergi kaçırmayı daha kârlı kılabilir. Bu durumda marjinal vergi oranından ödenecek vergi ile yakalanma durumunda katlanılacak vergi cezalarının karşılaştırmalı analizi, mükellefin göstereceği davranışta belirleyici olacaktır. Allingham ve Sandmo

Modeli'nde belirtildiği gibi, eğer vergi cezaları nispi olarak, kaçırılacak vergiden daha yüksek bulunursa, vergi kaçırma davranışına girişmek mükellef açısından kârlı bulunmayacaktır.

Vergi yükünün sırf sayısal değerlerle ifadesi, aynı gelir düzeyindeki bireylerin, aynı miktarda vergi ödemeleri durumunda vergi yüklerinin de eşit olacağı anlamına gelir. Oysa vergi ödemekten dolayı duyulan tazyik, çoğunlukla psikolojik yani subjektif bir tazyik olarak kabul edilmektedir (Şenyüz, 1995: 15). Vergi ahlâkı açısından baktığımızda, vergi ahlâkı aynı zamanda bireylerin vergi karşısındaki içsel motivasyonu anlamına geldiği için, vergi ahlâkını belirleyen ekonomik faktörlerden vergi yükü kavramı incelenirken subjektif vergi yükünün de mutlaka ele alınması gerekmektedir (Şenyüz, 1995: 14).

2. Subjektif Vergi Yükü (Vergi Tazyiki)

Vergi, bireylerin kişisel gelirlerinde bir azalmaya sebep olmakla birlikte, bireylerin bu azalmadan dolayı neler hissettiklerini sadece uğradıkları ekonomik kayıpla izah etmek oldukça güçtür. Vergi ödemekten dolayı hissedilen baskının sadece ödenen vergi miktarı ile üzerinden vergi ödenen konu arasındaki rakamsal değer olarak anlam kazanması için, eşit vergi ödeyen bireylerin, gerek diğer ekonomik unsurları ve gerekse sosyal, kültürel ve psikolojik unsurlarının da bire bir aynı olması gerekir. Ancak, her insanın kendine özgü bir kişilik sahibi olması nedeniyle, böyle bir durum mümkün olmayacaktır. Vergi ödemekten dolayı her insanın aynı baskıyı hissetmesi mümkün olmadığı için, vergi yükü özünde subjektif öğeler taşımakta ve objektif vergi yükü bu noktada çok fazla anlam ifade etmemektedir (Şenyüz, 1995: 15).

Subjektif vergi yükü veya vergi tazyiki mali terminolojide, bir kişinin ödediği vergi nedeniyle ekonomik gücünde ortaya çıkan azalmadan dolayı hissettiği baskı olarak tanımlanmaktadır. Bu baskı hissinde vergi sisteminin yapısı kadar, milli anlayış ve duygular ile ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel yapısı da önem taşımaktadır. Bu nedenle subjektif vergi yükü her toplum açısından farklı değerlendirilmelidir (Eker, 1996: 152-153).

Subjektif vergi yükü, çeşitli alan araştırmaları ile belirlenmeye çalışılmakla beraber, içinde barındırdığı subjektif unsurlar nedeniyle toplumsal düzeyde tam olarak hesaplanması mümkün değildir. Ancak, maliye, sosyoloji ve psikoloji alanında uzman kişilerin ortaklaşa çalışmaları ile gerçeğe yakın tahminler yapmak mümkündür. Bununla beraber, vergi sistemleri mükelleflerin kişisel ve ailevi durumlarını dikkate alan subjektif nitelikli vergiler geliştirerek, gerçek vergi ödeme gücüne ulaşmayı hedefleyebilmektedir. Ülkemizde uygulanan Gelir Vergisi subjektif karakterli bir vergi olması nedeniyle bu tür vergilere bir örnek olarak görülebilir (Tosuner, Arıkan ve Yereli, 2006: 10).

Subjektif vergi yükü ile vergi ahlâkı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Vergi ahlâkı, vergiye ilişkin görev ve sorumlulukların zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi olduğuna göre, bu görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde ödenecek vergi nedeniyle duyulacak psikolojik baskı önemli bir belirleyen olacaktır. Bir diğer tanımda ise vergi ahlâkının vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takınılan tavır olduğu ifade edilmiştir (Turhan, 1993: 199). Bireylerin vergi ödemekten dolayı duyacakları psikolojik baskı, onların vergi kaçakçılığı gibi vergi ahlâksızlığı olarak kabul edilen davranışlara yönelmesine neden olacaktır. Bu baskı arttıkça, vergi cezalarının caydırıcı özelliği ve toplam vergi ahlâkı azalacaktır.

Vergi kaçakçılığını teorik olarak açıklayan birçok modelde, *mükellefin vergi kaçırmadan önce fayda maliyet analizi yapacağı ve vergi kaçırmanın beklenen faydasının maliyetinden yüksek olduğu durumda vergi kaçıracağı* ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre ahlâki değerler, sosyal ve kültürel normlar ve diğer psikolojik faktörler kişinin vergi kaçırıp kaçırmasına kararını hiçbir şekilde etkilememektedir. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar bu yargının doğru olmadığını ortaya koymaktadır (Saruç ve Sağbaş, 2003: 80).

Günümüz mali anlayışında bu yaklaşımın gerçekçi olmadığı, gelişmiş ülkelerin vergi sistemleri üzerine yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Bu ülkelerde fayda maliyet analizi yapılarak tahmin edilen vergi kaçakçılığı miktarları, gerçek vergi kaçakçılığı miktarlarına göre çok daha yüksek çıkmaktadır. Aynı şekilde, gelişmiş bazı ülkelerde vergi denetim oranları ve vergi cezalarının

gelişmekte olan ülkelere göre düşük olmasına rağmen vergi kaçakçılığı miktarının artmadığı, aksine azaldığı gözlenmiştir. Bu durumun oluşmasında, söz konusu ülkelerin sosyo-ekonomik durumları ve vergi ahlâkının öncelikle etkili olduğu kabul edilmektedir (Smith ve Kinsey, 1987: 660)¹⁹.

Vergi ödemekten dolayı mükellefin kullanılabilir geliri azalmakta, böylece mükellef hissettiği subjektif vergi yüküne bağlı olarak vergiyi negatif algılama gibi bir tazyik altında kalmaktadır. Bu algı zamanla içselleştirildiğinde tutumlara dönüşmekte, tutumlar ise davranışları önemli ölçüde yönlendirmektedir. Mükellefin psikolojik durumunu bu şekilde olumsuz etkileyen subjektif vergi yükünün, değerler psikolojisi içinde mütalaa edilen vergi ahlâkını da negatif yönde değiştirebileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Mükelleflerin vergi yükünü hissetme dereceleri, ödenen vergi ile doğru orantılı, mükellefin ödeme gücü ile ters orantılıdır (Aktan ve Çoban, 2006: 140). Subjektif vergi yükünü etkileyen en önemli hususlardan birisi de mükellefin vergi ödeme gücüdür. Mükellef eğer ödeme gücüne uygun bir şekilde vergilendirilirse, bu vergiyi ödemekten kaçmayacak, hatta bu vergiyi ödemekten dolayı yerine getirdiği vatandaşlık görevinin mutluluğu ile vergi ahlâk düzeyi de yükselebilecektir. Aksine, vergi ödeme gücü, yani kapasitesi, söz konusu vergilemeye uygun değilse, mükellef bu vergiye uyum sağlamakta zorlanacaktır. Vergisini tam olarak ödese bile üzerinde subjektif bir vergi tazyiki oluşması muhtemeldir. Bu tazyik, vergi ahlâkına da baskı yapacak ve zaman içinde vergi ahlâkının negatif yönde değişmesine sebep olabilecektir.

Vergi ahlâkını belirlemesi bakımından objektif vergi yükünden ziyade subjektif vergi yükünün daha etkin olduğu açıktır. Subjektif vergi yükü ile vergi ahlâkı arasında biri diğerini etkiler şekilde ters orantılı bir ilişki kurmak mümkündür. Şöyle ki, vergi ahlâkı arttıkça subjektif vergi yükü azalacağı gibi, subjektif vergi yükünün artması da vergi ahlâkı üzerinde olumsuz bir baskı oluşturacaktır.

¹⁹ Bu konudaki diğer çalışmalar için bkz. J. Slemrod, **Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement**, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1992.

B) Vergi Adaleti

Mükelleflerin vergi ödeme ya da ödememe yönündeki tutum ve davranışlarını belirleyen önemli faktörlerden birisi de adalet ve eşitlik algılamasıdır. Bu algı, uzun süreli bir hale gelip içselleştiğinde vergi karşısında olumsuz tutumlara sebep olmakta, dolayısı ile mükellefin vergi ahlâkını da olumsuz etkilemektedir. Çünkü mükellefler gelirleriyle orantılı ve yükü ağır olmayan bir vergi arzuladıkları gibi, aynı zamanda diğer mükelleflerin de en az kendileri gibi vergilendirilmesini arzularlar (Çiçek, 2006: 67). Mükellefler vergi sisteminin adil olmadığını düşündüklerinde, vergiye karşı içsel motivasyonları azalacak, dolayısıyla vergi ahlâkı bozulacaktır.

Vergi adaleti, maliye ilminin başlangıcından günümüze kadar maliyecilerin üzerinde durdukları en önemli konulardan birisidir. Bir vergi sisteminden beklenen öncelikli özelliklerden birisi vergi yükünün âdil bir şekilde dağıtılmasıdır. Ancak bunu sağlamak kolay değildir. Zira, adalet kişisel değer yargılarına göre değişebilen subjektif bir kavramdır. Bu nedenle kişiden kişiye olduğu kadar, dönemden döneme de değişmekte ve dolayısıyla üzerinde kesin bir görüş birliğine varılamamaktadır (Nadaroğlu, 1998: 306).

Öteden beri üzerinde tartışılan vergi adaletini gerçekleştirmek amacıyla, vergilemede uyulması istenen çeşitli esaslar ve ilkeler geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlileri genellik ve eşitlik ilkeleridir. Genellik ilkesi bir ülkede bulunan herkesin sınıf, ırk, dil, din, renk, cins vb. ayrımı gözetmeksizin vergilendirilmesidir. Eşitlik ise kişilerin mali güçlerine göre vergilendirilmesidir. Buradaki eşitlik göreceli eşitliktir. Yani, mali güç bakımından eşit durumda olanların eşit bir şekilde (yatay eşitlik-horizantal equity), farklı durumda olanların farklı bir şekilde vergilendirilmesini (dikey eşitlik-vertical equity) ifade etmektedir (Salanié, 2003: 149)²⁰.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, vergilemede yatay ve dikey eşitliğin sağlanması objektif vergi yükü açısından geçerlidir. Mükelleflerin adalet algılamasını sayısal değerlerle sınırlamak ise doğru değildir. Zira, adalet sayısal eşitlikten ziyade

²⁰ Yatay ve dikey eşitlik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. B. Salanie, **The Economics of Taxation**, The MIT Press, Massachusetts, 2003, ss. 149-151.

hakkaniyet kavramına dayanmaktadır. Bu anlamda sayısal eşitliği sağlamış her dağılımı, adaletli olarak ifade etmek doğru değildir (Aktan ve Çoban, 2006: 142).

Vergilemede adaleti sağlamak amacıyla vergi kanunlarının yerselliği ve kişiselliği gibi ilkelerin de geliştirildiğini görmek mümkündür. Yersellik (mülklik) ilkesi ile ülke içinde, ister vatandaş ister yabancı uyruklu olsun, bütün mükelleflerin kazanç elde ettiği ülke kanunlarına göre vergilendirilmesi amaçlanmakta (Tosuner ve Arıkan, 2005: 29), böylece uyruklu ayırımı gözetmeksizin mükellefler arasında bir adalet algısı oluşturulmaktadır. Kişisellik (şahsilik) ilkesi ile de, ülke vatandaşlarının ister yurt içinde, isterse yurt dışında elde ettikleri kazançların vatandaşı olduğu ülke kanunlarına göre vergilendirilmesi amaçlanmakta (Tosuner ve Arıkan, 2005: 29), böylece ülke vatandaşları arasında vergilendirme bakımından bir adalet hedeflenmektedir.

Mükelleflerin adalet algılaması, benzer durumdaki mükellefler ile karşılaştırmalı değerlendirmeler sonucu oluşmaktadır. J. Adams (1965)'in eşitlik teorisinde belirttiği gibi, bireyler yaptıkları çabaların karşılığı olarak elde ettiklerini, başkalarının elde ettikleri ile karşılaştırırlar. Adams'ın eşitlik teorisi yönetim biliminde motivasyon, takdir, ödüllendirme, performans değerlendirme ve ölçme konularında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Eşitlik teorisi, vergilemede dağıtım adaletinin (distributive justice) de temelini oluşturmaktadır.

Vergilemede adaleti sağlamak açısından önemli bir husus ta yönetsel adalettir (procedural justice). Murphy (2005)'ye göre yönetsel adalet, vergisel düzenlemeler ve uygulamalar konusunda mükelleflerin adalet algılaması ile ilgilidir. Vergi idaresinin yapılanması ve bu yapılanmaya bağlı olarak geliştirdiği hizmet kalitesi, mükelleflerin vergisel formaliteler konusundaki algılarına etki edecektir. Agresif vergi düzenlemelerini, mükelleflerin vergi ahlâkını olumsuz etkileyen bir husus olarak gören Murphy, bu tür düzenlemelerin mükellefleri cazip ve ayartıcı vergi sığınaklarına yönlendirdiğini belirtmektedir (ss. 561-562).

Aynı şekilde vergi sisteminin karmaşıklığı (tax complexity) ile yönetsel adalet algısı arasında yakın bir ilişki söz konusudur (Cuccia ve Carnes, 2001: 115). Bürokrasi ve kırtasiyeciliğin en aza indirilmesi, vergisel işlemler sırasında

mükelleflere tarafsız ve eşit muamele edilmesi ve vergisel düzenlemelerin herkesin anlayabileceği açıklıkta ve şeffaflıkta olması gibi hususlar, toplam vergi ahlâkının tesisi için önemli ölçüde pozitif katkı sağlayacaktır.

Vergi ahlâkı ve vergi uyumu açısından adaletli bir vergi sistemi algılaması çok önemli olmakla beraber bunu tesis etmek de bir o kadar zordur. Teorik olarak adaletli sayılabilecek bir vergi sisteminin oluşturulması kolaydır. Çünkü kanun koyucular, ülke şartlarına ve kendi değer yargılarına göre vergi sistemini istedikleri biçimde yönlendirmekte ve yaptıkları düzenlemeler ile en adil vergi sistemini oluşturduklarını iddia etmektedirler. Ancak bu düzenlemelerin, toplumun tüm kesimleri tarafından adaletli bulunacağı anlamına gelmez (Şenyüz, 1995: 60). Politik tercihler, bölgecilik, istisna ve muafiyet uygulamaları gibi nedenlerle, vergi yükü bazı kesimlerin omuzlarına kalmakta, vergilemenin özel çıkarlara ve kişilere hizmet ettiği düşüncesine neden olmakta ve bu durum vergi adaletinin olmadığı görüşünü yaygınlaştırmakta, dolayısıyla toplumun vergi ahlâkını bozmaktadır (Gerçek ve Yüce, 1998: 11).

F. Neumark (1970), vergi adaletine ilişkin ilkeleri, ahlâki ve sosyal vergileme ilkeleri içinde saymış ve âdil bir vergilemenin ancak genellik, eşitlik ve nispilik ilkelerine uyulduğu takdirde gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Neumark'ın diğer birçok teorisyenden ayrıldığı önemli nokta, vergi adaletinin sağlanması için vergilemenin “yeniden dağıtım ilkesi”ne mutlaka uyulması gerektiğini belirtmesidir. Neumark, yeniden dağıtım ilkesini sağlamada en önemli araç olarak da artan oranlı vergilemeye işaret etmektedir²¹.

Sosyal psikoloji alanında yapılan araştırmalar, özellikle vergiler açısından eşitsizlik algılaması içindeki bireylerin, sıkıntı ve elem hissine kapıldıklarını, kendilerini bir kurban olarak gördüklerini ortaya koymaktadır (Torgler, 2003b: 488). Nitekim ülkemizde yapılan ampirik araştırmalarda da, vergi kaçakçılığının en önemli sosyo-psikolojik nedenleri arasında “*herkes kaçırıyor bende kaçırayım mantığının yaygın olması*” ve “*kendilerinden daha fazla geliri olanların, kendilerinden daha fazla vergi ödemedikleri*” düşüncesinin yer aldığı görülmektedir (Gerçek ve Yüce,

²¹ F. Neumark'tan aktaran: Turhan, 1993; 206.

1998: 59; Demir, 1999: 74; Bayraklı, Saruç ve Sağbaş, 2004: 226; Çoban, 2004: 131).

Adaletsiz vergi algılamaları ile vergi ahlâkı ters orantılıdır. Bireyler vergi adaletinin olmadığını ne kadar güçlü bir şekilde düşünürlerse, vergi ahlâkı o kadar azalacaktır. Çoban (2004)'ın 927 kişi üzerinde yaptığı çalışmada, ankete katılanların % 89,9'u *vergi sistemini adil bulmadıklarını* ifade etmişlerdir (s.131). Bayraklı, Saruç ve Sağbaş (2004)'ın çalışmasında da ankete katılanların %75'i *geliri kendilerinden fazla olanların kendilerinden daha fazla vergi ödemediklerini düşündüklerini* ifade etmişlerdir (s. 226). Bu sonuçlar, ülkemizde vergi ahlâkı ile vergi adaleti algılaması arasında önemli bir korelasyon olduğuna dair ipuçları vermektedir.

C) Gelir Düzeyi (Vergi Kapasitesi)

Vergilemede dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi, kişilerin vergi kapasitesini aşmayacak şekilde vergileme yapılmasıdır. Özellikle en alt gelir düzeyinde bulunanların vergilendirilme şekli çok önemlidir. Zira, bu gruplardan alınacak vergilerin, zorunlu ihtiyaçları sınırlandırma veya azaltma ihtimali bulunmaktadır. Bu gruba dâhil olanların vergi konusundaki negatif algıları, toplumsal yaşamda diğer grupların algılarını da olumsuz bir şekilde değiştirecek ve böylece toplam vergi ahlâkı üzerinde negatif bir baskı oluşturacaktır.

Adalet algılamasına etki eden en önemli faktörlerden birisi de gelir dağılımı ile vergi yükü ilişkisidir. Keza, ülkemizde vergi yükünün OECD ortalamalarının altında olmasına rağmen, vergi yükünün gelir unsurları arasındaki dağılımı büyük bir sorun teşkil etmektedir. Özellikle ücretler üzerindeki vergi yükü, vergi ahlâkının tesisi açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir.

Tablo 4: Bazı OECD Ülkelerinde Ücretler Üzerindeki Vergi Yükü (%)

	2000	2002	2004	2006
ABD	29,5	29,2	29,0	28,9
Avustralya	30,6	27,7	28,0	28,1
Japonya	24,8	30,5	27,3	28,8
Avusturya	47,3	47,1	48,1	48,1
Belçika	57,1	56,3	55,4	55,4
Danimarka	44,3	42,6	41,3	41,3
Finlandiya	47,3	45,9	44,5	44,1
Fransa	49,6	49,8	49,9	50,2
Almanya	54,0	53,5	53,2	52,5
İtalya	46,4	46,0	45,4	45,2
Norveç	38,6	38,6	38,1	37,3
İspanya	38,6	39,1	38,7	39,1
İsveç	50,1	47,8	48,4	47,9
İsviçre	30,0	30,1	29,4	29,7
İngiltere	32,2	32,0	33,6	33,9
Türkiye	40,4	42,5	42,8	42,8
OECD Ortalama	37,8	37,4	37,4	37,5

Kaynak: OECD, *Statistics of OECD Member Countries*, Table 1, Paris, 2006.

Tablo 4 incelendiğinde, vergi ahlâkının en yüksek olduğu ABD, Japonya ve Avustralya (Tablo 3) gibi ülkelerde ücretler üzerindeki toplam vergi yükünün diğer ülkelere nazaran oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ancak bütün ülkeler açısından böyle bir genellemenin yapılması doğru değildir. Ülkemizde toplam vergi yükü OECD ortalamalarının altında olmasına rağmen, ücretler üzerindeki vergi yükü OECD ortalamalarının üzerindedir. Satın alma gücü paritesi ve ücret seviyeleri gibi hususları da bu tabloya eklediğimizde, ülkemizde ücretler üzerinde subjektif açıdan yüksek bir vergi yükünün olduğunu söylemek mümkündür.

Ücretler dışındaki gelir unsurları açısından bakıldığında, gelir dağılımındaki adaletsizlik, basit usulde vergileme gibi uygulamalar ile daha da derinleşmektedir. Toplam vergiler içindeki pay ile kamu harcamalarından alınan pay arasındaki fark arttıkça, vergi ahlâkı bozulmaktadır. Tablo 5'te ülkemiz açısından, yüzdeler dilimlerle itibariyle gelirden alınan paylar verilmiştir. Toplam vergi ahlâkı ve vergilemede adaletin sağlanması açısından Tablo 5'i değerlendirecek olursak, en fazla verginin beşinci % 20'lik gruptan alınması gerekmektedir. Yani gelir arttıkça ödenen verginin de artması gerekmektedir. Aksi takdirde vergi yükü nüfusun büyük bir bölümünü

oluşturan ve gelirden daha az pay alan gruplar üzerinde kalacak ve bu durum toplam vergi ahlâkının bozulmasına neden olacaktır.

Tablo 5: Yüzde 20'lik grupların gelirden aldığı paylar, (2004–2005)

Yüzde 20'lik Gruplar	Türkiye		Kent		Kır	
	2004	2005	2004	2005	2004	2005
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Birinci %20	6.0	6.1	6.4	6.4	6.3	6.1
İkinci %20	10.7	11.1	10.8	11.5	11.2	11.3
Üçüncü %20	15.2	15.8	15.2	16.0	15.8	15.9
Dördüncü %20	21.9	22.6	21.4	22.6	22.7	22.6
Beşinci %20	46.2	44.4	46.1	43.5	43.9	44.2
Gini Katsayısı	0.40	0.38	0.39	0.37	0.37	0.38

Kaynak: TÜİK, İstatistikler. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=408>

Gelir dağılımında adalet açısından kabul edilen temel gösterge Gini Katsayısı'dır. Ülkemizde 1994 yılında 0,49 olan Gini Katsayısı, 2005 sonu itibariyle 0,38'e düşmüştür. Gelir dağılımında adaletin sağlanması bakımından önemli bir gelişmedir. Ancak, vergi ahlâkının yükseltilmesi için, Gini katsayısındaki azalmanın devam etmesinin yanında, bu azalmanın artan oranlı vergileme, en az geçim indirimi ve ayırma kuramı gibi yöntemlerle de desteklenmesi gerekmektedir.

Zenginobuz ve Diğerleri (2006) tarafından yapılan araştırmaya göre, ülkemizde geliri en yüksek birinci %5'lik gelir dilimine girenler, tüketime harcadıkları her 100 YTL'nin 18,4 YTL'sini vergi olarak verirken, orta ve dar gelirli harcadıkları her 100 YTL'nin 26,7 YTL'sini tüketim vergisi olarak ödemektedir. Türkiye genelinde, en fakir %20'lik gelir dilimine giren hanelerin tüketimleri üzerindeki vergi, hane gelirinin %22,9'u iken, en yüksek birinci %20'lik gelir dilimindeki haneler için bu oran %6,6 eksiği ile %16,3'tür. En yüksek %5'lik gelir dilimindeki hanelere bakıldığında ise aynı oranın en fakir grubun %10,3 eksiği ile %12,6 olduğu görülmektedir. Tüketim vergilerinin toplam vergilerin çok büyük bir kısmını oluşturması nedeniyle, bu durum vergi ödemede dar gelirli yüksek gelirli göre çok daha fazla fedakârlıkta bulduklarını göstermektedir.

Gelir düzeyi hususu, aile ölçeği ile birlikte ele alındığında vergi karşısında takınılacak tavır açısından daha belirleyici olmaktadır. Aynı gelir düzeyine sahip iki kişiden birinin bekâr, diğersinin evli ve çocuklu olduğu varsayımı altında, bu iki kişinin ödedikleri vergiden dolayı hissettikleri yük aynı olmayacaktır. Dolayısı ile vergiyi algılamaları da farklı olacaktır. Yani, yalnızken bir fedakârlık gibi algılanmayan vergi, evlenince ve çocuk sayısı arttıkça, meydana gelen refah kaybından dolayı önemli bir fedakârlık gibi algılanmaya başlanacaktır. Bu nedenle vergi ahlâkı konusu değerlendirilirken, toplam gelir yerine ailede kişi başına düşen ağırlıklı gelire de bakılmalıdır (Şenyüz, 1995: 30-31).

Aile ölçeğini dikkate alan vergisel düzenlemeler vergi ahlâkı açısından önemlidir. Bunu sağlamak için, aile bireylerinin her biri için kabul edilecek bir indirim uygulaması ile vergiye karşı olumsuz tutum ve tavırların önüne geçmek mümkündür. Ancak söz konusu durumdan, düşük gelirlilerin veya kalabalık aile ölçeğine sahip olanların vergi bakımından daha ahlâksız oldukları sonucu çıkarılmamalıdır. Zira, yapılan bazı araştırmalarda gelir arttıkça vergiye karşı direncin ve vergi ahlâksızlığının arttığını görmek mümkün olabilmektedir (Lewis, 1982: 53; Bayraklı, Saruç ve Sağbaş, 2004: 252).

D) Kamu Harcamalarının Algılanma Düzeyi

Vergilemeye ilişkin çağdaş tanımların en önemli ortak özelliklerinden birisi, verginin “karşılıksız” olma özelliğidir. Bu özellik, devlet açısından son derece önemli olmakla birlikte, tamamen karşılıksızlık anlamı da taşımamalıdır. Vergilerin karşılıksız olması özelliği, kamu hizmetlerinin bölünemezliği özelliğinden dolayı, bireysel karşılığının beklenmemesi anlamına gelmelidir. 1982 Anayasası’nın 73. Maddesi 1. fıkrasında “Herkes, *kamu giderlerini karşılamak üzere*, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür” ifadesine yer verilmiştir. Bu fıkrada yer alan *kamu giderlerini karşılamak üzere* ifadesi vergilerin meşruiyeti, mükelleflerin vergiyi kamu harcamalarının bir karşılığı olarak algılamaları, vergi ahlâkı ve vergiye gönüllü uyum açısından son derece önemlidir.

Vergiler ile kamu harcamaları arasındaki ilişki vergi literatüründe mali bağlantı (fiscal connection) olarak bilinmektedir. Bu ilişki, mükelleflerin vergiyi algılamaları açısından önemli bir etkidir. Kamu harcamalarının gereğine inanan bireylerin, verginin gereğine de aynı şekilde inanması beklenebilir (User, 1992b: 38). Vergiyi bu şekilde algılayan toplumlarda vergi ahlâkının daha yüksek seviyede oluşacağını ifade etmek mümkündür.

Mükellefler vergi öderken, kamunun sunmuş olduğu mal ve hizmetlerin sunumunda israfa ve savurganlığa da dikkat etmektedirler. Mükelleflerin vergilerin savurganca israf edildiği şeklinde bir algı içinde olmaları, vergilemenin sonraki süreçlerine ilişkin tutum ve davranışları değiştirebilecektir (Aktan ve Çoban, 2006: 144). Devletin mükelleflerin beklemediği veya desteklemediği hizmetleri sunması durumunda, ödenen vergiler mükellefler tarafından boşa giden fonlar olarak kabul edileceğinden, vergiye karşı olumsuz tutum ve davranışlar, yani vergi ahlâksızlığı daha belirgin bir hale gelecektir (Şenyüz, 1995: 41).

Kamu harcamaları ile vergi ahlâkı ilişkisinde önemli belirleyenlerden birisi de, mükelleflerin *mali rant* veya *mali sömürü* algılamalarıdır. Mükelleflerin ödedikleri vergiden daha fazla miktarda kamu hizmeti almaları vergi literatüründe *mali rant* olarak bilinmektedir. Mükelleflerin ödedikleri vergiden daha az miktarda kamusal hizmet almaları ise *mali sömürü* olarak bilinmektedir²². Mükelleflerin mali rant durumunda vergiye karşı olumlu bir tutum içinde olmaları ve vergi ahlâkının yüksek olması; mali sömürü durumunda ise olumsuz bir tutum içinde olmaları ve vergi ahlâkının düşük olması muhtemeldir. Ancak tek başına mali rant veya mali sömürü algılaması vergi ahlâkının belirleyeni olarak kabul edilemez. Zira, mali sömürü algılayan mükelleflerin bir kısmı, yüksek düzeyde vergi ahlâkına sahip olabilirler ve bu algı ahlâki duruşlarını değiştirmeyebilir. Aynı şekilde, mali rant algısı içinde olan bir kısım mükellefler de oldukça düşük vergi ahlâkına sahip olabilirler ve bu algı vergi karşısındaki ahlâksız tutumlarını etkilemeyebilir (Torgler ve Schneider, 2005: 11).

²² “*Mali rant*” ve “*mali sömürü*” kavramları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş**, 6. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 71-73.

Kamu harcamaları ile vergi ahlâkı arasındaki ilişkinin yönü açısından son derece önemli bir nokta da, kamu harcamalarının mükelleflerin tercihlerine uyumu konusudur. Vergi ahlâkı, devletin vergileme politikasına bağlı olduğu kadar, topladığı vergileri nasıl harcadığına da bağlı bir kavramdır. Optimal vergi uyum politikası açısından, kamu harcamalarının tahsisi ve dağıtımı son derece önemlidir. Rasyonel ekonominin en önemli sorunlarından birisi egoist, bencil ve kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireydir. Kamu harcamaları karşısında maksimum fayda elde etmeye çalışan bu birey, vergisini ödeyen bir birey olarak, aynı zamanda kendisini iyi bir vatandaş olarak tanımlamaktadır (Torgler ve Schaltegger, 2005: 3). Maliye politikası açısından yapılması gereken ise, bu iki durum arasında bir denge oluşturmaktır. Bu denge ise, kaynak tahsisinde etkinliği sağlamanın yanında, kaynakların dağılımında eşitlik ve uygunluk açısından bir optimumu yakalamakla kurulabilecektir (James ve Diğerleri, 2001: 159).

Böyle bir optimumu yakalamak için, vergilendirme yetkisinin idareler arasında paylaşımı önemli bir araç olarak görülebilmektedir. Devletin egemenlik gücü sahasında sahip olduğu en önemli yetkilerden biri olan vergilendirme yetkisidir (Arıkan, 1994: 3). Kamu harcamalarının mükelleflerin tercihlerine uyumu açısından, kamusal hizmetlerin yerinden yönetimler tarafından sunumu ve bu hizmetlerin finansmanı amacıyla, vergilendirme yetkisinin yine bu yönetimler tarafından kullanılması, mükelleflerin bu tür vergilere karşı direncini büyük ölçüde azaltacaktır.

Kamu harcamalarının mükellef tercihlerine uyumu ile vergi ahlâkı ilişkisi, ülkemizde yapılan ampirik çalışmalarda da araştırılmış ve ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. Gerçek ve Yüce (1998)'nin araştırmasında, ankete katılan 235 vergi mükellefinin %95,8'i "*kamu hizmetlerinden yeterince yararlanmadıklarını*" ifade etmişlerdir. Aynı çalışmada, "*kamu finansman ihtiyacının karşılanması için neler yapılmalı?*" sorusuna, mükelleflerin %63'ü "*kamu harcamaları kısılmalı*" cevabı vermişlerdir (s. 53). Bu tespit, ülkemizde vergi ahlâkının oluşturulması konusunda en önemli engellerden birisinin, kamu harcamalarının algılanma düzeyi olduğu gerçeği ile yüzleşilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ülkemizde yapılan diğer çalışmalar da bu yargıyı doğrular niteliktedir. Çiçek (2006)'ın İstanbul ilinde yaptığı araştırmada, ankete katılanların %88'i "*ülkemizde kamu harcamalarında savurganlık yapıldığını*" ifade etmişlerdir. Aynı çalışmada ankete katılan mükelleflerin sadece %10,2'si "*ödenen vergiler ile kamusal hizmetler arasında bir ilişki kurduklarını*" ifade etmişlerdir (s. 109). Çoban (2004)'ın araştırmasında ankete katılanların %80,5'i "*devletin topladığı vergileri etkin kullanmadığını*" ifade etmişlerdir. "*Kamu finansman ihtiyacının nasıl karşılanması gerektiği*" sorusuna verilen cevaplar içinde %55,0 ile "*kamu harcamalarının kısılması yolu ile*" cevabı ilk sırada yer almaktadır (s. 137).

E) Yolsuzluk

Kamu harcamaları ile vergi ahlâkı ilişkisini belirleyen önemli bir husus da yolsuzluktur. Yolsuzluk, Dünya Bankası tarafından da kullanılan en basit tanımıyla, *özel çıkar için kamu gücünün kötüye kullanılmasıdır*. Yapılan araştırmalarda gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek boyutlarda görülen yolsuzluğun vergi yapısı üzerinde etkilerinin olduğu gibi, vergi yapısı da yolsuzluğu teşvik eden faktörler arasında sayılmaktadır (Giray, 2005: 111).

Aşağıda Tablo 6'da çeşitli ülkelerde yolsuzluk düzeyleri görülmektedir. Ülkemiz yolsuzluk açısından 1996'da 52 ülke içinde 33. iken, 2000'de 90 ülke içinde 50. ve 2002'de 102 ülke içinde 64. dür.

Ülkemizin sahip olduğu yolsuzluk skorları ekonomik, sosyal ve kültürel bütün yapılar için bir olumsuzluk içerdiği gibi, vergi ahlâk düzeyi açısından da önemli bir belirleyen konumundadır. Vergileme tek taraflı bir ekonomik olay olmadığına göre, mükelleflerden vergi karşısında ahlâklı bir tavır sergilemesi isteniyorsa, bu ahlâki duruşu öncelikle kamusal birimlerin sergilemesi ve sürekli bir şekilde desteklemesi gerekmektedir.

Tablo 6: Çeşitli Ülkelerde Yolsuzluk Düzeyleri

ÜLKE	1996	Sıra/52	2000	Sıra/90	2002	Sıra/102
Finlandiya	9,05	4	10,0	1	9,7	1
Danimarka	9,33	2	9,8	2	9,5	2
İngiltere	8,44	12	8,7	10	8,7	10
ABD	7,66	15	7,8	14	7,7	16
Almanya	8,27	13	7,6	22	7,3	18
İsrail	7,66	15	6,6	17	7,3	18
İspanya	4,31	32	7,0	20	7,1	20
Fransa	6,96	19	6,7	21	6,3	25
İtalya	3,42	34	4,6	39	5,2	31
Macaristan	4,86	31	5,2	32	4,9	33
Yunanistan	5,01	28	4,9	35	4,2	44
Malezya	5,32	26	4,8	36	4,9	33
Ürdün	4,89	30	4,6	39	4,5	40
Türkiye	3,54	33	3,8	50	3,2	64
Endonezya	2,65	45	3,5	52	3,1	96
Arjantin	3,41	35	1,7	85	1,9	70

Not: 0= En yüksek Yolsuzluk, 10= En düşük Yolsuzluk

Kaynak: Giray, 2005; 127 (Transparency International Data)

Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yolsuzluk ile vergi ahlâkı arasındaki ilişki açısından en önemli husus, en yüksek yolsuzluk oranlarının olduğu meslek gruplarının başında, gümrük ve vergi memurlarının gelmesidir (Dimov, 2003: 287). Böyle bir vergi sisteminde, mükellefler tarafından ödenen vergilerin bir kısmı devletin kasası yerine vergi memurlarının cebine gitmektedir. Bu durumda mükelleflerin gerçek vergi yükü, devletin hesapladığından daha yüksek olacaktır ve maliye politikaları eksik veriler üzerinden belirlenecektir (Giray, 2005: 130). Zaten subjektif vergi yükünün baskısı altında bulunan toplam vergi ahlâkı, daha yüksek düzeyde bir negatif baskıya maruz kalacaktır. Yolsuzluğun vergi ödeyen mükellefler ile vergi tahsil eden memurlar arasındaki rüşvet, kayırma ve benzeri şekillerde gerçekleşmesi ise bu tür olaylara muhatap olan mükelleflerin vergi ahlâkını iyice aşağılara çekecektir (Besley ve McLaren, 1993: 119).

Torgler (2004) tarafından gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan bir araştırmada, bu ülkelerde yolsuzluk ile vergi ahlâkı arasında güçlü bir korelasyon olduğu ve yolsuzluk arttıkça vergi ahlâkının düştüğü görülmüştür. Torgler, yüksek derecede yolsuzluk algılamasının, dışlama etkisi ile (crowding out effect) vergi ahlâkı üzerinde negatif etki oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır (s. 18).

Yolsuzluğun diğer bir etkisi ise kamu harcamalarının etkinliğini azaltarak, yatırımların verimsiz alanlara kaymasına ve gelir dağılımlında eğitsizliğin artmasına neden olmasıdır (Tanzi ve Davoodi, 2002: 291). Yatırımlarda keyfilik, kamu harcamalarının verimsiz alanlara kayması ve gelir dağılımlında eğitsizliğin artması şeklinde etkileri bulunan yolsuzluğun, toplam vergi ahlâkının yükseltilmesinin önünde önemli bir engel olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

F) Kayıt Dışı Ekonominin Yaygınlığı

Ekonomik faaliyetlerin fiilen gerçekte olmuş olmasına rağmen bu faaliyetlerin resmi kayıtlara geçirilmemesi şeklinde tanımlanan kayıt dışı ekonomi, kamu idarelerinin denetimi dışında kalan her türlü ekonomik işlem ve faaliyet olarak da ifade edilmektedir (Derdiyok, 1993: 54). Kayıt dışı ekonomi aynı zamanda, milli gelir hesaplarında resmi olarak dikkate alınamayan ve kayıt altına alınmamış tüm ekonomik faaliyetlerdir (Schneider, 2000: 4).

Yer altı ekonomisi, illegal ekonomi, kara ekonomi, resmi olmayan ekonomi, gizli ekonomi, düzensiz ekonomi, marjinal ekonomi, kayıp ekonomi, karaborsa ekonomisi, gözlenemeyen ekonomi, nakit ekonomisi, paralel ekonomi, enformel ekonomi, vergi dışı ekonomi ve bunlara eklenebilecek Türkçe ve yabancı birçok kavram, kayıt dışı ekonomiyi ifade etmek için kullanılmaktadır (Aydemir, 1995: 8). Kayıt dışı ekonomi vergileme açısından ise, vergi kaçırmak veya vergiden kaçınmak amacı ile vergi idaresinin bilgisi dışında bırakılmış faaliyetlerin tamamı olarak ifade edilmektedir (Altuğ, 1994: 58).

Kayıt dışılığın ekonomik, mali, sosyal ve kültürel birçok sebebi bulunmakla birlikte, konumuz açısından önemli görülen mali nedenlere kısaca değinmekte yarar vardır. Mali anlamda kayıt dışı ekonomiye neden olan faktörlerden bazıları Kıldış (2000) tarafından belirtildiği şekliyle;

- Vergi oranlarının yüksekliği,
- Vergilendirme ortamının belirsizliği,
- Muhasebe ve müşavirlik hizmetlerinin yetersizliği,
- Vergi idaresi ve denetimlerin yetersizliğidir.

Bu faktörler incelendiğinde vergi ahlâkı ile kayıt dışı ekonomi arasında çift yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir. Kayıt dışı ekonomi, vergi mükelleflerinin kayıt dışında kalarak gelirlerini arttırmalarını sağlamaktadır. Böylece vergi bakımından ahlâksızlık olarak kabul edilen bir davranışın ekonomik olarak baskı altına alınıp, devam etmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan, kayıt dışı ekonomi nedeniyle kamu harcamalarının finansmanı için yeterli vergi geliri elde edemeyen devletin vergileri arttırmasına sebep olmaktadır. Böylece mükelleflerin vergi yükünü ağırlaştırmakta ve vergi ahlâkı üzerinde negatif bir baskı oluşmaktadır.

Friedman ve diğerleri (2000)'nin 69 ülke üzerinde yaptıkları araştırmada, kayıt dışı ekonominin yolsuzluğu arttırdığı, kayıt dışılığını teşvik ettiği ve vergi ahlâkını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bulgulara, Kanninen ve Paakkönen (2006)'in 21 OECD ülkesi üzerinde 1976-2003 dönemini baz alarak yaptıkları araştırmada da ulaşılmıştır. Bu çalışmada vergi ahlâkı ile kayıt dışı ekonomi ilişkisi açısından ulaşılan önemli bir sonuç da, vergi ahlâkı arttıkça kayıt dışı ekonominin azaldığıdır (s. 2). Kanninen ve Paakkönen bu çalışmada kayıt dışı ekonomiye yol açan faktörleri analiz etmişler ve en anlamlı sebep olarak yüksek subjektif vergi yükünü bulmuşlardır (s. 25).

Torgler (2003b)'in 17 eski sosyalist ülke üzerinde yaptığı araştırmada da kayıt dışı ekonomi ile vergi ahlâkı arasında anlamlı bir korelasyon olduğu istatistiksel olarak ortaya konmuştur. Bu ülkelerin bir kısmında (örneğin Rusya'da) vergi yönetimleri tarafından önemli bir yanılığa düşülerek, kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için vergilerin arttırılması yoluna gidilmiş, ancak bunun sonucu olarak vergi ahlâkının azaldığı, kayıtdışılığın ise azaltılamadığı gözlenmiştir²³.

Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etme yöntemlerinden birisi de vergi kaçakçılığı miktarını tahmin etmektir (Schneider, 2000: 7). Yani, vergi kaçakçılığı arttıkça kayıt dışı ekonomi büyümekte; vergi kaçakçılığı azaldıkça kayıt dışı ekonomi küçülmektedir. Bu doğru orantılı ilişki, vergi kaçakçılığı ile vergi ahlâkı ilişkisi açısından ters orantılı olarak cereyan eder. Toplam vergi ahlâkı açısından düşünüldüğünde, kayıt dışılık arttıkça vergi ahlâkı azalmaktadır. Diğer taraftan vergi

²³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Torgler, 2003b: 291-340.

ahlâkı yüksek olduğu toplumlarda, otokontrol mekanizması işlevi görmektedir. Vergi ahlâkı, ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması yönünde bir tür baskı unsuru olmaktadır. Böylece, toplumda vergi ahlâkı arttıkça kayıt dışı ekonomik faaliyetler azalmaktadır (Gerxhani, 2007: 555-556).

G) Vergi Yapısı

Vergi ahlâkını belirleyen ekonomik faktörlerden birisi de ülkedeki vergi sisteminin yapısıdır. Vergi yapısı, bir ülkede belli bir dönemde toplam vergi yükünü oluşturan çeşitli vergilerin dağılımını göstermektedir. Vergi gelirlerinin incelenmesi ve onun ekonomik yapı içindeki yerinin analizinin yapılabilmesi için öncelikle vergi yapısının bilinmesi ve kavranması gerekmektedir. Çünkü vergi yapısı ve onun işleyişi ülkenin ekonomik, sosyal, siyasi ve ahlâki yapısının bir yansımasıdır (Yılmaz, 1996: 17).

Vergi yapısı ile vergi ahlâkı arasındaki ilişki bakımından incelenmesi gereken en önemli konular, ülkedeki dolaylı ve dolaysız vergilerin ağırlığı, vergilerin sayısal durumu, vergi sisteminin karmaşıklığı, vergilerin önündeki anayasal ve yasal sınırlamalar, mali özerklik ve vergilerin değışme sıklığıdır. Bu konuların her biri ayrı bir detaylı inceleme gerektirdiğinden, burada detaya girmek yerine, kısaca vergi ahlâkının oluşumuna etkileri tartışılacaktır.

Literatürde vergi yapısı ile ilgili temel tartışma alanlarından birisi, bir ülkedeki vergi yapısının ekonomik yapı ile doğrudan bağlantılı olduğu ve ekonomik gelişmenin değışik aşamalarında vergi yapısının da değışeceği ile ilgilidir. Gerçekten de toplumlar gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırıldığında, gelişmişlik düzeyi değıştikçe vergi yapısının da önemli ölçüde değıştiğini görmek mümkündür. Toplumları gelişmişlik düzeylerine göre geleneksel tarım toplumları, sanayileşmekte olan toplumlar ve sanayileşmiş toplumlar şeklinde üçe ayırmak mümkündür (Musgrave ve Musgrave, 1984: 593).

Geleneksel tarım toplumlarında kişi başına gelirin düşük, sermayenin küçük işletmelerin elinde ve muhasebe standartlarının oturmamış olmasından dolayı gelir üzerinden vergi alınması oldukça zordur. İkinci grubu oluşturan, sanayileşmekte olan

toplumlarda parasallaşma ve sanayileşme eğilimi artmakta, gelir dağılımındaki eşitsizlik büyümekte olduğu için vergi yapısında dolaysız vergilerin ağırlığı da artmaktadır. Sanayileşmiş toplumlarda ise teknoloji ve verimlilik artışına bağlı olarak tarım, sanayi ve hizmet sektörleri gelişimini tamamlamıştır. Buna bağlı olarak parasallaşma ve üretim artışı sağlanmıştır. Sosyal ve kültürel gelişmeyle birlikte kentleşme de tamamlandığından, vergi yapısında dolaysız vergilerin ağırlığı artmaktadır (Musgrave ve Musgrave, 1984: 595). Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bütün sanayileşmiş toplumlarda dolaysız vergilerin ağırlıkta olduğunu söylemek doğru değildir. Pınar (2000)'ın da belirttiği gibi, ülkenin yapısına bağlı olarak, ekonomik sistemle birlikte, gelişen siyasal davranış şekli gibi bazı faktörlerin etkisi ile dolaylı-dolaysız vergi tercihleri değişebilmektedir.

Dolaylı-dolaysız vergilerin mükelleflerin hissettikleri subjektif vergi yükü bakımından farklı etkileri bulunmaktadır. Genellikle dolaysız vergilerin daha kolay hissedildiğini ve subjektif vergi yükünü ağırlaştırdığı ileri sürülmektedir. Ancak bu iddia her zaman geçerli değildir. Subjektif vergi yükünün hissedilmesi kültür ve eğitim düzeyine bağlı bir olaydır. Kültür ve eğitim düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde verginin fiyatın içine gizlenmesi, toplumun vergi ahlâkı açısından olumsuz karşılanabilmektedir (Şenyüz, 1995: 126). Bununla beraber, vergilerin çoğunlukla dolaylı vergilerden oluşması mali aldanmaya (fiscal illusion) ve mali anesteziye (fiscal anesthesia) sebep olmaktadır. Gelişmiş bir vergi sisteminde ise mali aldanma ve mali anestezinin kabul edilemeyeceği unutulmamalıdır. Ülkemiz gibi tüketim vergilerinin bütün vergiler içindeki payının giderek ağırlaştığı ülkelerde, mali aldanma yüksek düzeydedir. Ancak son yıllarda özellikle telefon faturalarında tüketim vergilerinin açıkça belirtilir hale gelmesi ve market alışverişlerinde kredi kartı hesaplarının kontrolü amacıyla toplam katma değer vergisinin ayrıca yazılı olduğu yazar kasa fişi alınması gibi faktörler, tüketim vergileri karşısındaki farkındalığı arttırmaya ve mali aldanmayı azaltmaya başlamıştır.

Vergilerin sayısal çoğunluğu da vergi ahlâkı açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Vergi literatüründe çeşitli zamanlarda değişik isimlerle tek vergi önerileri geliştirilmiş olsa da, uygulanma şansı olmamıştır. Bununla birlikte, vergi sistemleri içinde ülke ve zamana göre değişmekle birlikte bazen onlarca verginin

olduğunu görmek mümkündür. Vergilerin sayısal olarak çok olması, fazla bir vergi yüküne sebep olmasa bile, kırtasiyeciliği, zaman kaybını ve biçimsel yükümlülükleri arttırdığı için mükelleflerin vergi ahlâkı üzerinde negatif bir baskı unsuru oluşturabilmektedir (Sofuoğlu, 1997: 136).

Vergilerin sayısal çoğunluğu ve vergi yasalarının değişme sıklığının vergi yapısını karmaşık hale getirdiği de bir gerçektir. Vergi yapısının karmaşıklığı (tax complexity) ise gerek yönetim maliyetlerini (administration cost), gerekse uyum maliyetlerini (compliance cost) artırmakta ve vergi mükelleflerine ödedikleri verginin yanında, profesyonel yardıma ihtiyaç duymaları nedeniyle, ilave yükler de getirmektedir. Yapılan araştırmalar bu yargıyı doğrular niteliktedir. Sandford ve diğerleri (1989) ile Pope ve Fayle (1990) tarafından yapılan araştırmalarda vergiye uyum maliyetlerinin dünya genelinde % 2 ile % 10,8 arasında değiştiği görülmektedir. Bu kadar yüksek maliyetlerin objektif vergi yükünün yanında subjektif vergi yükünü de ağırlaştıracağı ve toplumun vergi ahlâkını olumsuz etkileyeceği bir gerçektir.

Cuccia ve Carnes (2001), yaptıkları araştırmada vergi ahlâkı ile vergi yapısının karmaşıklığı arasında anlamlı bir ilişki bulmakla beraber, vergi sisteminin karmaşıklığının vergi ahlâkını açıklamada tek başına yeterli olmayacağını ifade etmişlerdir (s. 131). Tanzi (1991)'ye göre ise, özellikle gelişmekte olan ülkelerde çok sayıda verginin olması, vergi sistemini karmaşık hale getirerek hem devletin aktif bir maliye politikası uygulamasını zorlaştırmakta, hem de vergi kaçakçılığını arttırmaktadır (ss. 17-18).

Vergi yapısı konusunda ilginç bir araştırma da Gelardi (1996) tarafından yapılmıştır. Kanada, İngiltere ve Galler'de vergi yapısından kaynaklanan avantajlardan yararlanmak amacıyla insanların evlenme zamanlarını değiştirip değiştirmediği araştırılmıştır. 1960–1991 yılları arası dönem zaman serisi analizi ile test edilmiş ve vergi yapısı ile evlenme zamanları arasında oldukça anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vergi sisteminin ve vergi yapısının insanların evlenme dönemlerini değiştirmelerine dahi yol açıyor olabilmesi, vergi yapısı ile toplumun vergi ahlâkı arasında güçlü bir korelasyon olduğuna dair ip uçları vermektedir.

Vergi yapısı ile vergi ahlâkı arasındaki ilişkiyi belirleyen faktörlerden birisi de vergilerin anayasal ve yasal düzeyde sınırlandırılma (tax limitation) konusudur²⁴. Mükellefler vergi koyanların kararlarına yönelik anayasal veya yasal her hangi bir sınırlama olmadığını bildiklerinde, devlete ve dolayısı ile vergi otoritesine güven duymayacaklardır. Bu durumda vergiye karşı tutumları değişebilecektir. Tersine bir durumda, mükellefler vergilerin anayasal veya yasal bir sınırının olduğunu bildikleri zaman vergilerin öngörülebilirliği artacak ve vergiye karşı daha sempati ile yaklaşacaklardır (Aktan, Çoban ve Demir, 2007: 169-171).

H) Vergi Denetimi, Vergi Cezaları Ve Vergi Afları

Bir toplumda vergi ahlâkının tesisi açısından vergi yönetiminin vergi kaçırıcılara karşı takındığı tavır son derece önemlidir. Frey (1994)'e göre denetim, devletin toplumsal kabulü için kullanılan en önemli araçlardandır. Denetimler, kuralların ve düzenlemelerin uygulanma eğilimini önemli ölçüde arttıran araçlardır (s. 169). Bununla birlikte, vergi yönetimlerinin asıl amacı suçluları yakalayıp cezalandırmak yerine, suç işlenmesini önleyecek istikrarlı bir vergi sistemi ve anlayışı meydana getirmek olmalıdır (Gerçek, 2004: 622).

Vergi kaçırıcıların idare tarafından yakalanmadığı, yakalansalar dahi caydırıcı bir şekilde cezalandırılmadığı veya cezalandırılırsalar bile belirli aralıklarla çıkarılan af yasaları ile bu cezalardan kurtulduğu bir toplumda vergi ahlâkının tesisi çok zordur. Aksine vergi ahlâksızlığı olarak kabul edilen davranışların yaygın hale gelmesi sağlanmış olur. Böylece, toplam vergi ahlâk düzeyi de gerilemiş olur.

Vergi denetimleri ile vergi ahlâkı arasındaki ilişki, öncelikle vergi ahlâksızlığı olarak kabul edilen davranışların tespit edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Etkin bir denetime gidilmeksizin toplumdaki vergi ahlâksızlığının boyutlarını belirlemek mümkün değildir. Bu denetimlerin her sektör ve gelir düzeyini kapsamaması, ülkenin bütün bölgelerine yayılması ve oranının yüksek olması gibi

²⁴ Vergi ve Harcama Sınırlamaları İngilizce literatürde kısaca TEL (Tax and Expenditure Limitations) olarak bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. C. Can Aktan, Hilmi Çoban ve İhsan Cemil Demir, "Kurumsal Maliye Politikası Perspektifinden Vergi ve Harcama Sınırlamaları", **Kurumsal Maliye Politikası**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, ss. 167-189.

özellikler, denetimlere hata payı oldukça düşük bir anket niteliği kazandırmaktadır. Denetimler sonucu elde edilen bilgilerden, ülkenin tamamına ilişkin vergi ahlâkını tahmin etmek daha kolay olacaktır (Saygılıoğlu, 1990: 19).

Denetimlerin vergi ahlâkı üzerindeki en önemli etkisi ise, yakalanma riskini belirlemesidir. Mükelleflerin vergiler karşısında takınacağı tavırlar açısından, vergi kaçırın kişilerden yakalanması ve cezalandırılması son derece önemlidir. Çevresinde vergi kaçırdığı halde yakalanmayan veya caydırıcı bir cezaya çarptırılmayan kişileri gören bir mükellefin vergi ahlâkı üzerinde ekonomik bir baskı oluşacaktır. Böylece, kendisini daha ağır bir subjektif vergi yükü altında hisseden mükellefin, vergi kaçırma yönündeki bir tutum ve davranışa girişme ihtimali yüksek olacaktır (Maliye Bakanlığı, 2002: 107).

Denetimlerin etkin bir şekilde uygulanması ise bu baskıyı tersine çevirecektir. Mükelleflerin birbirini gözleme ve kontrol etmesini sağlayan en önemli araç vergi denetim sonuçlarıdır (Frey, 1994: 170). Çevresinde vergi kaçırdığı halde denetimler sonucu yakalanan ve caydırıcı cezalara çarptırılan birini gören mükellefin üzerinde, gerçek beyanda bulunma yönünde bir baskı oluşacaktır. Vergi ödeme konusunda içsel motivasyon düşük olsa bile, bu baskı sonucu uzun süre vergisini düzenli ve gerçeğe uygun bir şekilde ödeyen vergi mükelleflerinin vergi ahlâkı zaman içinde yükselecek ve kalıcı hale gelecektir.

Vergi denetimleri ile vergi ahlâkı arasındaki ilişki ampirik araştırmalara da konu edilmiştir. Torgler (2005)'in İsviçre'de yaptığı araştırmaya göre, vergi denetimleri ile vergi ahlâkı arasında güçlü bir korelasyon mevcuttur. Torgler bu çalışmada özellikle denetimin diğer yüzü olan Sayıştay denetimine de dikkat çekmiş ve etkin Sayıştay denetiminin mükelleflerin ödedikleri vergilerin harcanma şekilleri hakkında bilgi edinmelerini sağlaması nedeniyle, toplumun vergi ahlâk seviyesini de yükselteceği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Sayıştay denetimlerinin yasal sisteme, hükümete, vergi idaresine ve parlamentoya güveni de arttırdığını; böylece vergi ahlâkı üzerinde çift yönlü bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir (s. 746).

Murphy (2005)'ye göre vergi denetimleri ve vergi cezaları bireylerin korunma içgüdülerine bir karşılık oluşturur. Bireylerin devletin kurumları tarafından

korundukları hissiyatını ve devletin kurumlarına güveni artırır ve böylece vergi ahlâkı üzerinde pozitif bir etki oluşturur (s. 566). Murphy'nin Avustralya üzerine yaptığı araştırmada yasal düzenlemelerin, vergi denetimlerinin ve vergi cezalarının vergiye uyumu arttırdığı belirtilmiştir (s. 585).

Zenginobuz ve diğerleri (2006)'ne göre, toplumun vergi ahlâkı açısından, *“Hesap sorabilmek için hesap verebilmek gerekir”* yargısı son derece önemlidir. Mükellefler kendilerinin hesap verdiğini (denetimler yoluyla) ve dolayısı ile devlet kurumlarından da hesap sorabileceklerini düşündüklerinde toplumsal bilinç artmış olur. Bir toplumda vergi ahlâkının tesisi için karşılıklı güven ve mali saydamlık gereklidir. Bunu sağlamanın yolu ise etkin bir şekilde yürütülecek çift yönlü denetimden (vergi ve harcama denetimi) geçmektedir. Yani, hesap veren mükellef sayısı arttıkça toplam vergi ahlâkı da artacaktır.

Vergi denetimlerinin yetersizliği her platformda dile getirilen bir düşünce olmakla birlikte, bu sorun sadece nicelik sorunu değil, aynı zamanda bir nitelik sorunudur. Kaldı ki, ülkemizde vergi denetim elamanlarının sayısal durumu da Tablo 7'de görüldüğü gibi yetersizdir. Ülkemizde vergi inceleme oranı ortalama %3 düzeyindedir. Bu oranın gelişmiş dünya ülkeleri ile mukayese edildiğinde çok düşük olmadığını söylemek mümkündür. Ancak denetim elamanlarının sayısının oldukça yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 7'de de görülebileceği gibi, denetim kadrolarının üçte ikilik bir bölümü boş bulunmaktadır. Vergi denetiminde etkinliğin sağlanması için bir an önce denetimdeki çok başlılığının ortadan kaldırılması ve boş olan kadroların yetkin kişilerle doldurulması gerekmektedir.

Tablo 7: Vergi Denetim Kadroları (Mayıs 2007)

	Dolu Kadro	Boş Kadro	Toplam Kadro
MALİYE BAKANINA BAĞLI	403	1.215	1.618
- Maliye Müfettişi/Yardımcısı	114	353	467
- Hesap Uzmanı/Yardımcısı	289	862	1.151
GELİR İDARESİ BŞK.'NA BAĞLI	3.170	5.230	8.400
- Merkezi (Gelirler Kontrolörü/Yardımcıları)	338	562	900
- Mahalli (Vergi Denetmeni/Yardımcıları)	2.832	4.668	7.500
Genel Toplam	3.573	6.445	10.018

Kaynak; TC Maliye Bakanlığı, GİB, **Çeşitli Vergi İstatistikleri**, 2007.
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_51.xls.htm (Erişim: 09.11.2007).

Vergi ahlâkı ile vergi cezaları arasında da yakın bir ilişki söz konusudur. Vergi cezalarında, verginin ekonomik yönünden hareketle, ekonomik suça ekonomik ceza anlayışı yanında; kamusal yönünden hareketle ekonomik cezayla beraber hürriyeti bağlayıcı ceza anlayışı da uygulanabilmektedir. Ülkemizde her iki uygulamayı da görmek mümkündür. Vergi kaçakçılığı, mükellefin özel işlerini yapmak ve vergi gizliliğine uymamak suçları, kamusal niteliğinden dolayı hürriyeti bağlayıcı ceza ile cezalandırılırken; kamusal niteliği daha az görülen vergi ziyayı ve usulsüzlük suçları ekonomik ceza ile cezalandırılmaktadır.

Vergi ahlâkının tesisi açısından cezaların caydırıcılığı ve uygulanabilirliği son derece önemlidir. Mükellef, kaçıracağı vergiden dolayı elde ettiği fayda ile yakalanması durumunda katlanacağı maliyeti mukayese ettiğinde, eğer cezalar lehine önemli bir fark oluşmakta ise vergi kaçırma davranışında bulunmaktan geri duracaktır. Bireysel olarak vergi kaçırma davranışının analizinde, vergi ödeme kararına etki eden iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlar yakalanma riski ve vergi ahlâkıdır. Mükellef ya yakalanmaktan ve cezaya çarptırılmaktan korktuğu için vergi öder ya da sahip olduğu vergi ahlâkı her halükârda vergi ödemesi konusunda onu motive eder. Vergi cezalarının etkinliği, aynı zamanda, mükellefler üzerinde vergilemede adaletin sağlandığı yönünde bir algı oluşturur ve vergiye gönüllü uyumu kolaylaştırır (Kim, 2005: 524).

Bununla beraber, cezalar ne kadar ağır olursa olsun, önemli olan bu cezaların ısrarla ve etkili bir şekilde uygulanmasıdır. Mükellefler, vergi kaçırana verilen

cezaların uygulanmadığına veya belli aralıklarla af yasaları çıkarmak suretiyle ortadan kaldırıldığına şahit olduklarında, vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonları azalacaktır. Özellikle sık sık başvuru vergi aflarının toplam vergi ahlâkı üzerinde çok önemli etkilerinin olduğu, yapılan birçok ampirik çalışma ile ortaya konmuştur²⁵.

Vergi aflarının vergiye gönüllü uyum üzerindeki etkisi, af kanunlarının niteliği, çıkarılma sıklığı, uygulamaya konulmadan önce ve sonra alınan önlemlere ve bu önlemlerin başarısına bağlı olarak değişebilmektedir. Bu nedenle, vergi aflarının lehinde ve aleyhinde çok farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü görmek mümkündür (Tunçer, 2002: 105). Vergi aflarının lehinde olan görüşler, genellikle geçmişte vergi ahlâksızlığında bulunmuş, ancak bu davranışının ortaya çıkmasından çeşitli sosyal ve kültürel baskı unsurları nedeniyle çekinen mükelleflerin sistem içine çekilmesini savunan görüşler şeklindedir. Bu şekilde mükelleflere temiz bir sayfa açma şansı tanınması, toplam vergi ahlâkı açısından da önemlidir. Ayrıca Alm ve Diğerleri (1990)'ne göre, yeni ve daha sıkı vergisel düzenlemelerin bir vergi affıyla beraber uygulamaya konması, bu düzenlemelerin başarısını arttırmaktadır (s. 36).

Diğer taraftan daha baskın bir görüş ise, vergi aflarının vergiye gönüllü uyumu ve vergi ahlâkını olumsuz yönde etkilediği şeklindedir. Bu görüşlerin temel dayanağı, vergi aflarının dürüst ve ahlâklı mükellefleri cezalandırdığı düşüncesidir. Daha çok siyasi amaçlar için çıkarılan vergi aflarının, toplum nezdinde bir beklenti oluşturması ve bu beklentinin vergi ahlâkı üzerinde negatif bir baskı unsuru olması, sıklıkla dile getirilen düşüncelerdir (Torgler ve Schaltegger, 2005a: 430).

Ülkemizde yapılan araştırmalar incelendiğinde, genellikle vergi aflarının vergi ahlâkını bozduğu şeklinde sonuçlara ulaşılmıştır. Vergi aflarının mükellefler üzerinde olumlu etkilerinin oluşmamasının temel nedeni ise, sık sık başvuru bir araç olmasıdır. Ortalama 2-3 yılda bir çıkarılan af kanunlarının tek başına bir araç olarak ele alınması ve uygulamayı güçlendirici diğer araçlarla desteklenmemesi, vergi aflarının kamu oyunda negatif bir şekilde algılanmasını sağlamaktadır (Dönmez, 1992: 255).

²⁵ Bu konudaki çalışmalar için bkz. Jackson, 1986; Mikesell, 1986; Alm, McKee ve Beck, 1990; Andreoni, 1991; Franzoni, 1996; Torgler ve Schaltegger, 2005a.

Tablo 8: Türkiye’de Vergi Aflarının Algılanma Düzeyi Üzerine Araştırmalar

Soru: Vergi afları hakkında ne düşünüyorsunuz?

	Yararlı (%)	Dürüst Mükellefleri Cezalandırıyor (%)	Vergi Adaletini Bozuyor (%)	Devlete Güveni Sarsıyor (%)	Cevapsız (%)	Toplam (%)
Gerçek ve Yüce, Bursa, 1998	11,5	60,0	9,3	17,9	1,3	100,0
Demir, Afyon, 1999	7,1	41,1	29,2	22,6	-	100,0
Çoban, Denizli, 2005	26,0	51,0	-	19,3	3,7	100,0
Çiçek, İstanbul, 2006	9,4	47,8	20,9	17,1	4,8	100,0
Aritmetik Ortalama	13,5	49,9	19,8	19,2	2,5	

Tablo 8’de görüldüğü gibi ülkemizde vergi afları mükellefler tarafından pek hoş karşılanmamaktadır. Af kanunlarını yararlı bulanların ortalama oranı sadece %13,5’tir. Diğer cevapların tamamı vergi aflarına gidilmemesi şeklinde bir ifadeyi içerdiklerinden, ülkemizde vergi af kanunları çıkarılırken mükelleflerin görüşlerine pek başvurulmadığı anlamı da çıkmaktadır. Muter, Sakıncı ve Çelebi (1993)’nin araştırmasında ise, ankete katılanların %24,8’i vergi aflarına karşı olduklarını ifade ederken, %62,8’i ise *vergi aflarının bir defaya mahsus olması gerektiğini* belirtmişlerdir. (s. 15). Her vergi af kanunu çıkarılırken vergi ahlâksız mükellefleri son kez affedip, sistemin içine katma hedefi güdüldüğü vurgulanmakta, ancak bu son kezlerin bir sonu gelmemektedir. Böylece, mükelleflerin devlete güveni ve toplam vergi ahlâkı zedelenmektedir.

I) Çevresel Ekonomik Faktörler

Ahlâk ilkeleri ve kuralları bizzat insanın kendi görev ve sorumluluklarını düzenleme yanında, diğer insanlarla ilişkilerinde de ölçü olmaktadır. Diğer bir ifadeyle ahlâk çift yönlü bir düzenlemeyi öngörmektedir (Kılıoğlu, 1988: 137). Ahlâkın bu çift yönlü ilişkisi, bireylerin ahlâki yapılarının şekillenmesinde ilişki içinde oldukları diğer bireylerin, kurumların, toplumun ve diğer çevresel faktörlerin önemli etkilerinin olduğunu da göstermektedir.

Mükelleflerin vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonları anlamına gelen vergi ahlâkının şekillenmesinde bu çevresel faktörlerin önemli etkileri bulunmaktadır. Günümüz vergi sistemlerinde, vergi mükelleflerinin ilişki içinde

olduğu başlıca kişi ve kurumlar; muhasebe meslek mensupları, vergi daireleri ve diğer kişilerdir.

1. Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Ahlâkına Etkisi

Çağdaş vergi sistemlerinin en önemli köşe taşlarından birisi muhasebe meslek mensuplarıdır. Vergileme artık vergi memurları tarafından bizzat yapılmamakta, hemen hemen bütün dünyada mükellefin beyanına göre yapılmaktadır. Karmaşık vergi kanunlarının mükelleflerin kazançlarını beyan ederken uyması gereken kurallara vâkıf olması yönünde önemli bir engel teşkil etmesi nedeniyle, konunun uzmanı kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Kimi zaman bu uzman yardımı yasalarla zorunlu hale getirilebilmekte, kimi zaman da vergi kanunlarının karmaşıklığı ve sık sık değişen yapısı bunu zorunlu hale getirmektedir.

Vergi teorisi alanında yapılan çalışmalar vergi mükelleflerinin vergi kanunlarının daha karmaşık ve anlaşılmaz olması durumunda daha fazla gelir beyanında bulduklarını ortaya koymaktadır. Vergi koyanların daha fazla gelir elde etmek maksadıyla böyle bir yola gidip gitmedikleri tam olarak ortaya konmamış olsa da, bu durumdan endişe eden mükellefler, genellikle muhasebe meslek mensubu olarak bilinen uzman kişilerin yardımına başvurmaktan geri durmamaktadırlar (Hite ve McGill, 1992: 389).

Muhasebe meslek mensupları olarak Serbest Muhasebeciler, Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler kabul edilmekle birlikte, işletme içi muhasebe çalışanlarını da bu gruba dâhil etmek mümkündür. Çağdaş vergi sistemlerinde vergisel sonuçlar doğuracak muhasebe uygulamalarının neredeyse tamamı bu meslek mensupları tarafından yürütölmektedir. Özellikle gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin beyan edeceği vergi matrahları muhasebe meslek mensupları tarafından hesaplandığı için, mükellefle vergi idaresi arasındaki ilişkiyi bu kişiler belirlemektedir.

“Mükellefler nezdinde iyi muhasebeci, en az vergi ödeten muhasebecidir.”

Vergi mükelleflerini vergi kaçaķısı durumuna düşmekten kurtaran muhasebe

meslek mensuplarının başarıları, vergi kanunlarındaki boşluk ve avantajları iyi değerlendirip mükelleflerin daha az gelir beyan edebilmeleriyle ölçülür hale gelmiştir. Sırf yukarıdaki ifade bile, toplumun vergi ahlâkında muhasebe meslek mensuplarının ne kadar önemli bir yer tuttuklarını gösterir niteliktedir.

Öte yandan, muhasebe meslek mensupları ile vergi mükellefleri arasında sürekli bir çatışma da mevcuttur. Şöyle ki, vergi mükellefleri ile muhasebe meslek mensupları arasındaki ilişki piyasadaki diğer arz-talep ilişkisinden ve çatışmasından farklıdır ve daha şiddetlidir. Mükellefler aldıkları hizmet karşılığında kendi çıkarlarını ön planda tutarak daha az vergi ödemek isterler. Buna karşılık, muhasebe meslek mensupları da yasaların kendilerine yüklediği sorumluluk ve meslek ahlâkı ilkelerine uygun bir şekilde davranmak zorundadır. Muhasebe meslek mensupları müşteri memnuniyetinden çok, kamuoyu memnuniyetini ön planda tutmak zorundadırlar. Bu durum, beklentileri karşılanamayan mükellefler ile bu beklentileri yasal ve ahlâki nedenlerden dolayı tam olarak karşılayamayan muhasebe meslek mensupları arasında bir çatışmaya neden olmaktadır (Usul ve Aslantaş, 2007: 85).

Mükellef-muhasebe meslek mensubu ilişkisi karşılıklı çıkar esasına dayalı bir ilişki olduğu için, mükelleflerin vergi bakımından maliyeti yüksek durumlardan kurtulmalarını sağlamak amacıyla yasalara uygun hareket noktaları oluşturmak, muhasebe meslek mensuplarının en önemli görevlerindedir (Erard, 1993: 163). Bununla beraber uzmanlıklarına başvurulmuş bu meslek mensupları, mükelleflerin vergi ahlâk düzeyinin oluşmasında güçlü imkânlarla sahiptirler. Yapılan araştırmalar, muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlâkını pozitif yönde etkilediği gibi, negatif yönde de etkilediğini gösteren bulgular içermektedir (Bkz. Tunçer, 2002: 110-117).

Klepper ve Nagin (1991) yaptıkları araştırmada, muhasebe meslek mensuplarının bir yandan karmaşık olmayan vergi yasalarını ve vergisel düzenlemeleri daha iyi uygulayarak toplumun vergi ahlâkına pozitif katkı sağladıklarını; diğer yandan da mükelleflerin karmaşık ve belirsiz vergi yasalarının avantajlarından faydalanmalarını sağlayarak negatif katkı sağladıklarını belirtmektedir. Tan (1999) da yaptığı çalışmada aynı tür sonuçlara ulaşmış ve

muhasebe meslek mensuplarını “*vergi kanunlarının istismarcıları (tax exploiters)*” olarak adlandırmıştır (s. 434).

Erard (1993)’in ulaştığı sonuçlar bazı farklılıklar içermektedir. Erard’a göre, muhasebe meslek mensupları vergi kanunlarındaki karmaşıklık nedeniyle mükelleflerin vergi kanunlarını daha iyi anlamalarına yardım ederek toplam vergi ahlâkına katkı sağlamaktadırlar. Bununla birlikte aynı çalışmada, toplumda muhasebe meslek mensubu kullanımı arttıkça vergi ahlâkının azaldığı sonucu da elde edilen bulgular arasındadır (s. 191-192).

Erard’ın ulaştığı neticeyi açıklayan bir başka çalışma ise daha önceki yıllarda Ayres, Jackson ve Hite (1989) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada muhasebe meslek mensuplarının toplumun vergi ahlâkı üzerindeki etkileri, sebepleriyle birlikte araştırılmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında yapılan değerlendirmeye göre; “*Mükellefi temsil etme yetkisine haiz muhasebe meslek mensupları, sahip oldukları bilgiler sayesinde vergi idaresiyle yoğun bir ilişki içindedirler. Bu ilişki muhasebe meslek mensuplarına vergilemenin yazılı olmayan kurallarını öğrenme ve vergi idaresi çalışanlarıyla resmi olmayan bir münasebet kurma şansı vermektedir. Elde edilen bu şans, müşteri konumundaki mükelleflere belirli denetim noktaları, yöntemleri ve muhtemel sonuçları hakkında bilgi aktarımı şeklinde sonuçlanmakta ve böylece mükelleflerin vergiye gönüllü uyumları azaltılmaktadır. Ayrıca idareyle sağlanan bu enformel ilişki sayesinde vergisel sorunlar genellikle mükellefin lehine, fakat vergi dairesinin aleyhine çözülmektedir (s. 310).*”

Muhasebe meslek mensuplarının kullanımını engellemek çok zordur. Ancak vergi ahlâkı açısından, sahip oldukları imkânları kötüye kullanmalarına mani olmak için ilave cezaların uygulamaya konması mümkündür. Bu cezalar yüksek para cezaları şeklinde olabileceği gibi, meslekten ihraç şeklinde de olabilir (Tunçer, 2002: 116). Böylece, toplumun vergi ahlâkını negatif yönde etkilemelerinin de önüne geçmek mümkün olabilir. Yukarıda da değinildiği gibi, bu kesin bir yargı olmaktan uzaktır. Zira, yapılan araştırmaların bir kısmında muhasebe meslek mensubu kullanımı arttıkça vergi ahlâkının yükseldiği, bir kısmında ise azaldığı şeklinde sonuçlar ortaya konmuştur. Ancak, yeni ve itinayla hazırlanmış bir vergisel

düzenlemeden beklenen başarının elde edilmesi ve bu vergi karşısında oluşacak ahlâki durum açısından, muhasebe meslek mensuplarının olumlu katkıları olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Ülkemizde yapılan araştırmalarda, mükelleflerin muhasebe meslek mensubu (SM veya SMMM) kullanımı %90'ların üzerinde olduğu görülmektedir. Mükelleflere vergilerle ilgili bilgileri edindikleri kaynak sorulduğunda, Gerçek ve Yüce (1998)'nin çalışmasında %63,8'i; Demir (1999)'in çalışmasında %50,3'ü; Çiçek (2006)'in çalışmasında %40,6'sı "*serbest muhasebeci veya mali müşavirinden*" cevabını vermişlerdir. Muhasebe meslek mensuplarının kullanım oranının ve vergilerle ilgili bilgileri sağlama görevlerinin bu denli yüksek olması, ülkemizdeki toplam vergi ahlâkının daha yukarılara çekilmesi için bu kişilerin önemli görevler üstlenmesi gerektiğini göstermektedir. Muhasebe meslek mensuplarının vergi ahlâkı üzerindeki etkilerinin mükelleflerin bakış açısıyla değerlendirmesine, çalışmanın son bölümünde yer verilecektir.

2. Vergi İdaresinin Vergi Ahlâkına Etkisi

Kamu kurumlarının vatandaşlar nezdindeki imajını belirleyen en önemli faktör kamu çalışanlarıdır. Bu aynı zamanda devlete olan toplumsal güvenin de en önemli belirleyicidir (Van Blijswijk ve diğerleri, 2004: 718). Vergi yasaları ve vergisel düzenlemeler gerek kamunun, gerekse mükelleflerin beklentilerine ne kadar uygun olursa olsun, iyi bir şekilde uygulanmazsa başarıya ulaşma şansı çok düşüktür. Vergi mükellefleri açısından devletin görünen en belirgin tarafı vergi daireleridir. Çağdaş yaşamın getirdiği birçok standart, insanların vergi dairelerine gitmelerini ve vergi dairesi çalışanları ile karşı karşıya kalmalarını zorunlu kılmaktadır. Şöyle ki, insanlar gelir veya kurumlar vergisi mükellefi olmasalar dahi, sahip oldukları motorlu taşıt nedeniyle bile vergi dairesi çalışanları ile yüz yüze gelebilmeleri söz konusu olabilmektedir. Devletin görünen yüzü olan ve vatandaşların sıklıkla karşı karşıya geldiği vergi yönetimlerinin vergisel işlemlerde ve vatandaşlarla ilişkilerde gösterecekleri eksiklikler, kamu otoritesinin varlığını dahi tehdit edebilecek bir öneme sahiptir (Şenyüz, 1995: 49).

Ahlâk gibi soyut fakat yaşamsal ilişkilerle şekillenebilen bir olgu açısından, muhatap olunan kişi ve kurumların rolü çok önemlidir. Vergi ahlâkı açısından olaya yaklaştığımızda, mükellef-idare ilişkileri önemli bir belirleyen olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşılıksız ve yasal cebire dayalı olarak tahsil edilen vergileri ödemek durumunda olan mükellefler, vergi daireleri ile kurulacak her hangi bir ilişkide psikolojik olarak daha duyarlı ve hassas olan taraftır. Hatta, mükellefler çoğu zaman normalinden daha fazla bir ilgi dahi bekleyebilmektedirler. Böylesine hassas bir konumda bulunan vergi idaresinin, mükelleflerin vergi ahlâkının şekillenmesinde önemli bir yer tutacağı tartışma götürmez bir gerçektir.

Vergi idaresi ile vergi ahlâkı arasındaki ilişki açısından, vergi dairesinin örgütlenme biçimi ve bu örgütün işleyiş şekli son derece önemlidir (Tunçer, 2002: 98). Örgütlenme biçimini mükelleflere yerinde ve kaliteli hizmet götürme esasına göre tamamlamayan bir vergi idaresi, vergi ahlâkının tesisi için üstlenmesi gereken misyon ve vizyonu da ihmal etmiş sayılacaktır.

Vergi idaresinin toplumun vergi ahlâkı üzerindeki etkisi, maliye bilim insanlarının da sıklıkla üzerinde durduğu bir husustur. Vergi kaçakçılığı ve sebepleri üzerine yapılan araştırmaların ve tartışmaların değişmez konularından birisi de idare-mükellef etkileşimi olmaktadır. Bu tartışma ve araştırmaların hemen hemen hepsinde, vergi idarelerinin halkla ilişkiler bakımından durumu ele alınmaktadır. Mükellefler vergi idaresinden, vergisel işlemler sırasında, çağdaş insana yakışır bir hizmet ve anlayış beklemektedirler. Vergilemede etkinlik amacıyla alınan kararların ve uygulamaların ağırlıklı olarak içe dönük ve fiskal amaçlara yönelik olması, özel kesimdeki arz-talep işleyişine benzer bir şekilde yaklaşım bekleyen mükellefleri zaman zaman hayal kırıklığına uğratabilmektedir (Devrim ve Turgay, 2004: 752). Vergi dairesi çalışanlarının etik kodlara bağlı kalarak çalışmaları ve mükelleflere organizasyonel etik kurallarına göre davranmaları durumunda, mükelleflerin vergi ahlâkı da bundan pozitif olarak etkilenmektedir (Van Blijswijk ve diğerleri, 2004: 720).

Vergilendirme işlemlerindeki bürokrasi ile vergi ahlâkı arasında ters orantılı bir ilişki mevcuttur. Kırtasiyecilik ve bürokrasi arttıkça vergi ahlâkı azalmaktadır.

Mükelleflerle yapılan görüşmelerde, *neden muhasebeciye ihtiyaç duydukları* sorulduğunda, büyük bir çoğunluğu *vergisel işlemlerin aşırı bürokrasi gerektirdiğini, kırtasiyeciliğin fazla olduğunu ve bunları kendilerinin yapmasının imkânsız olduğunu* ifade etmektedirler. Zaten subjektif olarak vergiyi sırtında bir yük gibi gören mükelleflerin, uyum maliyetleri ile beraber daha yüksek vergi yüküne maruz kalmaları, toplumun vergi ahlâkı açısından olumsuz bir durumdur. Kaldı ki, idarede kırtasiyeciliğin ve formalitelerin artması daha fazla memura ihtiyaç doğurmakta, memur sayısının artması maaşların azalmasına, maaşlardaki azalma kalitenin düşmesine, kalitenin düşmesi denetleme kurallarını arttırmaya ve denetleme kurallarının artışı da yeni kırtasiyelerin doğmasına neden olmaktadır. Kırtasiyeciliğin ve formalitelerin, artan kırtasiyecilikle sonuçlanan fasit bir daire oluşturması, vergi ahlâkı açısından özenle kaçınılması gereken bir nokta olduğunun açık bir göstergesidir (Şenyüz, 1992: 23).

Bir toplumda vergi ahlâkının yükseltilmesi için vergi idaresinin maliye-mükellef ilişkileri açısından taşıması gereken belli başlı özellikleri, aşağıdaki unsurlar itibariyle tespit etmek mümkündür (Şenyüz, 1992: 19);

- Güven vermek,
- İşlemleri süratli bir şekilde yürütmek,
- Tarafsızlığa özen göstermek,
- Samimiyet,
- Niteliksel yeterlilik,
- Sayısal yeterlilik.

Mükellefler vergi idaresi ile ilişkilerinde yukarıda belirtilen özelliklerden birinin veya birkaçının noksan olduğu şeklinde bir algıya ulaşırlarsa, vergi idaresine karşı negatif bir tutum geliştirebileceklerdir. Bu negatif tutum fırsat bulunduğu anda vergi karşısında olumsuz bir davranışa dönüşebilecektir. Sonuç olarak bütün bu gelişmeler, mükelleflerin vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonunu ve gönüllü duruşunu yani vergi ahlâkını bozabilecektir.

Feld ve Frey (2001)'in 1970-1995 dönemini baz alarak İsviçre için yaptıkları araştırmada, vergi idaresi-mükellef ilişkileri araştırılmış ve vergi ahlâkı üzerinde

ciddi etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre vergi idareleri, mükelleflere karşı vergi ahlâkı yüksek, vergilerini gönüllü olarak ödeyen bireyler olarak yaklaşır; bu yaklaşıma uygun bir şekilde davrandıklarında, mükelleflerin vergi ahlâk düzeylerinde ciddi artışların olduğu gözlenmiştir. Aksine, mükellefler vergi kaçakçısı gibi veya vergi ödemeleri için zorlanması gereken kişiler olarak düşünülüp, bu bakış açısıyla davranıldığı zaman, mükelleflerin vergi ahlâk seviyelerinde ciddi düşüşler olduğu gözlenmiştir.

Ülkemizde yapılan araştırmalar, mükellef-vergi idaresi ilişkilerinin arzu edilen düzeyde olmadığını göstermektedir. Vergi ahlâkının da aynı şekilde istenilen düzeyde olmayışı, idare-mükellef ilişkilerinin vergi ahlâkı üzerinde bir takım etkilerinin olabileceğine dair ipuçları vermektedir.

Tablo 9: Türkiye’de Vergi İdaresi - Mükellef İlişkileri

Soru: Genel olarak vergi idaresinin size karşı yaklaşımlarını nasıl buluyorsunuz?

	Olumlu (%)	Olumsuz (%)	Cevapsız (%)	Toplam
Gerçek ve Yüce, Bursa, 1998	37,0	61,3	1,7	100,0
Demir, Afyon, 1999	41,0	58,5	0,5	100,0
Çoban, Denizli, 2005	34,8	65,2	-	100,0
Çiçek, İstanbul, 2006	32,5	63,3	4,2	100,0
Aritmetik Ortalama	36,3	62,1	1,6	100,0

Tablo 9’da bu güne kadar yapılan bazı araştırmalarda, mükelleflerin idarenin kendilerine karşı yaklaşımlarını nasıl algıladıkları görülmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi, mükelleflerin yaklaşık üçte ikisi, vergi idaresinin yaklaşımlarını olumsuz bulduklarını ifade etmektedirler. Bu verilere, denetim elemanlarının denetimler sırasındaki rencide edici tavırları da ilave edildiğinde, vergi idaresinin toplam vergi ahlâkı üzerinde genel olarak negatif bir etkisinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, mükellef-idare ilişkileri, vergi ahlâkının belirleyenleri içinde önemli bir değişken olsa da, tek başına vergi ahlâkının belirleyeni ve açıklayıcı unsuru olamaz. Daha önce yapılan çalışmalarda ülkemizde vergi ahlâkı açısından mükellef-vergi idaresi ilişkisi istatistiksel olarak test edilmemiştir. Burada yaptığımız yorum, vergi dairesinin yaklaşımları ile orantılı bir çıkarımdan ibarettir. Vergi ahlâkı-vergi idaresi ilişkisi istatistiksel olarak çalışmanın son bölümünde ele alınacaktır.

3. Diğer Mükelleflerin ve Yakın Çevrenin (Referans Grupların) Vergi Ahlâkına Etkisi

Vergi ahlâkının oluşumunda birçok çevresel faktör etken olup, bunlardan birisi de, referans grup olarak değerlendirilen diğer mükelleflerdir. İnsan, birey olmasının yanında, aynı zamanda sosyal bir varlıktır ve kendisini çevresinden ve toplumdaki tecrit ederek veya soyutlayarak yaşayamaz. İnsanlar sosyal psikolojik bir davranış olarak eylemlerini, sahip olduklarını veya ekonomik ve sosyal durumlarını diğer insanlarla mukayese ederler. Bu mukayese, vergiler açısından da geçerlidir. Şöyle ki, mükellef vergilemede yatay ve dikey adalet beklentisi içinde olduğundan, kendisinden çok kazanan birisinin kendisiyle aynı veya kendisinden daha az vergi ödediğine şahit olduğunda, vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonu azalacaktır. Aynı şekilde, kendisiyle eşit şartlara sahip veya kendisiyle aynı düzeyde kazanç elde eden birinin, kendisinden daha az vergi ödediğine şahit olduğunda da durum aynı olacaktır.

Bireyin vergi ahlâkının yükseltilmesinin önündeki en önemli engellerden birisi, yaşamsal ilişki içinde bulunduğu bireylerin vergi bakımından ahlâksız kişiler olmasıdır. İnsan, çevresindeki kişilerin vergi kaçırdıklarını biliyor ve bu insanlar vergi idaresi tarafından yakalanıp cezalandırılmıyorsa, vergi kaçakçılığı zamanla hoş görülen, sıradan ve normal bir davranış gibi algılanmaya başlayacaktır. Aksine çevresi, vergisini düzenli ve gönüllü olarak ödeyen insanlarla örülü kişilerin, sosyal etkileşim kuralları gereği, vergi bakımından ahlâksızlık olarak kabul edilen davranışlara yönelme ihtimali oldukça düşük olacaktır.

Vergi mükellefi bir kişinin en yakın çevresinde ailesi, akrabaları ve diğer mükellefler bulunmaktadır. Bunlar aynı zamanda kişinin “rol model” olarak kabul ettiği kişilerdir. Vergi ahlâkı bakımından rol model kişilerin tutumları son derece önemlidir. Birey vergi ahlâksızlığında bulunduğu ve bunu yakın çevresi öğrendiğinde, bir utanç duygusu içinde olacağına inanıyorsa, söz konusu baskı nedeniyle bireyin vergi ahlâkı yüksek düzeyde olacaktır. Benzer bir şekilde, aile veya akrabalar bireyin vergi ahlâksızlığı sayılan bir davranış sergilemesi durumunda, bireye karşı güvenlerinin azalacağı veya bundan dolayı büyük utanç duyacaklarını

hissettiriyorsa, mükellef üzerinde vergi ahlâkı bakımından pozitif bir baskı oluşacaktır.

Sigala (2000) tarafından İngiltere’de yapılan araştırmalarda, vergi ahlâkı ile utanç duygusu arasında güçlü bir korelasyon olduğu ortaya konmuştur. Sigala, Allingham ve Sandmo Modeli olarak bilinen beklenen fayda teorisinin eksik olduğunu ve vergi ahlâkının sadece ceza riski ile ilişkili olmadığını, risk algılamasının içinde utanç ve suçluluk hislerinin (feeling ashamed and guilty) de çok önemli faktörler olduğunu vurgulamaktadır. Erard ve Feinstein (1994), Falkinger (1995) ve Wenzel (2003) tarafından yapılan araştırmalarda da bu sonucu doğrulayan bulgulara ulaşılmıştır. Wenzel (2003)’e göre bu tür sosyal normlar, bireyin kendisini toplumun bir parçası olarak görmesinin önemli bir sonucudur. Birey içinde yaşadığı toplumun bir parçası olduğunu düşünüyorsa, utanç ve suçluluk duygusu gibi sosyal normların ve vergi bakımından ahlâklı rol-model grupların baskısıyla vergi ahlâkı yüksek düzeyde kalacaktır.

Ülkemizde yapılan araştırma sonuçlarında da, vergi ahlâkı ile yakın çevre, utanç veya suçluluk hisleri gibi sosyal normlar arasında güçlü bir ilişki olduğu görölmektedir. Bayraklı, Saruç ve Sağbaş (2003)’ın araştırmasına göre, bireyin yakın çevresinde vergi kaçıranların olması vergi kaçırma eğilimini arttırmaktadır. Aynı araştırmada toplumsal etki ve utanç duygusu ile vergi kaçakçılığı arasındaki ilişki %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur.

Ayrıca vergi kaçakçılığının temel nedenlerinin araştırıldığı çalışmalarda, “*Herkes kaçırıyor ben de kaçırayım*” mantığının yaygın olması, mükellefler tarafından vergi kaçakçılığının en önemli nedenleri arasında gösterilmektedir (Bkz. Gerçek ve Yüce, 1998: 59; Demir, 1999: 74; Çiçek, 2006: 121). İnsanlar vicdanen rahatsız olacakları veya utanç duyacakları davranışları sergilediklerinde, sosyal çevreden kendilerine benzer davranışlar ararlar. Eğer çevrede vergi kaçıran kişiler varsa, o an için psikolojik bir rahatlama ile beraber kendi ahlâksız davranışını kendince ört bas ettiği düşünceinde olurlar. Bu böylece tekrarlandığında ise, artık içselleşir ve kalıcı hale gelir. Birey çevreden örnekler bulamadığında, vergi

ahlâksızlığını utanılacak ve saklanması gereken bir davranış olarak kabul edecek ve tekrarlama ihtimali zayıflayacaktır.

II. VERGİ AHLÂKININ SOSYAL VE KÜLTÜREL BELİRLEYENLERİ

Bilindiği gibi, insan tek başına bir birey değil, daima bir toplum içinde yaşayan ve yaşadığı toplumla ilişki içinde olan bir varlıktır. Ahlâk ise, insanlar arasındaki iyi ilişkilerin gelişmesini ve yürütülmesini sağlayan bir sistemdir. Bu bakımdan, tek taraflı ahlâk veya tek başına ahlâktan söz etmek mümkün değildir (Güngör, 2000: 84). Ahlâk, toplumun sosyal ve kültürel motiflerine büyük ölçüde bağlı olarak şekillendiği için, bireysel ve toplumsal ahlâkın oluşumunda sosyal ve kültürel etkilerin mutlaka dikkate alınması gerekmektedir.

Vergi ahlâkı açısından da durum aynıdır. Her ne kadar ekonomik öğeler içerse de, bireyin vergi ahlâkının oluşumunda toplumdaki sosyal ve kültürel değerlerin rolü çok önemlidir. Ahlâkın sosyal ve kültürel içeriğinin önemi, vergi ahlâkı açısından da geçerlidir. Toplumsal ilişkilerin pozitif yönde gelişimini ve sürdürülmesini konu edinen ahlâk olgusu, aynı zamanda bireyleri bu pozitifliğe zorlayıcı yaptırımları da içermektedir. Verginin gereğine inanmış ve yasal zorunluluklarını eksiksiz olarak yerine getiren bireylerin, toplumdaki diğer bireyler üzerinde önemli bir baskı unsuru oluşturduğu bir gerçektir. Devlet çatısı altında yaşamının bir takım sorumlulukları ile donanımlı bireylerin çoğalmasında, sosyal ve kültürel faktörlerin rolü çok daha önem kazanmaktadır.

Vergi kaçakçılığı ekonomistler tarafından ekonomik ve teknik bir sorun olarak görülmekte, buna karşın pür sosyal bilimciler (sosyolog ve psikologlar) tarafından ise sosyal bir sorun olarak kabul edilmektedir. Sosyal bilimcilere göre vergi ahlâkı, birçok sosyal ve kültürel faktörden etkilenen bir fenomendir. Bunlardan vatandaşlık bağı ile bağlı olunan devletin yönetim şekli, devletin ve siyasal iktidarların bireysel ve toplumsal olarak kabulü ve güven derecesi, milli ve manevi duygular, ülkedeki demokrasi ve vergi kültürü gibi birçok sosyal ve kültürel faktör

vergi ahlâkının oluşumunda, gelişiminde ve sürdürülmesinde önemli ölçüde etken kabul edilmektedir.

A) Devlete Bağlılık, Güven Ve Vatandaşlık Bilinci

Vergileme devlet ile vatandaşlar arasındaki ekonomik ilişkiye dayalı olduğuna göre, vergilerin meşruiyeti de büyük ölçüde devlete bağlılık, güven ve bunların sonucunda oluşacak vatandaşlık bilincine bağlı olacaktır. Mükelleflerin vergi ödeme açısından gösterecekleri gönüllü davranışları, çatısı altında yaşadıkları devlete içten bağlılıkları ile doğru orantılıdır. Devlete bağlılık, güven ve vatandaşlık bilinci gibi normlar, aynı zamanda ülkedeki sosyal sermayenin de önemli enstrümanları arasında sayılmaktadır (Torgler, 2004: 3).

Devlet soyut bir kavram olup, vatandaşlar tarafından da soyut olarak algılanmaktadır. Ancak devletle ilgili değerlendirmeler somut olaylara istinaden yapılmaktadır. Dolayısı ile vatandaşların devlete olan bağlılık düzeyleri, devletin devlet olma özelliklerini taşıması ve yerine getirmek zorunda olduğu görevleri yerine getirme düzeyine göre şekillenmektedir (Şenyüz, 1995: 37). Vergi mükellefleri açısından bakıldığında ise, mükellefler vergi ödedikleri otoritenin her zaman ve her şartta kendilerini koruyan, kollayan, refah içinde yaşamaları için çabalayan ve varlığını vatandaşlarının varlığına borçlu sayan bir varlık olarak görmek isterler. Bu isteğin karşılanma derecesi, vergi karşısındaki içsel motivasyonun da belirleyicisi olacaktır.

Mükelleflerin vergi ahlâkının oluşumunda önemli belirleyenlerden birisi, mevcut siyasi ve yasal sisteme olan güven duygusudur. İyi organize edilmiş ve vatandaşın tercihlerine ve beklentilerine uyumlu kurumsal faktörler, ülkedeki sosyal sermaye ortamına pozitif katkı yapacaktır. Bu katkının vergi açısından en önemli sonucu ise, vergi ahlâkını artırıcı etkide bulunmasıdır (Torgler ve Schneider, 2005b: 9). Nitekim Scholz ve Lubell (1998) tarafından ABD’de, Bergman (2001) tarafından Arjantin’de ve Torgler ve Schneider (2005b) tarafından Avusturya’da yapılan çalışmalarda, devlete ve kurumlarına güvenenlerin vergi ahlâk düzeyi, güven duygusu içinde olmayanlara göre oldukça yüksek bulunmuştur.

Torgler (2003b)'e göre, vergi ahlâkı açısından mükellefler dört tipe ayrılır:

- 1- Sosyal Mükellef (Social Taxpayer),
- 2- İçten Mükellef (Intrinsic Taxpayer),
- 3- Gönüllü Mükellef (Honest Taxpayer),
- 4- Vergi Kaçakçısı (Tax Evader).

Sosyal mükellef, sosyal normlardan etkilenen, yakalanma korkusu ve utanç duygusu içinde olan mükelleftir. Vergi ödeme isteği büyük ölçüde diğer mükelleflerin vergi ödeme durumlarına bağlıdır. Eşitlik algısı ödeme isteğini, eşitsizlik algısı ise ödememe isteğini arttırmaktadır (s. 189).

İçten mükellef, her hangi bir zorlamaya bağlı olmaksızın vergisini ödeyen, vergi karşısında içsel motivasyonu yüksek, buna karşın kurumsal faktörler karşısında oldukça hassas mükelleftir. Vergi ödeme davranışları, diğer mükelleflere ve kamusal hizmetlere bağlı olmamakla beraber, devlet ve vergi yönetiminin davranışlarından büyük ölçüde etkilenmekte ve sahip olduğu kurumsal duruma göre pozisyon alabilmektedir (s. 189).

Gönüllü mükellef, her durum ve şartta vergisini ödeyen mükelleftir. Hiçbir durumda vergi kaçırma yolları aramaz, vergi politikalarından, oranlarından, denetim sıklığından vb. durumlardan etkilenmez. Vergi ahlâkı en yüksek mükelleftir (s. 190).

Vergi kaçakçısı ise, vergi ahlâkı en düşük olan mükelleftir. Her durum ve şartta vergi kaçırma yollarını arar. Ekonomik açıdan, tipik rasyonel bireydir (s. 190).

Ülkedeki toplam vergi ahlâkı açısından, yukarıda belirtilen mükellef tiplerinden içten ve gönüllü mükelleflerin sayısının artması son derece önemlidir. Bu artışın sağlanmasında en etken faktör ise devlete ve kurumlarına olan güvenin, bağlılığın ve vatandaşlık bilincinin arttırılmasıdır.

Cullis ve Lewis (1997)'e göre, vergi karşısında mükellefin gösterdiği davranış tamamen bireysel bir seçime dayalı değildir. Mükellefin vergi bakımından davranışını, yani ahlâki durumunu belirleyen birçok sosyal ve kültürel faktör

bulunmakla beraber, çatısı altında yaşanan devlete ve kurumlarına duyulan güven ile vatandaşlık bilinci bu faktörlerin başında gelmektedir. Vergi ahlâkı bu yönüyle ekonomik olmaktan ziyade, sosyal bir norm olarak kabul edilmelidir (s. 311). Benzer bir şekilde Wenzel (2004) tarafından Avustralya’da yapılan çalışmada da, devlete güven ve vatandaşlık bilinci gibi sosyal normlar ile vergi ahlâkı ilişkisi test edilmiş ve 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (s. 223).

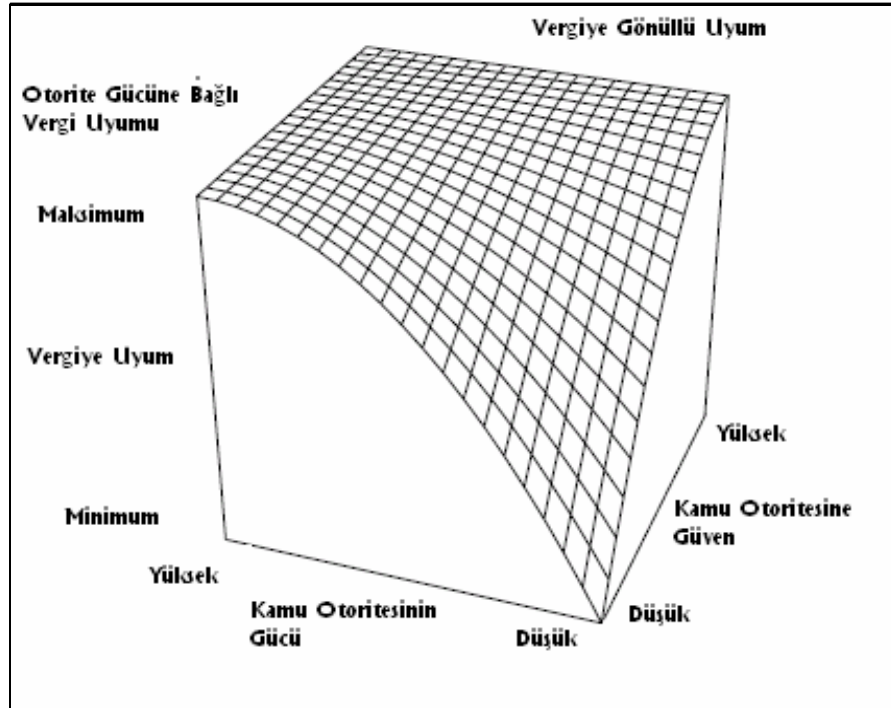
Vergi ahlâkı ile devlete güven ve vatandaşlık bilinci arasındaki ilişkiyi belirleyen en önemli bulgular, dağılan Sovyetler Birliği’nden doğan ülkeler (geçiş ekonomileri) ile gelişmiş ülkelerin mukayesesini içeren çalışmalarda elde edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde devlete olan güven ve vatandaşlık bilincinin gelişmekte olan veya geçiş ekonomisi olarak kabul edilen ülkelere göre daha yerleşik ve güçlü olması nedeniyle, gelişmiş ülkelerdeki vergi ahlâk düzeyi diğer ülkelere göre daha yüksektir (Torgler, 2004: 20-21).

Kısaca özetlemek gerekirse, devlete olan bağlılık, devlete ve kurumlarına güven ve vatandaşlık bilinci arttıkça vergiye karşı tahammül de artacak, bu da vergi ahlâkını arttıracaktır. Tersine, meşruiyeti kabul edilmeyen devlet ve güven vermeyen kurumlarının varlığı durumunda vergi ahlâkı azalacaktır. Ülkedeki aydınlar açısından dahi söz konusu olabilecek bu durum, sadece vergi ahlâkı bakımından değil, devletin bekası bakımından da tehlikeli sonuçlar içerebilmektedir (Ünsal, 1987: 50).

Şöyle ki, Vihonto (2003)’ya göre vergi karşısında takınılacak bir manifesto, devlet karşısında bir manifesto anlamına gelmekte olup, çok tehlikelidir ve devlet bir an önce bu manifestoyu gönüllü kabule çevirmelidir. Aslında devletin elinde bu gönüllülüğü sağlayacak çok güçlü enstrümanlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, mükelleflere “*ekonomik hayatlarının devamı için devletin güçlü yapısının devam etmesi gerektiği*” düşüncesinin anlatılmasıdır. Çünkü devlet var olmadığı sürece, mükelleflerin ekonomik yaşamlarının var olması da mümkün olmayacaktır (s. 118).

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, devlete bağlılık, güven ve vatandaşlık bilincinin oluşturulmasında kamu otoritelerine önemli görevler düşmektedir. Otoritenin oluşturacağı güven ortamı ve vergi uyumu için oluşturacağı ekonomik ve

sosyal kurumlar, vergiye gönüllü uyumu yani vergi ahlâkını artırıcı etkiye sahiptir. Bunun yanında otoritenin gücü ile de zora dayalı bir vergi uyumu oluşturmak mümkündür (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 212). Bu faktörleri bir grafikte birleştirecek olursak, aşağıda görüldüğü gibi çok yönlü ve karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Kaynak: Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 212.

Şekil 2: Vergi Uyumu ve Kamu Otoritesi İlişkisi

Şekil 2’de görüldüğü gibi, zora dayalı yöntemlerle oluşturulan vergi uyumu ve vergiye gönüllü uyumun, yani vergi ahlâkının, en düşük oldukları durum, hem kamusal otoritenin hem de kamusal otoriteye güvenin en zayıf olduğu durumdur. Kamu otoritesinin gücü arttıkça, buna bağlı olarak vergi uyumuna zorlayıcı etkenler de artmakta ve vergiye uyum artmaktadır. Ancak kamu otoritesinin ve zorlayıcı gücün artması, vergiye gönüllü uyumun artırılması için tek başına yeterli değildir. Vergiye gönüllü uyumun yani vergi ahlâkının maksimum düzeye çıkarılabilmesi için kamu otorite gücünün yanı sıra, belki ondan daha öncelikli bir şekilde, kamu otoritesine yani devlete güvenin artırılması gerekmektedir. Vergiye gönüllü uyumun ve vergi ahlâkının maksimum olduğu durum, hem kamu otoritesinin ve buna bağlı

olarak uygulanan zorlayıcı araçların, hem de kamu otoritesine yani devlete güvenin maksimum olduğu durumdur.

B) Siyasal İktidarın Kabulü

İktidar, devlet yapılanması içinde siyasal otorite şeklinde yer alan hukuki bir organdır. Parlamenter demokrasiyi benimsemiş ülkelerde iktidarın oluşumu siyasi partilere dayanmaktadır (Şenyüz, 1995: 39). Siyasal partiler, seçmene sundukları programlar ile iktidara geldiklerinde uygulayacakları politikaların oylanmasını sağlarlar. Seçime katılan bir partinin iktidara getirilmesi, o partinin açıkladığı programın kabul edildiği ve toplum tarafından benimsendiği anlamına gelmektedir. En azından, parlamenter demokrasilerde kabul edilen normatif durum bu şekildedir.

Kuşkusuz, siyasal iktidarların aldıkları kararların bir kısmı vergilere ve kamu harcamalarına yöneliktir. İktidardaki siyasal otoriteye oy vermiş olan vergi mükelleflerinin vergisel kararlara uyumu, oy vermemiş olanlara nazaran daha kolaydır. Çünkü psikolojik açıdan, desteklenen siyasal partinin programlarını savunmak doğal bir sonuçtur. Aynı şekilde, iktidardaki siyasal partiyi desteklemeyen mükellefler, muhalefet partilerinin de yönlendirmesi ile hükümetin mali kararlarına karşı çıkma eğiliminde olurlar. Bu nedenle, vergi karşısında gösterilecek davranışın şiddetini belirlemesi açısından siyasal iktidarın kabulü önem arz etmektedir.

Siyasal iktidar-mükellef ilişkilerini belirlemede genel kabul gören kriterlerden birisi, ülkedeki politik kültürdür. Gerek politikacıların davranışlarına verdiği yön, gerekse yönetilen kitlelerin politik sisteme yönelik davranışlarını belirlemesi açısından üzerinde durulması gereken bir husustur. Politik arenadaki bu çift yönlü ilişki, oylama süreci, kanun, yönetmelik ve vergi koyma şeklinde olduğu kadar, kamusal hizmetlerin arzıyla da devam eden bir yapıya sahiptir. Söz konusu politik süreç içindeki gelişmeler, ülkedeki resmi kurallara ne derece saygı gösterileceğine dair atmosfer ile birbirini destekleyen ve kontrol eden bir zincir oluşturmaktadır (Tunçer, 2002; 78). Böylece, zincirin herhangi bir halkasında meydana gelebilecek bir olumsuzluk, toplam vergi ahlâkına da yansımaktadır. Siyasal iktidarın seçim sürecinde desteklenme düzeyi kadar, seçim sonrası sürdürülen maliye politikalarının

da seçmenler tarafından sürekli bir biçimde desteklenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, toplanan vergilerin kamusal hizmete dönüşümü sırasında da verimlilik ve etkinliğe dikkat etmek, aynı zamanda bürokratik süreçte de savurganlığın önüne geçmek gerekmektedir (Myles, 2000: 53).

Vergi ahlâkı ile politika arasındaki ilişkiyi belirleyen önemli bir husus, seçmenlerin siyasal sürece katılım düzeyidir. Torgler (2003b), politik katılımcılık ve vergi ahlâkı arasında güçlü bir korelasyon olduğunu iddia etmektedir. Vatandaşların politik sürece katılımları arttıkça, ülkedeki toplam vergi ahlâkı da artmaktadır. Aynı şekilde vatandaşların iktidardaki siyasal otoriteyi destekleme oranı arttıkça da toplam vergi ahlâkı artış göstermektedir. Bu iddialar, ampirik sonuçlarla da doğrulanmaktadır (s. 213).

Slemrod (2002)'a göre, siyasal iktidarın kabulü devlete güveni arttırmakta, devlete güven arttıkça vatandaşlar ile devlet arasında sanki doğal bir sosyal sözleşme oluşmaktadır. Bu sosyal sözleşme, ülkedeki sosyal sermaye birikimine önemli katkılar yapmaktadır. Vergisel düzenlemelerin vatandaş tarafından daha kolay kabulü ile devam eden bu süreç, vergi maliyetlerini düşürmekte ve hükümetleri vergi yükünü azaltmaya yönlendirmektedir (s. 13). Bir merdivenin basamakları gibi birbirini takip eden ve destekleyen bu yapı, ülkedeki toplam vergi ahlâkına son derece önemli pozitif katkılar sağlamaktadır.

Siyasal iktidar-vergi ahlâkı ilişkisi sadece seçim süreci ile sınırlı değildir. Seçim sürecinde desteklenen siyasal iktidarın vergilerle ilgili kararlarının, oy veren mükellefler tarafından destekleneceği kabul edilmekle beraber, bunun iktidar süresince devam edeceğini iddia etmek pek doğru değildir. Mükellefler, destekledikleri siyasal iktidarın vergisel düzenlemelerini kendi objektif ve subjektif vergi yükü sınırlarına kadar devam ettirirler. Siyasal iktidarın vergisel düzenlemeleri mükelleflerin kabul edebileceği düzeyleri aştığında, mükellefler siyasal iktidardan desteklerini çekebilecekleri gibi, vergi karşısında da ahlâksız kabul edilen davranışlara yönelebilecektir. Bu durumdan, seçmenlerin büyük bir çoğunluğu tarafından desteklenen siyasal iktidarların toplam vergi ahlâkına pozitif katkı yapacakları, ancak elde edilen bu gücün sınırsız olmadığı sonucuna ulaşmak

mümkündür. Yani, seçmenlerin büyük bir çoğunluğunun desteğine mazhar olmuş bir siyasi otorite ülkedeki vergi ahlâkını yükseltmek istiyorsa, maliye politikalarını belirlerken finansal durumu dikkate aldığı kadar, vergi ödeyen vatandaşların beklentilerini de dikkate almak zorundadır.

Siyasal iktidar-vergi ahlâkı ilişkisinde en önemli belirleyenlerden birisi mükelleflerin katlanmak zorunda kaldıkları vergi yüküdür. Siyasal iktidarların seçim kaygısıyla kamu harcamalarını manipüle etmeleri, vergileri manipüle etmelerine göre daha kolaydır. Ancak, vergilerin bu yönde manipüle edilemeyeceği anlamına gelmemelidir. Vergisel manipülasyonlar genellikle vergi yüküne ilişkin olmaktadır. İktidarların vergi yüküne ilişkin düzenlemeleri, yeni vergiler koymak, var olan vergileri kaldırmak, vergi oranlarını arttırmak veya azaltmak, istisna ve muafiyet miktarlarını veya kapsamını değiştirmek veya denetim sıklığını ayarlamak şeklinde olabilmektedir. Bunun yanı sıra, seçim beklentisi varken vergi yükünü düşürmek, seçim beklentisi yokken yükseltmek; vergi yükünü daha çok hissedilen dolaysız vergilerden daha az hissedilen dolaylı vergilere kaydırmak gibi yollara başvurulması da muhtemel düzenlemeler arasında yer almaktadır (Berksoy ve Demir, 2004: 520).

Bu düzenlemelerin, mükelleflerin vergi yükünü arttırması durumunda vergiye karşı tepkileri de arttırması kuvvetle muhtemeldir. Aynı şekilde, siyasal iktidarın vergisel kararları mükelleflerin tercihlerine uyumlu ve özellikle subjektif vergi yüklerini azaltıcı nitelikte ise, vergiye karşı tepkileri de azaltmaktadır. Birinci durumda toplam vergi ahlâkının azalacağı, ikinci durumda ise artacağını beklemek yanlış olmayacaktır. Burada, siyasal iktidarın kararlarının vatandaşlar tarafından kabul edilmesi ve toplam vergi ahlâkına etkisini belirleyen önemli faktör, bu iktidarın mükellefler tarafından desteklenip desteklenmemiş olmasıdır (Şenyüz, 1995: 39-40).

C) Dini İnançlar ve Gelenekler

Din ile ahlâk arasında çok yakın bir ilişki olduğu genel olarak kabul edilen bir gerçektir. Ahlâki normların pek çoğunun kaynağı dindir. Gerek semavi dinler gerekse diğer dinler, toplumların ahlâki normlarının oluşumunda önemli birer kaynak

olmuşlar ve pek çok ahlâk kuralı dini motiflerle emredilmiştir. Bu nedenle, ahlâk gibi soyut ve sonradan öğrenilen bir olguyu incelerken, dini inançların üzerinde özenle durmak gerekmektedir (Güngör, 2000: 115). Özellikle içinde yaşadığımız İslâmi toplum açısından bakıldığında, ahlâki normların büyük bir kısmının bizzat İslâm dini tarafından emredildiğini müşahede etmek mümkündür.

North (1981), kurumsal faktörleri belirtirken, ahlâki değerlerin üzerinde önemle durmakta ve bu değerlerin büyük bir çoğunluğunun dini inançlar (North'un deyimiyse, ideolojiler) tarafından belirlendiğini vurgulamaktadır. North'a göre dini inançlar, kurallar üzerinde etkili olduğu gibi cezalar ve yaptırımlar üzerinde de son derece etkilidir (s. 47). Bu etki Adam Smith (1976)'in ünlü "Ahlâki Duyguların Teorisi (Theory of Moral Sentiments)" eserinde daha belirgin bir şekilde ifade edilmektedir. Smith, dini inançların rasyonel ekonomik davranışların aksine, bireyi içsel olarak motive eden ve ahlâki davranışlara zorlayan çok önemli bir enstrüman olduğunu belirtmektedir. Anderson ve Tollison (1992) daha da ileri giderek, dini kurumların bir topluma ahlâki anayasalar sağladığını ve ahlâk kurallarının kabul edilmesinde uluslar üstü bir polis görevi üstlendiğini belirtmektedir.

Vergi ahlâkı ile dini inançlar arasında güçlü bir korelasyonun olduğu, bu alanda yapılan pek çok çalışmada ortaya konmuştur. Vergi ahlâkı alanında temel referans kaynak olarak kabul edilen Benno Torgler (2003b)'in doktora tezi, bu tezden türetilmiş çok sayıda uluslar arası yayında ve Torgler'in referans gösterdiği yayınların çoğunda, dini inançlar (religiosity), vergi ahlâkını belirleyen en önemli faktörler arasında gösterilmiştir. Torgler (2006)'in 1995 ve 1997 World Values Survey verilerini temel alarak yaptığı ve 32 ülkeyi içine alan çalışmasında, dini inançlar ile vergi ahlâkı arasında güçlü bir korelasyonun olduğu ve dini inançların vergi ahlâkını arttıran çok önemli bir faktör olduğu ortaya konmuştur (s. 92).

Torgler (2006) çalışmasında Katolik, Protestan, Ortodoks, Yahudilik, İslâm, Hindu ve Budist olmak üzere yedi ayrı dini inancı analiz etmiş ve tamamında vergi ahlâkı ile dini inançlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bu dini inançlardan Katolik, Hindu ve Budistlerin vergi ahlâkı yüksek, Ortodoks ve Protestanların vergi ahlâkı ise oldukça düşük bulunmuştur. Yahudi ve

Müslümanların söz konusu çalışmada sayılarının az olması nedeniyle, bu dini inançlar hakkında istatistiksel sonuçlar açısından karşılaştırma yapmak mümkün olmamıştır (s. 95). Bununla beraber, McGee (1998) Müslümanların vergi ahlâkının verginin konusuna göre değiştiğini ifade etmektedir. Özellikle emlak vergileri karşısında Müslümanların diğer vergilere göre daha yüksek bir ahlâka sahip oldukları, fiyatları arttıran vergiler karşısında ise görece olarak daha düşük bir ahlâka sahip oldukları ifade edilmektedir (s. 218).

Torgler (2006), dini konularla daha çok ilgilenenlerin (dini eğitim alanlar, ibadethanelerde veya dini organizasyonlarda aktif görev alanlar gibi), vergi ahlâkı bakımından en yüksek skora sahip kişiler olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Mukayeseli analizinde ise, dini inanç sahibi kişilerin vergi ahlâkının, her hangi bir dini inanca mensup olmayanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (s. 92).

Burada Milliyet gazetesinde 16.11.2005 tarihinde Reşat Yörük'ün Ekonomi Kulisi köşesinde yayınladığı, "*Vergi Mükellefinin 'Dini Bütünü' Makbul*" başlıklı yazısına bir göz atmakta yarar vardır. Reşat Yörük'ün yazısı, İzmir Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'nın yayın organı Dayanışma'da İzmir Gelirler Bölge Müdürü Mehmet Becergen'in hazırladığı "*Vergiye Karşı Reaksiyon*" başlıklı yazıdan alıntılar içermektedir. Söz konusu yazıda vergi ahlâkı ve dini inançlar arasındaki ilişki şu şekilde ifade edilmektedir: "*Kişiler dini motifleri kullanarak, en ufak kaçırılmış bir paranın sonucunda dinen cezalandırılacağına inandıkları zaman, vergiye karşı uyumlu davranışta bulunabilmektedirler.*"

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, vergiye karşı gösterilecek uyum büyük ölçüde, ödenen verginin dini inançlara uygunluğuna bağlıdır. Eğer ödenen vergiler mensup olunan dini inancın bir gereği olarak kabul ediliyorsa, büyük bir bağlılıkla yerine getirilmesi kuvvetle muhtemeldir. Tersine, dini inancın gereği gibi algılanmayan bir vergi karşısında da çok sert bir tepkiyle karşılanması mümkündür. Fakat, hangi gerekçeye istinaden alınırsa alınsın, vergiler kamu hizmetlerinin finansmanında kullanılmaktadır. Bu gerekçeyle, vergi ödemek birçok dini inanç tarafından kutsal bir görev olarak kabul edilmektedir (Şenyüz, 1995: 48).

Vergilemede başarının sağlanması ve toplam vergi ahlâkının yükseltilmesi için, vergi yönetimi ile dini örgütler arasında bir işbirliğine gidilmesi yarar sağlayabilecektir.

Bilindiği gibi, toplumlarda nesilden nesile aktarılan standart davranış tarzlarına gelenek denmektedir. Gelenekler örf ve adet olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Adetler günlük yaşantıda sıkça rastlanılan ve örflere göre daha zayıf normlardır (Güngör, 2000: 93). Burada gelenek terimi ile kastettiğimiz, toplumda dini inançlar gibi birer sosyal kontrol aracı niteliği taşıyan örflerdir. Çünkü örfler, kişiler arası ilişkilerden ziyade, toplumun müesseseleri ile ilgilidirler.

Geleneklerin bir kısmının derinliği o kadar fazladır ki, toplumda adeta bir tabiat kanunu gibi algılanır ve mutlaka uyulması gereken kurallar halini almıştır. Bu haliyle tıpkı birer ahlâki norma dönüşmüş geleneklere, her toplumda rastlamak mümkündür. Ancak her toplumun kendine has ve kendi tarihi ve kültürel dinamikleri ile şekillenmiş gelenekleri bulunmaktadır. Bu geleneklerin bir kısmı evrensel ahlâk ilkelerini içerdiği gibi, bir kısmı da diğer toplumlarda asla kabul edilemeyecek öğeler içerebilmektedir.

Vergiler ve vergi ahlâkı açısından bakıldığında toplumsal geleneklerin vergiye bakışı değiştirebildiğini ve farklı algılamalara neden olduğunu görmek mümkündür. Örneğin, misafire verilen önemi ele alalım. Bir toplumda misafire çok önem veriliyor ise, misafirler için yapılacak harcamaların vergi matrahından indirilmesi istenebilecektir. Vergi yönetiminin bu isteği geri çevirmesi durumunda, vergiye karşı ciddi bir direniş gösterilmesi mümkün olabilecektir. Toplumsal olarak karşı çıkılan bazı emtia veya faaliyet giderleri için yapılan harcamaların matrahtan indirilmesi, verginin negatif algılanmasına yol açabilecektir. Kuşkusuz her toplumdan bu ve benzeri örnekler bulmak ve çoğaltmak mümkündür. Çoğu zaman dini ve etnik özelliklerle karıştırılan, bazen de bu özelliklerle iç içe girmiş bir yapı arz eden geleneklerin, toplumsal vergi kültürü üzerinde önemli etkileri olduğu ve böylece toplumun vergi ahlâkını etkilediğini görmek mümkündür.

D) Kültürel Yapı (Vergi Kültürü)

Verginin her toplumda aynı şekilde algılandığını iddia etmek oldukça güçtür. Yapılan araştırmalar, toplumların vergi algılamalarının önemli derecede farklılıklar içerdiğini ve her toplumun kendine has bir vergi kültürünün olduğunu ortaya koymaktadır²⁶. Irk, din, dil, tarih, iktisadi anlayış, mülkiyet anlayışı, coğrafi özellikler gibi pek çok faktörün bileşiminden oluşan kültürün, vergi açısından da bir altyapı oluşturduğu görülmektedir. Sayılan bu özelliklerin her toplumda aynı olması beklenemeyeceği gibi, bu özelliklerin şekillendirdiği vergi kültürünün de her toplumda aynı olmasını beklemek mümkün değildir.

Ockenfels ve Weimann (1999)'ın, aynı ırka mensup, aynı dili konuşan ve hatta aynı dini inancı paylaşan Doğu ve Batı Almanlar üzerine yaptıkları çalışmada, Batı Almanların Doğu Almanlara göre vergi ahlâkının belirgin bir şekilde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlar ve iki toplum arasında vergi kültürünün farklı olduğunu belirtmişlerdir.

Torgler ve Schneider (2004)'in farklı Avrupa ülkelerini inceleyen çalışmasında, Kuzey Avrupa ülkelerinde vergi ahlâkının Güney Avrupa ülkelerine göre oldukça yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı çalışmada, Romanik ülkeler olarak bilinen Fransa, İtalya, Portekiz ve İspanya'da vergi ahlâkının diğer Avrupa ülkelerine göre düşük olduğu ve bu ülkelerde vergi kaçakçılığına daha ılımlı yaklaşıldığı ifade edilmektedir.

Yapılan başka değerlendirmelerde özellikle Anglo-Sakson ülkeler ve İskandinav (Nordik) ülkelerinde verginin oldukça anlayışla karşılandığı, buna karşın Fransız ve İspanyolların vergiye karşı genellikle olumsuz bir tutum ve davranış içinde oldukları dile getirilmektedir (Reynoud, 1955: 10; Nadaroğlu, 1998: 289; Şenyüz, 1995: 45).

Benzer bir şekilde siyah ve beyaz ırkların vergi ahlâk düzeylerinin farklı olduğunu gösteren araştırmalara rastlamak da mümkündür. Song ve Yarbrough

²⁶ Bkz. Cullis ve diğerleri, 2006: 315; Alm ve Torgler, 2006: 326.

(1978)'un ABD'de yaptıkları araştırmaya göre beyazların vergi ahlâk düzeyi %64 iken, siyahların skoru %50'dir (s. 447).

Cummings ve diğerleri (2004)'nin ABD, Güney Afrika ve Bostwana üzerine yaptıkları çalışmada, vergi uyumu ve vergi ahlâkı üzerinde kültür farklılıklarının bir etkisinin olup olmadığı araştırılmış ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde, kültürel farkların vergi uyumunu ve vergi ahlâkını etkilediği ancak, bu etkinin en önemli sebebi olarak yürürlükteki vergi rejimleri ve devlet yönetiminin davranışları gösterilmiştir (s. 36).

Ashraf, Bohnet ve Piankov (2003)'un çalışmasında, Amerikan kültüründe dürüstlüğün mütekabiliyetle ilişkilendirildiği, Rus ve Güney Afrika kültürlerinde ise iyilik ve insaniyetle ilişkilendirildiği ortaya konmuştur. Karşılıklılığın Amerikan kültüründe vergi ahlâkına daha pozitif katkı sağladığı ifade edilmektedir (Aktaran: Alm ve Torgler, 2006: 227). Buna karşın Brandts, Saijo ve Schram (2004)'ün Japonya, Hollanda, İspanya ve ABD için yaptıkları çalışmada, vergi ahlâkı ile kültürel farklılıklar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulamamışlardır (s. 420).

Vergi kültürü, içinde çok sayıda belirleyeni barındıran, uzun zaman çerisinde şekillenen ve örflere benzeyen bir olgudur. Toplumsal bakış ve algı farklılıkları, toplumun vergiyi algılamasına ve vergi ahlâkına da yansımaktadır. Örneğin, vergi kavramı fonksiyonel açıdan incelendiğinde, aslında cebri yöntemlerle tahsil edildiği için almak fiilinden türetilen “algı” kavramına daha yakındır. Nitekim vergi kavramını karşılamak üzere Fransızcada “impôt”, İtalyancada “imposto”, İspanyolcada “impuesto” kelimeleri kullanılmaktadır. Bu kelimelerin anlamları incelendiğinde, rahatsız edici yaptırımları çağrıştırmaktadır ve vermektense almak anlamı içermektedir. Buna karşın İngilizcede kullanılan “tax”, Almandada kullanılan “steuer” ve İskandinav dillerinde kullanılan “skat” kelimeleri görev, yardım, aidat, harç gibi daha yumuşak anlamlar içermektedirler (Schmölders, 1976: 229).

Türkçemize baktığımızda vergi, vermek fiilinden türemiş bir kelimedir ve muhtaç olanlara yapılan bağış ve armağan anlamına gelmektedir. Diğer dillerle mukayese edildiğinde, kelime kökü itibarıyla Türklerin vergiyi daha gönüllü bir

katılım olarak kabul eden bir anlayışa sahip olduklarını düşünmek mümkündür (Şenyüz, 1995: 47). Türkçede kullanılan “salma” sözcüğü de vergi yerine kullanılan bir kavramdır. Ancak, salma sözcüğü zora dayalı usullerle hazineye sağlanan gelir anlamı taşımaktadır. Zaman içinde hazineye sağlanan gelirler için genel olarak vergi kelimesi kullanılmış, salma ise köylerde yapılan işler için kaynak sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Schmolders (1980)’e göre, Türk kültüründe vergiye karşı gösterilen davranışlar genellikle medeni kültür ve sadakat ölçülerine uygundur. Bunun sebebi ise kültürel ve dini olarak önemli bir yeri olan zekât müessesesidir (s. 168).

E) Demokrasi

Yunanca “demokratia” sözcüğünden türemiş olan demokrasi kavramı ile ilgili olarak antik çağlardan günümüze kadar tartışmalar hep var olmuştur. Şöyle ki, kavramın çıkış orijini olan Eski Yunan’da Aristo ve Eflatun bile demokrasiyi eleştirmiş ve “ayak takımının, sıradan insanların yönetimi” gibi aşağılayıcı ifadeler kullanmışlardır²⁷. Fakat demokrasi diğer yönetim şekillerinin arasından sıyrılarak günümüzde en yaygın devlet sistemi haline gelmiştir ve genel kabul görmüş tanımıyla, *tüm üye veya vatandaşların, organizasyon veya devlet politikasını şekillendirmede eşit hakka sahip olduğu yönetim biçimidir.*

Vergi ahlâkı ile demokrasi arasında bir ilişkinin olup olmadığı, 1990’lı yıllara kadar pek fazla üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Bu yıllarda yapılan ampirik alan araştırması ve ülke karşılaştırmalarında, vergi ahlâkı ile demokrasi seviyesi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, demokrasinin gösterge katsayısı arttıkça vergi ahlâkının da arttığı gözlemlenmiştir (Feld ve Frey, 2002: 98).

Torgler (2005a)’e göre vergi ahlâkı ile demokrasi arasında hayli yüksek bir ilişki bulunmaktadır. Şöyle ki, demokrasi düzeyindeki marjinal artış, vergi ahlâkında çok daha fazla bir pozitif etki oluşturmaktadır (s. 527). Özellikle doğrudan demokrasi düzeyi ile vergi ahlâkı arasında çok daha güçlü bir ilişki söz konusudur. Maliye literatüründe “Vergi ve Harcama Sınırlamaları (Tax and Expenditure Limitations-TEL’s)” olarak bilinen uygulamaların en üst düzeyde uygulandığı demokratik

²⁷ Bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrasi>

yönetimlerde vergi ahlâkının daha yüksek skorlara ulaştığı görülmektedir (Torgler, 2003b: 246-247).

Doğrudan demokratik yöntemlerin başında gelen referandum, anayasal ve yasal düzeyde vergi ve harcama sınırlamaları, vergilerin kanunlaşması aşamasında sıkça kullanılmaktadır. Halkın doğrudan vergisel düzenlemelere onay verdiği yönetim tarzının hâkim olduğu ülkelerde vergi ahlâkının daha yüksek olması doğaldır. Çünkü, halk kendi onayladığı verginin karşısında olumsuz bir tutum takınmayacaktır. ABD genelinde eyaletler düzeyinde yapılan araştırmalarda, California, Colorado, Massachusetts, Mississippi, Missouri ve Washington eyaletlerinde mali konuların referanduma sunulması anayasal teminat altındadır (Aktan, Çoban ve Demir, 2007: 177). Torgler (2003b)'e göre, bu eyaletlerde vergi ahlâkının diğer eyaletlere göre yüksek çıkmasının en önemli sebebi, doğrudan demokrasi düzeyinin yüksek olmasıdır (s. 247).

Demokrasi ile vergi ahlâkı arasındaki anlamlı ilişkiyi gelişmiş ülkelerle geçiş ekonomileri olarak kabul edilen ülkelerin mukayesesinde de görmek mümkündür. Dünya Kalkınma Endekslerine (World Development Indicators) göre demokrasi düzeyi yüksek olarak görülen gelişmiş ülkeler ve demokrasi düzeyi daha düşük olan gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinin vergi ahlâkı karşılaştırmalarında, demokrasi düzeyi ile vergi ahlâkı arasında istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Demokrasi düzeyi arttıkça, vergi ahlâkı daha hızlı bir şekilde artmaktadır (Bird, Martinez-Vazquez ve Torgler, 2004: 29-35).

III. VERGİ AHLÂKININ DEMOGRAFİK BELİRLEYENLERİ

A) Yaş

Ahlâk her şeyden önce bir öğrenme hadisesidir. Yani, insanın birtakım mekanizmaların faaliyeti sonucu kazandığı davranış şemalarından ibarettir. İnsanın ahlâklı bir davranışta bulunması, onun bazı şeylere belli anlamlar vermesi ve kendi davranışlarını bu anlayışa göre ayarlaması demektir. Bu da insanın benlik

kazanmasıyla paralel bir şekilde cereyan etmektedir. İnsanın benlik kazanımı, toplum içinde olmaktadır. Dolayısı ile ahlâki gelişim de toplum içinde meydana gelmektedir (Güngör, 2000: 24-26).

İnsanın toplumun ahlâki değerleri karşısında aldığı tavırlar, olgunlaşma süreci ile birlikte gelişmekte, insan olgunlaştıkça toplumun ahlâk görüşü hakkında daha objektif düşüncelere ve tavırlara sahip olmakta, onlara uyma veya değiştirme çabasına girmekte ve kendine göre bir ahlâk anlayışı geliştirmektedir. İnsan ahlâki davranışı dünyaya geldikten sonra öğrendiğine göre, öğrenilen şeylerin yaş ve tecrübeye bağlı olarak değişmesi ve şekillenmesi beklenmektedir. Ahlâki gelişimle ilgili yapılan araştırmalar, yetişkin insanların daha etraflıca düşündüklerini ve toplumun ahlâki değerlerine daha uyumlu olduklarını göstermektedir (Güngör, 2000: 27-35).

Kişinin sahip olduğu vergi ahlâkı da, diğer ahlâki değerler gibi, ekonomik ve sosyal hayatı tanınması ile paralel bir şekilde gelişmektedir. Çeşitli yaş gruplarındaki vergi ahlâk değerlerinin birbirinden farklılık göstermesi, vergi ahlâkının da bir öğrenme hadisesi olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle yaş faktörü, vergi ahlâkı ve vergi uyumu ile ilgili olarak yapılan ampirik çalışmaların tamamında, en önemli değişkenlerden birisi olarak ele alınmaktadır. Vergi ahlâkı, vergi uyumu ve vergi kaçakçılığı alanlarında yapılan araştırmalar, yaş ilerledikçe vergiye uyumun ve vergi ahlâkının arttığını, vergi kaçırma ihtimalinin azaldığını göstermektedir²⁸.

Bireyin yaşının ilerlemesiyle birlikte sahip olduğu vergi ahlâkının da yükselmesi büyük ölçüde bireyin ihtiyaçları, hayata bakışı ve beklentilerine bağlıdır. Genç insanlar gelirlerinin büyük bir kısmını tüketmek veya tüketime yönelik kısa vadeli tasarruflara ayırma eğilimindedirler. Bu eğilimin bir sebebi de, genç insanların gelecek kaygılarının yaşlılara göre daha yüksek olmasıdır (Schmölders, 1976: 231). Yaşlı insanlar hayat standartlarını yükseltme hususunda gençler kadar ısrarlı değildirler. Bu nedenle, yapılan araştırmalarda yaşlıların vergi ahlâkı gençlere göre daha yüksek çıkmaktadır.

²⁸ Bkz. Andreoni, Erard ve Feinstein, 1998; Torgler, 2003b; Bayraklı, Saruç ve Sağbaşı, 2004; Torgler ve Valev, 2004.

Vergi ahlâkı açısından gençler ve yaşlılar arasındaki farkı belirleyen bir diğer faktör de risk algılaması ile ilgilidir. Yakalanma ve katlanılacak ceza bakımından vergi kaçırmak önemli bir risktir. Genç insanların risk alma eğilimlerinin yaşlı insanlara göre daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bu durum sadece vergi suçları için değil, bütün kriminal davranışlar açısından geçerli bir yargıdır. Hatta kriminal davranışları belirleyen bütün faktörler arasındaki en anlamlı etki yaş farklılığında görülmektedir (Hirschi ve Gottfredson, 2000: 138). Yaş ile birlikte bireylerin sosyal pozisyonları da daha belirginleştiği için bireyler, sosyal pozisyonlarını dikkate alarak suç özelliği taşıyan davranışlara daha az eğilim göstermektedirler.

Gerek yurt dışında, gerekse ülkemizde yapılan alan araştırmaları gençlerin vergi ahlâkının yaşlılara göre daha düşük olduğu kanaatini doğrulamaktadır. Andreoni ve Diğerleri (1998)'nin ABD İç Gelir İdaresi (IRS)'ne bağlı Mükellef Uyumu Ölçüm Programı (Taxpayer Compliance Measurement Program-TCMP) verileriyle yaptıkları araştırmada, yaş arttıkça vergiye gönüllü uyumun da arttığı bulgusu elde edilmiştir (s. 840).

Torgler ve Schneider (2005b) tarafından Avusturya üzerine yapılan araştırmada, yaş ile vergi ahlâkı arasında güçlü bir korelasyon olduğu ortaya konmuştur. Torgler ve Schneider'e göre, yaş ilerledikçe bireylerin sahip oldukları sosyal sermaye birikimi de artmakta ve bireyler topluma daha çok bağımlı hale gelmektedir. Bu durum bireylerin diğer insanların reaksiyonlarını daha fazla önemsemesi anlamı taşımaktadır. Bütün bunlara bağlı olarak, insanların yaşı ilerledikçe vergi ahlâk düzeyleri de artmaktadır (s. 238).

Vergi ahlâkı ile ilgili çalışmalarda kullanılan yaş skalası genellikle dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar; 0-29, 30-49, 50-64 ile 65 ve üzeridir. Torgler ve Valev (2006)'in Dünya Değerleri Anketi (World Value Survey-WVS) verilerini kullanarak, hemen hemen bütün dünya ülkelerini kapsayan araştırmasında, yolsuzluk ve vergi ahlâkında yaş faktörünün etkisi test edilmiş ve en düşük vergi ahlâkının ve en yüksek yolsuzluk eğiliminin 30 yaş altı grupta görüldüğü ortaya çıkmıştır. Aynı çalışmada, yaş ilerledikçe yolsuzluk ve suç eğiliminin azaldığı bulguları elde edilmiştir (s. 8-9).

Bayraklı, Saruç ve Sağbaş (2004)'ın yaptıkları anket çalışmasında, vergi kaçakçılığını belirleyen faktörler içinde yaş faktörü 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yapılan analizler ve elde edilen bulgulara göre, yaş ilerledikçe vergi kaçırma ihtimali azalmaktadır (s. 230). Vergi kaçırma ihtimalinin azalmasının, vergi ahlâkının artması anlamına geldiği göz ardı edilmemelidir.

iek (2006) tarafından İstanbul ilinde yapılan ankette, vergi karşısındaki negatif algı ve tutumların 40 yaş altı gruplarda daha yoğun bir şekilde grldği bulgusu elde edilmiştir (s. 141-146). Benzer bulgular oban (2004) tarafından Denizli ilinde yapılan çalışmada da elde edilmiştir. oban'a göre, mükelleflerin vergi kaçırmaya bakış açıları ile yaş aralıkları birbirinden bağımsız değildir. Mükelleflerin yaşının artması ile birlikte, vergi kaçırmaya ve kaçıranlara olan bakış açıları olumlu düzeye yükselmektedir. Yaş aralıklarının artması ile birlikte mükelleflerin genel olarak gelirleri artmakta ve medeni durumları değişmektedir. Medeni durum ve gelir istatistikleri ile birleştirildiğinde, yaş ile vergi kaçırma arasındaki ilişki daha anlamlı düzeye oturmaktadır (s. 143-144). Kuşkusuz, bir demografik değişken olarak yaşın tek başına bir belirleyen faktör olarak düşünülmesi imkânsızdır. Ancak diğer değişkenlerle birlikte ele alındığında önemli bir anlam kazanmaktadır.

B) Cinsiyet

Cinsiyet faktörü, sosyal psikoloji alanındaki çalışmaların çoğunda dikkate alınan demografik değişkenlerden birisidir. Son yıllarda ekonomi alanında yapılan çalışmalarda da dikkate alınan cinsiyet faktörü, vergi ahlâkı açısından merak edilen hususlardan birisi olarak göze çarpmaktadır.

Vergi ahlâkı ile ilgili yapılan ampirik çalışmaların çoğunda, cinsiyet faktörü ile vergi ahlâkı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir. Vergi idareleri tarafından pratikte pek fazla önemsenmeyen cinsiyet faktörü, bilimsel çalışmaların alt başlıklarından birisi olarak genellikle dikkate alınmaktadır.

Yapılan pek çok araştırma, kadınların vergiye gönüllü uyumlarının ve vergi ahlâklarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Torgler (2003b)'e göre, sosyal psikologların iddia ettikleri gibi, toplumda bağımlılık düzeyi azaldıkça vergi ahlâkı artmaktadır. Geleneksel kadın, erkeğe göre daha az bağımsız olduğu için kadınların vergi ahlâkının yüksek çıkması normaldir. Ayrıca, kadınlar ve erkeklerin riskten kaçınma düzeylerine bakıldığında, kadınların risk almaktan pek hoşlanmadıkları, yani daha az risk aldıkları görülmektedir. Vergi kaçırma riski de önemli bir sosyo-ekonomik risk olduğu için, kadınların vergiye gönüllü uyumu daha yüksek çıkmaktadır (s. 52).

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre bu durumun değişebileceği şüpheleri, kadın ve erkek mükelleflerin değişik ülkeler açısından vergi ahlâkını test etmeyi gerekli kılmıştır. Bu konudaki önemli araştırmalardan birisi Giese ve Hoffman (1999) tarafından yapılmıştır. Giese ve Hoffman (1999)'a göre, kadınlar erkeklere göre vergi bakımından daha ahlâklıdır ve bu durum ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsızdır.

Benzer bir araştırma Gerxhani ve Schram (2006) tarafından yapılmıştır. Gerxhani ve Schram'a göre, kadınlar erkeklere göre daha az vergi kaçırmaktadırlar ve demografik değişkenler arasında istatistiksel olarak en anlamlı olanı, cinsiyet (gender) değişkenidir. Gerxhani ve Schram elde ettikleri bulguların Giese ve Hoffman'ın bulgularıyla benzer olduğunu da ifade etmektedirler (s. 415).

Hasseldine ve Hite (2003), vergi uyumu ve cinsiyet üzerine yaptıkları araştırmada, kadınların yasal düzenlemeler karşısında erkeklere göre daha sorumlu oldukları ve vergi kaçakçılığına karşı erkeklere göre daha az tolerans tanıdıkları sonucuna ulaşmışlardır. Hasseldine ve Hite'a göre de (Gerxhani ve Schram'ın bulgularına benzer bir şekilde) demografik değişkenler içinde istatistiksel olarak tek anlamlı değişken cinsiyet faktörüdür (s. 526).

Vergi ahlâkı alanında bilinen en fazla çalışma Benno Torgler tarafından yapılmıştır. Torgler'in WVS verilerini kullanarak yaptığı hemen hemen bütün analizlerde cinsiyet faktörü demografik değişkenler arasında incelenmiş ve vergi ahlâkı ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu

çalışmalarda, kadınların vergi ahlâkının ve vergiye gönüllü uyum seviyelerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu ifade edilmektedir²⁹. Beyan edilmesi gereken gelir karşılaştırmalarında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Torgler ve Schneider (2005)'in İsviçre, Belçika ve İspanya örneğinde yaptıkları çalışmada, kadınların erkeklere göre daha fazla gelir beyan ettikleri ve kadınların vergi ahlâk skorunun erkeklerden yüksek olduğunu ifade etmektedirler (s. 12).

Ülkemizde yapılan alan araştırmalarına bakıldığında da yukarıda ifade edilen sonuçlara benzer sonuçları görmek mümkündür. Saruç ve Sağbaş (2003)'ün araştırmasında kadınların vergi ahlâkı (3.37/4) erkeklerin vergi ahlâkından (3.16/4) daha yüksek çıkmıştır ve bu sonuç, 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır (s. 91).

Çiçek (2006)'in araştırmasında ise, istatistiksel olarak çok güçlü bir ilişki bulunmamasına rağmen, kadınların vergi algılamaları erkeklere göre daha pozitifdir. Ancak, vergi kaçırana verilmesi istenen cezalar bakımından yapılan analizde, kadınların erkeklere göre daha hafif cezaları tercih ettikleri görülmektedir. Vergi ahlâk düzeyini belirleyebilecek bazı çapraz analizlerde ise kadınlarla erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir (s. 138-140).

Ensari ve diğerleri (2007)'nin Türkiye genelinde yaptıkları Etik Algılar Araştırması'nda vergi kaçırma davranışına hoşgörü ile bakma oranı erkeklerde istatistiksel olarak % 1,6 iken bu oran kadınlarda sadece % 0,4'tür (s. 40). Yani, vergi bakımından kadınlar erkeklere göre daha ahlâklılırlar.

Kuşkusuz, yukarıda belirtilen araştırmalar sosyolojik ve psikolojik genellemeler yapmak bakımından yeterli değildir. Kaldı ki, az da olsa yapılan çalışmaların bir kısmında kadınların ve erkeklerin vergi ahlâkı bakımından önemli bir farklılık arz etmedikleri şeklinde sonuçlara da ulaşıldığı görülmektedir. Nitekim vergi uyumu ve vergi ahlâkı alanında önemli çalışmaları bulunan E. Kirchler'in Maciejovsky (2001) ile birlikte yaptıkları araştırmada, kadın ve erkeklerin ekonomik ve sosyal sorumluluklarının birbirinden farklı olmasından dolayı, vergi ahlâkı

²⁹ Torgler'in çalışmalarının geniş bir özeti için bkz: Torgler, 2003b; Torgler ve Schneider, 2005.

bakımından kadın-erkek farklılığı içeren genellemelerin yapılamayacağını ifade etmişlerdir ve istatistiksel olarak anlamlı bir farkın da olmadığını belirtmişlerdir (s. 189-192).

C) Eğitim Düzeyi

Eğitim, her türlü düşünce ve davranışı değiştirme çabası olarak çok yönlü bir yapıya sahiptir. Sosyoloji, psikoloji, felsefe, ekonomi vb. alanlarda yapılan çalışmaların çoğunda dikkate alınması gereken bir olgudur. Vergi konusunda ise, bireylerin vergi kanunları hakkındaki bilgi düzeyleri ve bilgilere ulaşmanın yöntemleri bakımından son derece önemlidir. Eğitimin en önemli amaçlarından birisi sorumluluk sahibi ve bilinçli bireyler oluşturmaktır. Mali konularda istenen bilinçli bireylerin sayısının artırılması açısından da eğitimin rolü son derece önemlidir. Eğitim politikaları ile vatandaş olmanın vergiler bakımından gereklerinin özellikle genç nesillere kavratılması ve böylece medeni kültürün yükseltilmesi mümkündür (Schmölders, 1980: 168).

Vergi ile ilgili bilgilerin ve vergi kültürünün daha çocukluk çağında bireylere verilmesi gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin bu yöndeki çabalarına karşın, gelişmekte olan ülkelerde bu konunun pek fazla önemsenmediği görülmektedir. Ülkemizde ilk ve orta öğretim müfredatı incelendiğinde, ilköğretimin birinci kademesinde vergi konusuna neredeyse hiç yer verilmediği, ikinci kademenin 6. ve 8. sınıflarında ise çok kısa yer verildiği görülmektedir. Orta öğretim müfredatı da ilköğretimden pek farklı değildir. İlköğretime göre daha fazla yer verilmesine rağmen, bizzat öğretmenlerin ifadelerine göre müfredatta vergi konusunda önemli bir eksiklik bulunmaktadır. Eğitim-öğretim kurumlarında gerekli bilgi ve kültüre ulaşmayan gençler, ailelerinin yanlış yönlendirmeleri yüzünden, daha yaşamlarının başlangıcında vergiye karşı olumsuz bir tutum içine sürüklenebilmektedirler.

Başoğlu (2006)'nın ilköğretim çağındaki öğrenciler üzerine yaptığı vergi algılama araştırmasında, öğrencilerin daha çocuk yaşta vergilerle ilgili çok olumsuz tutumlar taşıyabildikleri müşahede edilmiştir. Bazı öğrencilerin vergiyi, “*devletin yaptığı hırsızlık*” şeklinde tanımlamaları, bazılarının ise “*babamın kazancının yarısı*

vergiye gidiyor” şeklindeki ifadeleri (s. 48), bu konuda eğitim sistemimizin ne kadar önemli bir eksiklik içinde olduğunun somut göstergeleridir.

Eğitim ile ahlâk arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını somut bir şekilde ortaya koymak ise pek mümkün değildir. Zira yapılan araştırmalar, karışık ve birbiriyle çelişen sonuçlar içermektedir. Lewis (1982)’e göre vergi ahlâkı ile eğitim düzeyi arasındaki ilişki açısından beklenen, eğitim düzeyi arttıkça insanların vergi ahlâkının da artmasıdır. Çünkü eğitimle beraber vatandaşlık bilinci ve vergiler ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi anlama düzeyinin artması beklenmektedir. Ancak bu iyimser bir tahminden öteye gitmemektedir. Eğitime bağlı olarak birçok sosyo-kültürel alanda bilgi birikimi kazanılmaktadır. Ancak, eğitim düzeyi arttıkça vergi kanunlarına vakıf olma ve kanunlardaki boşlukları yakalama özelliği de artmaktadır. Eğer birey vergi bakımından ahlâklı biri değilse, eğitim ile edindiği bilgileri vergi ahlâksızlığı olarak kullanma potansiyeline de daha fazla sahip olmaktadır.

Yapılan araştırmaların birçoğunda eğitim düzeyi ile vergi ahlâkı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bazı araştırmalarda eğitim düzeyi arttıkça vergi ahlâkının azaldığı, bazılarında ise arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dubin, Graetz ve Wilde (1990)’ın araştırmasına göre, eğitim düzeyi ile kişilerin beyan ettikleri gelir arasında negatif bir korelasyon mevcuttur. Yani eğitim arttıkça vergi ahlâkı azalmaktadır (s. 406). Benzer sonuçlar Beron, Tauchen ve Witte (1992)’nin araştırmasında da elde edilmiştir. Beron, Tauchen ve Witte (1992)’ye göre, eğitilmiş kişiler vergi bakımından daha sorumsuzdur ve vergi ahlâkı daha düşük seviyededir (s. 81). Bu araştırmalara göre, eğitim düzeyi arttıkça bireylerin vergisel fırsatları görme imkânları ve risk alma cesaretleri artmaktadır. Bu da vergi ahlâksızlığı olarak kendini göstermektedir.

Torgler (2003b)’e göre vergi ahlâkı ile eğitim arasındaki ilişkiyi somut bir şekilde ortaya koymak bakımından şimdiye kadar yapılan çalışmalar yeterli değildir. Çünkü araştırmalar birbiriyle çelişen sonuçlar içermektedir. Bu nedenle her yeni çalışma bu ilişkinin yönünü belirleme açısından merak konusudur. Torgler’e göre, eğitim düzeyi ile vergi ahlâkı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak bakımından,

aynı ülke için yapılan farklı araştırmalarda birbirinden farklı sonuçlara rastlamak mümkündür. Örneğin, Latin Amerika ülkeleri için yapılan WVS 1995-1997 anketlerinde negatif bir ilişki mevcutken, yine Latin Amerika ülkeleri için Latinobarometro 1998 anketinde pozitif bir ilişki görülebilmektedir. Aynı şekilde ABD için, WVS 1995 anketinde negatif bir ilişki görülürken, 1987 Taxpayer Opinion Survey (TOS)'de pozitif ilişki görülmektedir (s. 54).

Braithwaite ve Ahmed (2005)'in Avustralya'da yükseköğrenim öğrencileri üzerine yaptıkları araştırma değişik sonuçlar içermektedir. Araştırmaya göre vergi ahlâkı ile eğitim arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Ancak eğitim ile vergi ahlâkı ilişkisini belirleyen en önemli unsur, yüksek öğrenim görmüş veya yüksek öğrenime devam eden kişilerin aldıkları eğitimden tatmin düzeyleridir. Bireylerin aldıkları yüksek öğrenimden memnuniyetleri arttıkça vergi ahlâk düzeyleri de buna bağılı olarak artmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin ödedikleri harçlar ile sahip oldukları vergi ahlâk düzeyi arasında da negatif bir ilişki bulunmaktadır. Yani, ödenen harç miktarı arttıkça vergi ahlâk düzeyi azalmaktadır.

Ülkemizde yapılan araştırmalarda genellikle vergi ahlâkı ile eğitim düzeyi arasında pozitif bir ilişkinin olduğu bulguları elde edilmiştir. Saruç ve Sağbaş (2003)'in araştırmasına göre, üniversite mezunlarının vergi ahlâkı diğer bireylere göre daha yüksektir (s. 90). Yeniçeri (2004)'nin İstanbul için 400 mükellef üzerinde yaptığı araştırmaya göre, eğitim düzeyi arttıkça vergiye uyum da artmaktadır (s. 922). Çiçek (2006)'in araştırmasında ise, öğrenim düzeyi arttıkça vergi yükünün daha ağır hissedildiği bulgusu elde edilmiştir. Ancak vergi ahlâkı ile eğitim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (ss. 130-137).

Özet olarak, vergi ahlâkı açısından eğitime yüklenen misyon ve beklenti çok fazla olmasına rağmen, elde edilen bulgular bu beklentiyi boşa çıkaracak türdendir. Kuşkusuz vergi ahlâkını tek başına eğitimin yükseltmesi mümkün değildir. Vergi konusunda toplumsal bilincin oluşumu ve vergi ahlâkının yükseltilmesi için, eğitimin her aşamasında vergisel konulara gerekli önem verilmeli ve eğitim diğer sosyo-kültürel araçlarla mutlaka desteklenmelidir. Ayrıca, eğitim sadece genç nesiller açısından da düşünülmemelidir. Eğitim sürecini tamamlamış ve vergi mükellefi

olmuş bireylerin de vergi açısından eğitime ihtiyaçları vardır. Kamu otoritesinin, vergilerle ilgili bilgi edinilen kaynakların mükellefleri yanlış yönlendirmesine ve vergi ahlâkını olumsuz bir şekilde etkilemesine meydan vermemesi gerekmektedir. Bu hususta maliye politikasının bir yönü de mutlaka mükelleflerin eğitimini konu edinmelidir. Düzenli ve periyodik bilgilendirme seminerlerinin yanı sıra, yazılı ve görsel basında toplam vergi ahlâkını yükseltmeyi hedefleyen yayınların yer almasına özen gösterilmesi, ülkedeki vergi bilincinin oluşumuna ve toplam vergi ahlâkının yükseltilmesine önemli katkılar sağlayabilecektir.

D) Medeni Durum

Medeni durum bireylerin sahip oldukları sosyal çevreyi ve ilişki ağlarını değiştirebildiği için, sosyo-psikolojik davranışlarına da etki edebilecek bir olgudur. Medeni durumun çağrıştırdığı en önemli sosyal kavram ise ailedir. İnsanların bir aile içinde edindikleri pozisyon, değer yargılarını ve davranış şekillerini belirleyen önemli bir faktördür. Evli insanların çocuklarına ve aile büyüğü olma psikolojisi ile çevresindeki diğer bireylere karşı sorumluluk duygusu ve ahlâki normlara bağlılık düzeyi bekârlara göre daha fazladır (Güngör, 2000: 215).

Bireyin ahlâki seviyesini belirleyen en önemli faktörlerden olan utanç duygusu ve suçluluk hissi evli bireylerde daha fazladır. Bu durum çocuk sahibi kişilerde daha da belirginleşmektedir. Şöyle ki, hiçbir ebeveyn çocuğunun rol modeli olarak, ona kötü örnek olmak istemez. Çünkü çocuk için aile, bütün bir toplum gibi algılanmaktadır ve ilerdeki yaşamında göstereceği karakteristik özelliklerin çok önemli bir bölümü bu toplum tarafından şekillendirilmektedir. Bu nedenle aile büyüklerinin ahlâki normlara bağlılık düzeyi yalnız yaşayan insanlara göre daha yüksektir ve öyle de olmalıdır.

Medeni durum ile vergi ahlâkı arasındaki ilişkiye bakıldığında, evliliğe bağlı olarak bireyin sosyal çevresinin ve statüsünün zorlayıcı birer faktör olarak değişmesi, evli insanların bekârlara göre vergi bakımından daha ahlâklı bireyler olabileceğini düşündürmektedir. Ancak tek başına medeni durumu vergi ahlâkının belirleyeni olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Medeni durumun belirleyen bir faktör olarak

vergi sisteminin yapısı ile birlikte dikkate alınması daha anlamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Şöyle ki, evlilerin beyannamelerinin daha karışık olması veya vergi kaçırma açısından daha fazla açıklar içermesi gibi durumlar bu konuda belirleyici olabilmektedir (Torgler, 2003b: 56).

Mükellefin evli veya bekâr olmasının vergi karşısında göstereceği tutum ve davranışa etkisini iki farklı biçimde değerlendirmek mümkündür. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, evli insanların ekonomik sorumlulukları bekârlara göre daha fazladır ve daha fazla ekonomik güce ihtiyaç duymaktadırlar. Gelirini arttırma içgüdüsünün, vergilerin gelirden meydana getirdiği azalmadan dolayı mükellefleri vergi kaçırma davranışına yönlendirmesi mümkündür. Nitekim yapılan bazı araştırmalar, evli insanların ekonomik kaygılar nedeni ile bekârlara göre vergiyi daha negatif algıladıklarını göstermektedir. Clotfelter (1983)'e göre evli insanlar bekârlara göre vergi yükünü daha fazla hissetmektedir ve vergi algılamaları bekârlara göre daha olumsuzdur. Slemrod (1985)'a göre evliler daha fazla vergi kaçırmaktadırlar ve bunun en önemli sebebi evlilerin ekonomik kaygılarının daha fazla olmasıdır.

Medeni durum ile vergi ahlâkı ilişkisi sosyo-psikolojik açıdan değerlendirildiğinde ise tam tersi etkilere rastlamak mümkündür. Yukarıda genel olarak ahlâki normlar açısından yaptığımız değerlendirmeler, vergi ahlâkı açısından da geçerlidir. Evli bir bireyin sorumluluk duygusu, örnek bir ebeveyn olma içgüdüleri, vergi kaçırıp yakalandığında hissedeceği utanç duygusu gibi pek çok sosyo-psikolojik etken, vergi ahlâkının pozitif yönde oluşumu için önemli birer baskı unsurudur. Yapılan bazı araştırmalar, mükelleflerin medeni durumları ile sahip oldukları vergi ahlâkı arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Song ve Yarbrough (1978)'un araştırmasında vergi ahlâkı ile medeni durum arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuş ve evli mükelleflerin bekâr, boşanmış veya ayrı yaşayan mükelleflere göre vergi ahlâkı daha yüksek çıkmıştır. Song ve Yarbrough'a göre evlilerin vergi ahlâkının yüksek olmasının temel nedenleri, bekârların hukuksal eğitimlerinin, devlete güven düzeylerinin düşük; risk alma özelliklerinin ise daha yüksek olmasıdır (s. 447).

Alm ve Torgler (2004)'in İspanya ve ABD için yaptıkları araştırmada vergi ahlâkı ile medeni durum arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, evli mükelleflerin vergi ahlâkı bekâr, boşanmış veya ayrı yaşayanlara göre oldukça yüksektir. Alm ve Torgler'e göre bu farkın oluşmasının en önemli sebepleri, vergi sisteminin yapısı ve evliler ile bekârların davranış farklılıklarıdır. Ancak, kültür farklılıkları ve etnik yapı gibi değişkenlerin vergi ahlâkı ve medeni durum ilişkisinin oluşumundaki etkisi de mutlaka dikkate alınmalıdır (s. 271).

Görüldüğü gibi araştırmalar birbiriyle çelişkili sonuçlar içermektedir. Vergi ahlâkı ile medeni durum arasındaki ilişkinin ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer demografik değişkenlerle birlikte ele alındığında daha anlamlı olması muhtemeldir.

E) Mesleki Durum

Mesleki durum, bireylerin toplumsal ve sosyal sınıfını belirlemesinin yanı sıra, bireyin ekonomik durumunu şekillendirmesi nedeniyle önemli bir demografik değişkendir. Vergi karşısında takınılacak tavır ve bireyin vergi ahlâkı açısından mesleki durumunun önemi ise özellikle sahip olunan meslek nedeniyle katlanılan objektif ve subjektif vergi yükünde kendini hissettirmektedir. Şöyle ki, her meslek grubunun vergi tazyiki aynı olmadığı gibi, her meslek grubunun gelir oluşturma elastikiyeti ve vergi matrahına uygulanacak indirim, muafiyet veya istisna tutarları da aynı olmayabilir. Bu nedenle meslek gruplarının vergiyi hissetme düzeyleri farklılık gösterebilmekte, bu da bireylerin vergi ahlâkını değişik şekillerde baskı altına alabilmektedir.

Bazı mesleklerin gelir oluşturma elastikiyeti diğerlerine göre daha yüksektir. Örneğin tüccarlar ve serbest meslek erbapları gelirlerini artırma imkânları bakımından diğer gelir gruplarına göre daha avantajlıdırlar. Buna karşın ücret geliri veya zirai kazanç elde edenlerin gelirlerini artırma imkânları daha sınırlıdır. Aynı şekilde yükümlülerin sahip oldukları mesleklere göre gelir oluşturmak için katlandığı fedakârlık ve çaba düzeyi de farklılaşabilmektedir. Örneğin çiftçiler hemen her ülkede vergiye karşı daha fazla reaksiyon göstermektedir (Şenyüz, 1995: 44. Bunun

nedeni gelir elde etmek için sarf ettikleri çabanın diğer mükelleflere göre fazla olduğu düşüncesidir. Bu durum aynı gelir grubunda olmasına rağmen, farklı meslekler açısından değerlendirildiğinde daha belirginleşmektedir. Örneğin ücret geliri elde eden bir masa başı çalışanı ile maden veya inşaat işçisinin gelir elde etmek için katlanmak zorunda oldukları fedakârlık aynı değildir. Bunun bilincinde olan bir maden işçisi, kendisinden çok daha az çabayla gelir elde eden birisiyle aynı şekilde vergilendiriliyorsa, psikolojik olarak bu maden işçisinin vergi ahlâkı üzerinde negatif bir tazyik oluşacaktır.

Vergi mükelleflerinin sahip oldukları meslek nedeniyle daha fazla vergi yüküne maruz kalmaları durumunda, vergi teorisi açısından iki farklı tercih yapmaları beklenir. Mükellef verginin gelir etkisi ile daha fazla çalışarak vergiden dolayı oluşan refah kaybını telafi etmeye çalışabilir. Ancak mükellefin gelir etkisi tercihinde bulunması, vergi karşısında olumlu bir tavır takındığı anlamına gelmez. Bilakis, mükellefi daha fazla çalışmaya zorladığı için vergi karşısındaki direncini arttırabilir. Mükellefin yapması muhtemel ikinci tercih ise verginin ikame etkisi ile aylaklığı tercih etmesi veya daha az çaba sarf edeceği mesleklere yönelmesidir. Bu durumda da mükellefin vergi karşısındaki tutumunun olumsuz olması muhtemeldir. Sosyal ve ekonomik durumundaki değişikliğin sebebi olarak katlanmak zorunda olduğu vergiyi gören mükellefin, vergiye karşı olumsuz tutum ve davranışlar içinde olmasını beklemek yanlış olmayacaktır.

Kirchler (1999)'e göre, mükellefler genellikle vergi nedeniyle uğradıkları refah kaybının telafisi için verginin gelir etkisinden ziyade ikame etkisini tercih etmektedirler. Yani refah kaybını telafi etmek için daha fazla çalışmak yerine aylaklık tercih edilmektedir.

Mesleki durum ile vergi ahlâkı ilişkisini belirleyen önemli bir husus da ödenen verginin dolaylı-dolaysız vergi olmasıdır. Dolaylı vergilerin subjektif vergi yükü dolaysız vergilere göre daha düşüktür. Vergi yükü büyük ölçüde dolaylı vergilerden oluşan mükelleflerin, bu vergiyi hissetme derecelerinin düşüklüğünden dolayı vergi ahlâk düzeyleri genellikle daha yüksektir. Özellikle ücretlilerin maaşlarından peşin olarak kesilen vergileri pek hissetmemeleri nedeniyle, vergi

ahlâk düzeylerinin daha yüksek çıkması beklenebilir. Kuşkusuz bu tür vergi mükelleflerinin vergi kaçırma imkânlarının zayıf olmasının da bunda etkisi vardır. Kendilerinin vergi kaçırma imkânlarının olmaması, bu mükelleflerin vergi kaçıranlara karşı çok daha güçlü tepkiler vermesine de neden olabilmektedir. Yapılan ampirik alan araştırmaları, kendi işinde çalışan ve dolaysız vergi mükellefi olanların vergi ahlâkının, sürekli başkalarının işinde çalışanlara göre daha düşük olduğunu doğrulamaktadır (Torgler, 2003b: 56). Torgler'e göre bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde çok daha belirginleşmektedir.

Mesleki durumun vergi ahlâkı açısından bir diğer önemi de, günümüzde hemen bütün meslek gruplarının çeşitli şekillerde örgütlü bir yapıya kavuşmuş olmalarıdır. Yapılacak bir vergisel düzenlemeye karşı herhangi bir meslek mensubunun tek başına reaksiyon göstermesi pek dikkate alınmamasına karşın, meslek odaları tarafından gösterilecek bir tepkinin kamu otoriteleri tarafından görmezlikten gelinmesi pek mümkün olmamaktadır. Günümüz demokrasi anlayışında çok önemli bir yeri olan baskı grupları içinde mesleki teşekküllerin yeri son derece önemlidir. Geçmişte ünlü Poujade Hareketi olarak tarih sayfalarında yerini alan reaksiyonun, perakendeci esnaf ve zanaatkârların ortak bir hareketi olduğu bu yargıyı doğrular niteliktedir (Bulutoğlu, 1958: 183). Devletin otorite kaybına dahi neden olabilecek bu tür reaksiyonlar, kamu otoritelerini vergisel düzenlemeler yaparken çok daha dikkatli davranmaya zorladığı günümüz yönetim anlayışı içinde kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

Vergi ahlâkı ile mükellefin mensubu olduğu meslek grubu arasındaki ilişki bazı araştırmalarda istatistiksel olarak anlamlı bulunmasına karşın, bazılarında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bütün demografik değişkenlerde olduğu gibi, mesleki durumu da tek başına vergi ahlâkının belirleyeni olarak mütalaa etmek mümkün değildir. Mesleki durumun vergi ahlâkı üzerindeki etkisinin daha anlamlı olabilmesi için diğer değişkenlerle birlikte ele alınması gerekmektedir. Örneğin daha önce cinsiyet faktörü incelenirken görüldüğü gibi, yapılan pek çok araştırmada bayanların erkeklere göre vergi ahlâkı daha yüksek çıkmaktadır. Mesleki durum ile cinsiyet faktörünü birlikte düşündüğümüzde, daha çok bayanların çalıştığı meslek gruplarında vergi ahlâkının yüksek çıkması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda vergi

ahlâkının yüksekliği cinsiyet faktörüne mi yoksa meslek faktörüne mi bağlanmalıdır? Benzer şekilde gelir düzeyi, kültürel yapı, eğitim düzeyi, sosyal sınıf gibi pek çok değişken de mesleki grubun vergi ahlâkına etki edebilmektedir. Bu nedenle, doğru sonuçlara ulaşmak için diğer birçok değişkenin modele dâhil edilerek istatistiksel analizlerin yapılması gerekmektedir. Ayrıca, vergi ahlâkı alanında bu güne kadar yapılan araştırmaların meslek gruplarını hedef almaması nedeni ile somut yargılara ulaşmak pek mümkün görülmemektedir. Örneğin doktorların avukatlara göre veya ayakkabıcıların terzilere göre daha yüksek veya daha düşük vergi ahlâkına sahip olduğunu iddia etmek için bu meslek gruplarının ayrı ayrı vergi ahlâk düzeylerinin ölçülmesi gerekmektedir. Yaptığımız araştırmalarda, bu tür analizleri yapmanın güçlüğünden dolayı pek tercih edilmediği kanaatine ulaşılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK VERGİ MÜKELLEFLERİNDE VERGİ AHLÂKI EGE BÖLGESİ ALAN ARAŞTIRMASI

I. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Vergi ahlâkı, ülkemizde yeterince bilimsel çalışmaya konu edilmemiş hususlardan birisidir. Vergi kaçakçılığı konusu son yıllarda araştırmacıların ilgisini çekmekte ve konuyla ilgili ampirik çalışmaların hız kazandığı görülmektedir. Bu çalışmaların tamamına yakınında vergi ahlâkının önemi vurgulanmakla beraber, özellikle son dönem maliye literatüründe vergi kaçakçılığını açıklayan en önemli hususlar arasında gösterilen vergi ahlâkını belirleyen faktörler veya ülkemizde vergi ahlâkının seviyesini ölçmeye dönük ampirik araştırmalar henüz bir ivme kazanamamıştır.

Almanya'da 1960'lı yıllarda Günter Schmolders öncülüğünde başlayan çalışmaların, son yıllarda özellikle ABD, Avrupa Birliği ülkeleri, Japonya ve Avustralya gibi dünyanın önde gelen ülkelerinde ampirik çalışmalara konu edildiği ve çok ciddi çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda hazırlanan doktora tezleri ve uluslararası yayınlar ile, vergi ahlâkı konusu ekonomistlerin dikkatini daha çok çekmeye başlamıştır. Vergi ahlâkı soyut bir kavram olması nedeniyle, araştırılması ve ölçülmesi çeşitli güçlükler içermektedir. Vergi mükelleflerinin vergi karşısında göstermiş oldukları içsel motivasyonun belirlenmesi oldukça hassas bir konudur. Zira, mükellefler vergi karşısında ahlâksız tavırlar takındıklarını, rasyonel düşündüklerinde, açığa vurmak istemeyeceklerdir. Bu nedenle yapılan araştırmaların titizlikle ve tutarlılıkları dikkate alarak yapılması gerekmektedir.

Vergi ahlâkı ile ilgili olarak yapılan uluslar arası yayınlar incelendiğinde, genellikle WVS (*World Value Survey*), EVS (*European Value Survey*) veya ISSP (*International Social Survey Programme*) verilerinin kullandığı görülmektedir. Bazı Latin Amerika ülkeleri ile ilgili araştırmalarda *Latinobarometro* veya ABD ile ilgili

araştırmalarda IRS tarafından yapılan *Taxpayer Opinion Survey* verilerinin kullanıldığı da görülmektedir. Vergi ahlâkını belirleyen faktörleri araştırmaya yönelik modeller incelendiğinde genellikle çeşitli regresyon analizleri sonucu elde edilen katsayılarla bu faktörlerin etkinliklerinin test edildiği görülmektedir.

Bu çalışmaya başlarken, tarafımızdan da öncelikle WVS veya EVS verilerinin kullanılması düşünülmüştür. Ancak, veriler incelendiğinde ve çalışmalarımıza ikinci bir danışman gibi katkıda bulunan Benno Torgler ile yapılan değerlendirmelerde, WVS ve EVS verilerine göre Türkiye’de vergi ahlâk değerlerinin %90’ın üzerinde olduğu ve bu verileri kullanmanın sağlıklı neticeler vermeyeceği kanaatine ulaşılmıştır. Bu nedenle, konuyla ilgili literatür detaylı incelenerek tarafımızdan bir anket çalışması yapılmasına karar verilmiştir. Türkiye genelinde böylesi bir anketin yapılmasının çeşitli güçlükleri dikkate alınarak, anket çalışmasının Ege Bölgesi genelinde yapılması kararlaştırılmıştır. Ülkemizde vergi ahlk literatürüne katkı yapmak amacıyla yapılan çalışmamızın yöntem ve bulguları, bu bölümde ayrıntılı bir Şekilde ele alınmıştır.

A) Araştırmanın Amacı Ve Gerekliliği

Vergi kaçakçılığının ve kayıtdışı ekonominin ülkemiz ekonomisi açısından ne kadar yaygın ve önemli bir sorun olduğu bütün ekonomistler tarafından kabul edilmektedir. Vergi kaçakçılığının yasal düzenlemeler ile istenilen düzeyde azaltılamadığı da genel kabul gören bir yaklaşımdır. Vergi kaçakçılığı ve kayıtdışılığı önlemek için geliştirilebilecek en kalıcı çözüm, ülke genelinde vergi ahlâkını yükseltmek olacaktır. Çünkü, vergi zihniyeti, vergi kültürü ve vergi anlayışının diğer bir ifadesi olan vergi ahlk ile mükelleflerin vergiye karşı göstermiş oldukları davranışlar arasında sıkı bir ilişki olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuş bir gerçektir (Schmölders, 1968; 14). Gelişmiş lkeler kategorisi içinde bulunan toplumlarla ilgili araştırmalar, bu ülkelerin genelinde vergi ahlâkının oldukça yüksek düzeylerde olduğunu göstermektedir. Çünkü ağdaş sosyal bilimlerde ahlâk ve onun ekonomik bir türevi olan vergi ahlk, felsefi veya teolojik bir kavram olarak değil, toplumun ortak olarak erdemli saydığı davranışlar anlamında kabul edilmektedir (Schmölders, 1976; 122). Ekonomik olarak dünyanın önemli ülkeleri arasında yer

almak isteyen ülkemiz için de vergi ahlâk düzeyinin ve faktörlerinin belirlenerek, vergi ahlâkının gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarılması için gereken çalışmaların yapılması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Yapılan literatür taramalarında, ülkemiz için son derece önemli olan vergi ahlâkının, konuyla ilgili araştırmalarda öneminin vurgulanmasına rağmen, spesifik olarak araştırmalara henüz yeterince konu edilmediği görülmüş ve böyle bir çalışma yapma kararı alınmıştır. Çalışmanın öncelikli amacı, vergi ahlâkının bir ülke ekonomisi ve sosyal sermaye birikimi için ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmektir. Böyle bir iddia elbette somut verilerden yoksun olamaz. Çalışmanın diğer önemli amacı ise ülkemizde bu alandaki boşluğu doldurmaktır. Bu nedenle, Ege Bölgesi genelinde vergi ahlâkını belirleyen temel faktörler araştırılmıştır. Bölge illerinin ekonomik ve sosyal açıdan çeşitlilik göstermesi, böyle bir araştırma sonucunda yapılacak genellemeler açısından çeşitli avantajlar sağlamaktadır.

ATO'nun 2007 yılında yayınladığı rapora göre ülkemizde kayıtdışı ekonomi, Milli Gelir'in %30'u düzeyindedir. Devletin kayıtdışılıktan dolayı 2007 yılı için uğradığı vergi, sigorta primi, bağkur ve işsizlik sigortası primi kaybı yaklaşık 51 Milyar YTL'dir (ATO, 2007). Böylesi önemli büyüklükler içeren bir sorunun en kalıcı çözümü ise vergi ahlâkı seviyesinin yükseltilmesine bağlıdır. Vergi ahlâkının yükseltilmesi için öncelikle yapılması gereken, bu fenomeni belirleyen ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin ortaya konmasıdır. Bu faktörlerin sağlıklı bir şekilde belirlenmesi ve hangi konularda eksiklik olduğunun tespit edilmesi, uygulanacak politikalar açısından son derece önemlidir.

Bu çalışmada, vergi ahlâkının demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörleri belirlenerek test edilmeye çalışılmıştır. Türkiye açısından vergi ahlâk düzeyinin ölçüldüğü veya vergi ahlâkını belirleyen faktörlerin ampirik olarak tespit edildiği alan araştırması yok denecek kadar azdır. Bu durum çalışmanın motive edici yanlarından birisi olmuştur.

B) Araştırmanın Sınırları

Ampirik alan araştırmalarında istenilen bilgilere ulaşmak için öncelikli yapılması gereken, araştırmanın sınırlarının doğru bir şekilde tespit edilmesidir. Birçok araştırmacı, araştırmanın sınırlarının doğru bir şekilde tespit edilmesinin araştırma açısından hayati önem taşıdığını vurgulamaktadır (Gegez, 2007: 237). Yapılan araştırmayı çok geniş alanlara yayıp sağlıksız neticeler elde etmektense, istenen sağlıklı bilgilerin istatistiksel olarak sınırlandırılmış alanlardan elde edilmesi çok daha doğrudur.

Çalışmanın sınırları belirlenirken, anketin uygulanacağı ana kütle birimlerinin tanımlanması, özellikleri (insanlar, tüzel kişilikler, vs.), anketin uygulanacağı coğrafi alan ve anketin uygulanacağı zaman aralığı dikkate alınmıştır. Bu sınırlar (kısıtlar), ana kütleinin belirlenmesi, örneklem seçimi ve anketlerin uygulama yöntemi şeklinde aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

1. Ana Kütleinin Belirlenmesi

Anket uygulamasında ve verilerin elde edilmesinde ortaya çıkabilecek birtakım sorunları ortadan kaldırmak için anketler yüz yüze (face to face) tekniği ile bizzat tarafımızdan uygulanmıştır. Böylesi zor bir işin Türkiye genelinde yapılmasının zorlukları dikkate alınarak, araştırmanın Ege Bölgesi olarak coğrafi açıdan sınırlandırılması kararlaştırılmıştır. Bölgede 8 il bulunmakta olup, bu iller ekonomik ve coğrafi durumları dikkate alınarak üç gruba ayrılmıştır:

1. İzmir
2. Manisa, Aydın, Muğla, Denizli
3. Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak

Araştırma, İzmir hariç olmak üzere 2. ve 3. grulardan bir ilin tesadüfi olarak dışarıda bırakılması sonucu toplam 6 ilde yapılmıştır. İzmir, bölgenin nüfus bakımından en büyük ve ekonomik açıdan en gelişmiş ili olması nedeniyle araştırmaya en baştan dahil edilmiş, tesadüfi örneklem belirleme işlemine dahil

edilmemiştir. Yapılan tesadüfi seçim neticesinde İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Afyonkarahisar ve Uşak illeri belirlenmiş ve çalışmanın coğrafi sınırları tespit edilmiştir. Araştırma, tespit edilen altı ilin il merkezlerinde yapılmak üzere ayrıca bir coğrafi sınırlamaya tabi tutulmuştur.

Diğer bir sınırlama, araştırmanın odak noktasını oluşturan ana kütle birimlerinin tespiti noktasında olmuştur. Araştırma vergi ahlâkını belirleyen faktörlerin tespit edilmesini hedeflediğinden dolayı, tespit edilen altı il merkezinde aktif olarak faaliyette bulunan beyannameli Gelir Vergisi mükelleflerine anket uygulanması şeklinde yapılmıştır. Vergilerle ilgili yapılan birçok araştırmada içine düşülen hatalardan birisi de, verginin yükünü gerçek anlamda üzerinde hissetmeyen kişilerin araştırma sürecine dahil edilmesidir. Bu tür bir hataya meydan vermemek için, vergiyi bizzat ödeyen yani verginin yükünü hisseden aktif Gelir Vergisi mükellefleri araştırmanın ana kütleliğini oluşturmuştur.

2. Örneklem Seçimi

Araştırmanın örnekleme, ana kütleinin alt grubunda bulunan, anketlerin uygulanacağı kişilerdir. Ana kütleinin tamamına ulaşmanın imkansız olduğu durumlarda, ana kütleinden çeşitli yöntemlerle seçilen örneklere ulaşmak suretiyle araştırmalar yapılmaktadır. Böylece, ana kütleiyi oluşturan örnekler incelenerek, ana kütle hakkında çeşitli yargılara ulaşmak mümkün olmaktadır. Araştırmanın güvenilirliği ve sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmesi için, örneklem seçimleri bilimsel kabul görmüş kurallara göre yapılmak zorundadır. Aşağıdaki Tablo 10, çeşitli güven aralıklarında olması gereken minimum örnek hacimlerini göstermektedir.

Tablo 10. Çeşitli Güven Aralıklarında Ana Kütle ve Örneklem Hacimleri

Ana Kütle	% 5	% 3	% 2	% 1
50	44	48	49	50
100	79	91	96	99
250	151	203	226	244
500	217	340	414	475
750	254	440	571	696
1 000	278	516	706	906
2 000	322	696	1 091	1 655
5 000	357	879	1 622	3 288
10 000	370	964	1 936	4 899
100 000	383	1 056	2 345	8 762
1 000 000	384	1 066	2 395	9 513
10 000 000	384	1 067	2 400	9 595

Kaynak: Saunders, Lewis ve Thornhill, 2000, s. 156.

Tablo 11, Ege Bölgesi'nde iller itibariyle mükellef sayıları ve örneklem sayılarını göstermektedir. 2007 yılı aralık ayı itibariyle bölgede toplam 257.644 faal gelir vergisi mükellefi bulunmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008). Bu mükelleflerin yarısına yakını İzmir ili sınırları içindedir. Tablo 10'da görüldüğü gibi araştırmamızın ana kütlesi için seçilmesi gereken örneklem sayısı minimum 384'dür. Araştırmada seçilen örneklerin illere göre dağılımı Tablo 11'de verilmiştir. Tablo 10 ve 11 birlikte incelendiğinde, araştırma için 640 örneklem kullanıldığı için, istatistiksel olarak nicel geçerliliğin fazlasıyla sağlanmış olduğu görülmektedir.

Tablo 11: İllere Göre Faal Gelir Vergisi Mükellef ve Örneklem Sayıları

İl	Gelir Vergisi Mükellef Sayıları	Örneklem Sayısı	%
İzmir	120.303 (46.7%)	310	48.4
Denizli	22.547 (8.8%)	65	10.2
Afyonkarahisar	12.608 (4.9%)	46	7.2
Uşak	7.729 (3.0%)	50	7.8
Aydın	24.048 (9.3%)	92	14.4
Manisa	29.197 (11.3%)	77	12.0
Muğla	30.494 (11.8%)	-	-
Kütahya	10.718 (4.2%)	-	-
TOPLAM	257.644 (100%)	640	100

Kaynak: http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/AIGMS/2008/TABLO_2.xls.htm

Örneklem seçiminde elemanların değil de ortak özelliklere sahip ana kütle gruplarının tesadüfi olarak seçildiği örnekleme yöntemine küme örnekleme denmektedir (Altunışık ve diğerleri, 2005: 131). Araştırmamızda faal beyannameli Gelir Vergisi mükellefleri örnek olarak seçildiği için, örnekleme yöntemi olarak küme örnekleme metodu kullanılmıştır.

3. Anket Yöntemi

Anket uygulaması, nicel araştırma yöntemlerinin en önemli süreçlerinden birisidir. Zira, bu süreçte yapılacak hatalar yanlış yargılara ulaşılmasına neden olabilmektedir. Anketi uygulayacak anketörlerin özellikleri, deneklerin seçilmesi ve özellikleri, anket formunun dizaynı, anketin seçilen denek tarafından doldurulması, verilerin sağlıklı bir şekilde bilgisayar ortamına aktarımı gibi bir çok husus, anketin uygulanma süreci içinde yer almaktadır. Yukarıda sayılan hususlar ve eklenebilecek bir çok husus, araştırmanın bilimsel açıdan geçerliliğine ve araştırmadan elde edilen bilgilerin güvenilirliğine önemli derecede etki etmektedir.

Bu nedenle öncelikle anket formu hazırlığı aşamasında, bu konuda dünya genelinde yapılmış anketler incelenmiş ve mükelleflerin sıkılmadan ve içtenlikle cevaplayabilecekleri bir soru seti hazırlanmıştır. Saha çalışmasına başlamadan önce anket formunun geçerliliği ve güvenilirliğini test etmek amacıyla Afyonkarahisar ilinde tesadüfi olarak seçilen 55 Gelir Vergisi mükellefi üzerinde bir pilot çalışma yapılmıştır.

Yapılan çalışmada mükelleflerin anket formunun tamamını doldurma sürelerinin 5-8 dakika arasında değiştiği gözlenmiş, böylece anketin mükelleflerin sıkılmadan ve fazla zamanlarını harcamadan doldurabilecekleri bir yapıda olduğu görülmüştür. Çalışmadan elde edilen bulgular SPSS programında konunun uzmanı istatistikçilerle birlikte değerlendirilmiş ve pilot çalışma sırasında mükellefler tarafından yapılan eleştiri ve öneriler de dikkate alınarak, anket formuna son şekli verilmiştir. Yapılan pilot çalışma sonunda anketin güvenilirliği (reliability) test edilmiş ve güvenilirlik Alpha değerinin 0,7733 olduğu görülmüştür. Sosyal bilimler

için kabul edilen aralıkta olduğu için kullanılan ölçeğin (anket formunun) istatistiksel olarak geçerli güvenilirlikte olduğuna karar verilmiştir.

Yapılan birçok araştırmada konunun uzmanı olmayan kişilerin anketör olarak kullanılması sonucu yanlış yargılara ulaşıldığı gerçeği dikkate alınarak, anketler bizzat tarafımızdan yüz yüze yöntemiyle mükelleflerin adreslerinde uygulanmıştır. Böylece, mükelleflere çalışmanın amacı ve önemi, verilerin bilgilerin hiçbir şekilde açıklanmayacağı gibi hususlar anket uygulanmadan önce izah edilmiş ve sorulara içtenlikle cevap vermeleri sağlanmıştır. Tarafımızdan bire bir anket uygulandığı için, anketleri baştan savma bir şekilde dolduran mükellefler bizzat müşahede edilip, bu tür anketler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Anket uygulanacak denekler, daha önce tespit edilmiş 6 il merkezinin semtleri ve mükelleflerin bu semtlere göre dağılımları ile mükelleflerin demografik dağılımları dikkate alınarak tesadüfi yöntemle tespit edilmiştir. Böylece ana kütlelin bütün özelliklerine ulaşmada belirli bir homojenlik sağlanmıştır.

Seçilen mükelleflere anket uygulama çalışmaları 01.08.2007-15.02.2008 tarihleri arasında yürütülmüştür. Anket formunun seçilen denek tarafından doldurulduğu bizzat tarafımızdan müşahede edilmiştir. Böylece, özellikle işyerlerinde mükellef yerine çalışanlar tarafından anketlerin doldurulmasının da önüne geçilmiştir. Anketlerin yüz yüze yapılmasında, mükelleflere hiçbir şekilde yönlendirici bilgi verilmemiştir.

Anket formları doldurulduktan sonra, anket formlarına verilen numaralarla birlikte bilgisayar ortamında SPSS ve STATA programlarına aktarılmış ve hatalı veri girişi olup olmadığı farklı kişiler tarafından kontrol edilmiştir.

Anket sonuçlarının bilgisayar ortamına aktarımından sonra, Avustralya Queensland University of Technology’de görev yapmakta olan Prof. Dr. Benno Torgler’e birlikte çalışma teklifinde bulunulmuş ve alınan kabul ile birlikte TÜBİTAK Yurt Dışı Araştırma Bursu için başvurulmuştur. Gerekli belge ve süreçlerden sonra TÜBİTAK tarafından araştırmanın desteklenmesi kabul edilmiş ve araştırmanın 10 ay süre ile Avustralya Queensland University of Technology’de

yürütülmesi için tarafımıza burs sağlanmıştır. Araştırmanın bundan sonraki analiz ve yorum kısımları, vergi ahlâkı literatüründe önemli bir yeri olan, Benno Torgler ile birlikte yürütülmüştür.

II. EGE BÖLGESİ ALAN ARAŞTIRMASI

A) Araştırma İle İlgili Genel Bulgular

1. Frekans Dağılımları ve Güvenilirlik Analizi

Ege Bölgesi alan araştırması kapsamında yapılan anket çalışmasında, aktif olarak faaliyette bulunan beyannameli gelir vergisi mükelleflerine 45 soruluk bir anket formu yöneltilmiştir. Bu sorulardan ilk 7 tanesi mükelleflerin yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek kolu, eğitim, aylık gelir ve mükellefiyet süresini belirlemeye yönelik demografik sorulardır. Bu sorularda sınıflama ölçeği kullanılmış, veriler bilgisayar ortamına girilirken 1’den başlamak suretiyle numerik olarak kodlanmıştır.

Ankette mükelleflere yöneltilen diğer sorular tutum ölçmeye yönelik sorular oldukları için 5’li Likert ölçeğine göre sorulmuş olup cevapların, *Kesinlikle Katılıyorum*, *Katılıyorum*, *Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum*, *Katılmıyorum*, *Kesinlikle Katılmıyorum* şeklinde işaretlenmesi istenmiştir. Veriler bilgisayar ortamında SPSS ve STATA programlarına, sorunun negatif veya pozitif etkisi dikkate alınarak numerik olarak kodlanmıştır.

Yapılacak analizlerde elde edilecek sayısal verilerin sağlıklı ve doğru olması için, bazı ters cevaplı sorular SPSS ve STATA programlarında yeniden kodlanmıştır.

Aşağıda, ankete katılan mükelleflerin demografik özelliklerini gösteren frekans dağılımları ve anketin güvenilirlik analiz sonuçları görülmektedir. Diğer soruların frekansları ilerleyen başlıklarda, yeri geldikçe ele alınacaktır.

Tablo 12: Yaş Grubu Frekans Dağılımları

Yaş Grupları	Frekans	%	Kümülatif %
16-29	227	35,5	35,5
30-49	300	46,9	82,3
50-64	91	14,2	96,6
65+	22	3,4	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 12, Ege bölgesinde anket uygulanan aktif beyannameli gelir vergisi mükelleflerinin yaş grupları itibarı ile dağılımlarını vermektedir. Mükellefler yaş gruplarına göre, uluslararası yayınlardaki gruplandırmalar da dikkate alınarak genç (16-29), orta yaş (30-49), orta yaş üstü (50-64) ve yaşlı (65+) olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Tablo 12’de görüldüğü gibi araştırmaya konu olan mükelleflerin %82,3’ü 50 yaşın altındaki mükelleflerdir.

Tablo 13: Cinsiyet Frekans Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	%	Kümülatif %
Kadın	167	26,1	26,1
Erkek	473	73,9	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 13, mükelleflerin cinsiyet itibarı ile dağılımlarını göstermekte olup, geçerli anket uygulananların % 73,9’u erkek, % 26,1’i kadın mükelleflerden oluşmaktadır.

Tablo 14: Medeni Durum Frekans Dağılımları

Medeni Durum	Frekans	%	Kümülatif %
Evli	406	63,4	63,4
Bekâr	211	33,0	96,4
Boşanmış	23	3,6	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 14’te ankete katılan mükelleflerin medeni durumlar itibarıyla dağılımları görülmektedir. Anket uygulanan örneklerin %63,4’ü evli, %33’ü bekâr, %3,6’sı ise boşanmış mükelleflerden oluşmaktadır.

Tablo 15: Mesleki Durum Frekans Dağılımları

Mükellefin Mesleği	Frekans	%	Kümülatif %
Tüccar	14	2,2	2,2
Sanayici	5	0,8	3,0
Esnaf	398	62,2	65,2
Serbest Meslek	103	16,1	81,3
İşçi veya Memur	120	18,8	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 15’te mükelleflerin mesleklere göre dağılımları görülmektedir. Tüccar ve sanayicilerin frekansları herhangi bir analize tabi tutulacak sıklıkta olmadıkları için esnaf verileriyle birleştirilerek analize tabi tutulacaklardır. Böylece, ankete katılan mükellefler mesleklere göre esnaf, serbest meslek mensubu ve başkasının yanında çalışan (işçi veya memur) olmak üzere üç grupta incelenecektir.

Tablo 16: Eğitim Düzeyi Frekans Dağılımları

Eğitim Düzeyi	Frekans	%	Kümülatif %
İlkokul	67	10,5	10,5
Ortaokul	83	13,0	23,4
Lise	286	44,7	68,1
Ön Lisans	65	10,2	78,3
Lisans	118	18,4	96,7
Lisans Üstü	21	3,3	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 16 ankete katılan mükelleflerin eğitim düzeylerini göstermektedir. Eğitim düzeyi, sosyal olguların araştırılmasında önemli bir veri olduğu için, vergi ahlâkı açısından da araştırılması gereken bir veridir. Bu nedenle örneklem belirleme aşamasında eğitim düzeyi açısından analize tabi tutulacak verilerin elde edilmesine çalışılmıştır. Lisans üstü eğitim hariç, diğer frekansların tamamı %10’un üzerindedir.

Tablo 17: Aylık Ortalama Gelir Frekans Dağılımları

Aylık Ortalama Gelir	Frekans	%	Kümülatif %
0-1000 YTL	312	48,8	48,8
1001-2500 YTL	238	37,2	85,9
2501-10000 YTL	57	8,9	94,8
10001-25000 YTL	23	3,6	98,4
25000+ YTL	10	1,6	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 17’de ankete katılan mükelleflerin aylık ortalama gelir düzeyleri görülmektedir. Vergi ile ilgili çalışmalarda elde edilmesi en güç verilerden birisi mükelleflerin gelir durumlarıdır. Beyan ettiği gelirin gerçek gelirinden daha düşük olabileceğini düşünen veya bilen mükellefler, ortalama gelirlerini olduğundan daha düşük ifade etme yolunu seçmektedirler. Bu çalışmada da mükelleflerin büyük bir çoğunluğu (%85’9) aylık ortalama gelirini 2500 YTL ve altında olarak belirtmişlerdir.

Tablo 18: Mükellefiyet Süresi Frekans Dağılımları

Mükellefiyet Süresi	Frekans	%	Kümülatif %
0-5 yıl	272	42,5	42,5
6-10 yıl	138	21,6	64,1
11-20 yıl	115	18,0	82,0
20 yıldan fazla	115	18,0	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 18’de ankete katılanların mükellefiyet süreleri görülmektedir. Mükellefiyet süresinin mükelleflerin vergi ile ilgili çeşitli konular hakkındaki tutumlarını nasıl etkilediği açısından önem arz etmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi ankete katılanların mükellefiyet sürelerinin frekans dağılımları, her grup için yorum yapılabilecek yeterliliktedir.

Tablo 19: Güvenilirlik (Reliability) Analizi - (Cronbach Alpha Katsayısı)

Number of Cases = 640,0					
Item Means	Mean	Minimum	Maximum	Range	Max/Min
	3,4333	1,6531	4,6156	2,9625	2,7921
Reliability Coefficients: 38 items					
Cronbach Alpha = 0,7608			Standardized item alpha = 0,7589		

Tablo 19’da anketin güvenilirlik analiz sonuçları görülmektedir. Demografik sorular güvenilirlik analizine dahil edilmemiştir. Anketin güvenilirlik alpha katsayısı 0,7608 ve standardize edilmiş alpha katsayısı ise 0,7589’dur. Bu sonuçlara göre anket, sosyal bilimler için kabul edilir güvenilirliktedir. Ayrıca bütün soruların alpha katsayıları 0,3’ten büyük olduğu için hiçbir sorunun ölçekten çıkarılmasına gerek yoktur.

2. Ege Bölgesi'nin Vergi Ahlâk Skoru

Bölge genelinde yapılan araştırmada bir vergi ahlâk skoru elde etmek amacıyla, gerek yurt dışında gerekse ülkemizde daha önce yapılmış anketler incelenerek, vergi ahlâkını ölçmeye yönelik 10 sorudan oluşan bir endeks geliştirilmiştir. Bu soruların cevapları 5'li Likert ölçeğine göre, ters soruların cevapları yeniden kodlanarak değerlendirilmiştir.

Endeks için seçilen sorular, ortalamaları ve kodlanma şekilleri aşağıda verilmiştir.

1. *İçinde bulunduğumuz şartlarda vergi kaçırmak bir zorunluluktur: 3,1625 (1→5)*
2. *Hiçbir zaman vergi kaçırmam: 3,8281(5→1)*
3. *Vergi ödememek ahlâksızlık olarak kabul edilmelidir: 3,7109 (5→1)*
4. *Devletin istediği vergilerin tamamını ödersem iş yapamam: 2,6313(1→5)*
5. *Vergimi kendi rızamla ve gönüllü olarak öderim: 3,8625 (5→1)*
6. *Vergi kaçırın biri toplum tarafından ayıplanmalıdır: 3,8047 (5→1)*
7. *Vergi kaçırırsam ve bunu yakın çevrem öğrense çok utanırım: 3,7859 (5→1)*
8. *Ufak tefek vergi kaçakçılığı girişimleri makul karşılanmalıdır: 3,4453 (1→5)*
9. *Ceza ödemeyeceğimi bilsem daha az vergi öderim: 3,1 (1→5)*
10. *Vergi kaçırın bir mükellefi suçlayamayız: 3,3156 (1→5)*

(5→1) şeklindeki kodlamalarda *Kesinlikle Katılıyorum* seçeneğini işaretleyenler “5” olarak, *Kesinlikle Katılmıyorum* seçeneğini işaretleyenler “1” olarak kodlanmıştır. (1→5) şeklindeki kodlamalarda ise *Kesinlikle Katılıyorum* seçeneğini işaretleyenler “1”, *Kesinlikle Katılmıyorum* seçeneğini işaretleyenler “5” olarak kodlanmıştır.

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar her mükellef açısından ortalamalar toplanıp 10'a bölünmek suretiyle aritmetik ortalamaları alınmıştır. Böylece, her bir mükellefin vergi ahlâk skoru elde edilmiştir. Bölge geneli açısından ise, elde edilen skorlar toplanıp örneklem sayısına bölünmek suretiyle bölge için aritmetik ortalamaya ulaşılmıştır. Bulunan bu değer Ege Bölgesi'nin vergi ahlâk skoru olarak kabul edilmiştir.

Tablo 20: Ege Bölgesi Vergi Ahlâk Skoru

Geçerli Veri Sayısı	640
Hatalı Veri Sayısı	0
Aritmetik Ortalama	3,4647
Standart Sapma	0,67960
Minimum	1,00
Maksimum	5,00

Tablo 20’de görüldüğü gibi, tarafımızdan geliştirilen endekse göre Ege Bölgesi’nin vergi ahlâkı skoru **3,4647**’dir. Bu tür ortalamaların yüzde olarak ifadesi istatistiksel olarak doğru olmamakla birlikte, ankette kullanılan ölçeğin 5’li Likert ölçeği olması ve 3 değeri orta nokta (% 50) olarak kabul edilebildiği için, Ege Bölgesi’nde vergi ahlâk skorunun ortanın biraz üzerinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

İstatistiksel olarak 10 ayrı sorunun bir rasyo oluşturması için faktör analizinin yapılması ve bu verilerin bir faktör oluşturup oluşturamayacağını test edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla yapılan faktör analizi sonuçları aşağıda görülmektedir.

Tablo 21: Vergi Ahlâkı Faktör Analizi (KMO ve Bartlett Testleri)

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,784
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1078,754
	df	45
	Sig.	,000

Tablo 21’de yapılan faktör analizinde KMO değeri 0,784 ve Bartlett küresellik testinin de son derece anlamlı (Sig.: 0,000) olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar faktör analizinin çözümünün uygunluğuna işaret etmektedir. Bu testler, kullanılan faktörlerin veri setine uygunluğunu gösterse de, her bir değişkenin toplam faktöre ne derece katkı sağladığının da görülmesi gerekmektedir. Bunun için Anti-Image korelasyon matrisine bakmak ve matristeki her bir değişkenin köşegen değerlerinin 0,5’ten küçük olmadığını görülmesi gerekmektedir (Altunışık ve diğerleri, 2005: 345).

Tablo 22: Vergi Ahlâkı Faktör Analizi (Anti-Image Matrisi)

	VAHLAK1	VAHLAK2	VAHLAK3	VAHLAK4	VAHLAK5	VAHLAK6	VAHLAK7	VAHLAK8	VAHLAK9	VAHLAK10
VAHLAK1	,805	-,160	1,507E-02	-,232	2,320E-02	-1,378E-02	-7,807E-02	-,172	-,115	-,133
VAHLAK2	-,160	,810	-6,995E-02	-6,184E-02	-,217	-5,773E-03	-,215	-9,274E-02	5,956E-02	-4,158E-02
VAHLAK3	1,507E-02	-6,995E-02	,688	,105	-6,249E-02	-,409	-5,415E-02	-3,162E-03	-,146	2,154E-02
VAHLAK4	-,232	-6,184E-02	,105	,782	-3,041E-02	-4,286E-02	-2,391E-02	-1,438E-02	-,146	-,140
VAHLAK5	2,320E-02	-,217	-6,249E-02	-3,041E-02	,828	-,172	-,124	-2,082E-03	-7,841E-02	-1,603E-02
VAHLAK6	-1,378E-02	-5,773E-03	-,409	-4,286E-02	-,172	,712	-,238	-7,691E-02	,108	-7,124E-02
VAHLAK7	-7,807E-02	-,215	-5,415E-02	-2,391E-02	-,124	-,238	,830	1,463E-03	-6,898E-03	-8,729E-02
VAHLAK8	-,172	-9,274E-02	-3,162E-03	-1,438E-02	-2,082E-03	-7,691E-02	1,463E-03	,834	-,127	-,165
VAHLAK9	-,115	5,956E-02	-,146	-,146	-7,841E-02	,108	-6,898E-03	-,127	,740	-,166
VAHLAK10	-,133	-4,158E-02	2,154E-02	-,140	-1,603E-02	-7,124E-02	-8,729E-02	-,165	-,166	,837

Tablo 22’de faktör analizi sonucu oluşturulan Anti-Image matrisi incelendiğinde, her bir değişkenin köşegen değeri 0,5’ten büyüktür. Dolayısıyla, herhangi bir değişkenin oluşturduğumuz endeksten çıkarılmasına gerek yoktur.

Yapılan faktör analizinde de görüldüğü gibi, geliştirdiğimiz endeks herhangi bir grubun, bölgenin veya ülkenin vergi ahlâkını ölçmek için kullanılabilir istatistiksel yeterliliğe sahiptir.

WVS ve EVS 1990, 1996 ve 2001 anketlerinde Türkiye için elde edilen vergi ahlâk skorları %90’ın üzerinde olduğu görülmektedir³⁰. Bu skorlar diğer ülke skorları ile birlikte değerlendirildiğinde ve Türkiye’de kayıtdışı ekonominin büyüklüğü dikkate alındığında, elde ettiğimiz skorun gerçeğe yakın olduğu görülmektedir. Zira, vergi ahlâkını ölçmek amacıyla mükelleflere 10 değişik soru yöneltilerek, mükelleflerin aynı zamanda tutarlılıkları da test edilmiş olmaktadır. Böylece araştırma, tek bir soru ile vergi ahlâk skoruna ulaşma yanılığından da kurtarılmış olmaktadır.

B) Vergi Kaçakçılığı - Vergi Ahlâkı İlişkisi

Analizler için bağımlı değişken olarak “Hiçbir zaman vergi kaçırmam” sorusu kullanılmıştır (Ortalama: 3,8281; 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle

³⁰ Bkz. WVS ve EVS Data Bank, <http://www.worldvaluessurvey.org>, <http://www.jdsurvey.net> - ASEP/JDS Data Bank (Erişim: 11.12.2007).

Katılıyorum). Açıkça vergi kaçırabileceğini belirten mükelleflerin toplam mükellefler içindeki payı %13,6'dır. Bu konuda kararsız olanlar da vergi kaçırma potansiyeline sahip kişiler olarak değerlendirildiğinde, vergi kaçırma potansiyeline sahip mükelleflerin oranı %34,8'e yükselmektedir.

Tablo 23: Mükelleflerin Vergi Kaçakçılığına Bakışları

Soru: Hiçbir zaman vergi kaçırمام

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	30	4,7	4,7
Katılmıyorum (2)	57	8,9	13,6
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	136	21,3	34,8
Katılıyorum (4)	187	29,2	64,1
Kesinlikle Katılıyorum (5)	230	35,9	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 23'de görüldüğü gibi ankete katılan mükelleflerin %34,8'i "*Hiçbir zaman vergi kaçırمام*" sorusuna verdikleri cevaplar itibariyle, fırsatını bulduklarında vergi kaçırabileceklerini ifade etmişlerdir. Bu tür bir soru karşısında mükellefler genellikle temkinli yaklaşır, içlerinde taşıdıkları düşüncüyü açığa vurmaktan çekinmektedirler. Bu bilgi eşliğinde sonuç değerlendirilecek olursa, toplam vergi ahlâkı açısından bölgenin durumu oldukça olumsuz görünmektedir. Kaldı ki, "*Devletin istediği vergilerin tamamını ödersem iş yapamam*" sorusuna verilen cevapların ortalaması **2,6313**'tür (1= Kesinlikle katılıyorum, 5= Kesinlikle katılmıyorum). Bu soru mükelleflerin gerçek düşüncelerini açığa çıkarmak açısından son derece önemlidir. Elde edilen bu ortalama, Ege Bölgesi'nde vergi ahlâk düzeyinin ortanın bir hayli altında olduğuna dair ipuçları taşımaktadır.

Vergi ahlâkını belirleyen faktörlerin belirlenmesini ve bu faktörlerin vergi ahlâkına ne derecede etkilerinin bulunduğunu anlamak üzere çeşitli regresyon analizleri yapılmıştır. Bu analizlerin bir kısmında kullanılmak üzere, bölgenin toplam vergi ahlâkını ifade eden ve ankette vergi ahlâkını ölçmek amacıyla kullanılan sorulardan oluşan bir endeks oluşturulmuş ve bu endeks bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Burada öncelikle yapılması gereken, vergi kaçakçılığı fenomenini açıklamada vergi ahlâkının önemli olup olmadığını veya ne derece önemli olduğunu istatistiksel olarak ortaya koymaktır. Bu amaçla, “*Hiçbir zaman vergi kaçırmam*” sorusu bağımlı değişken olarak alınmış ve bu bağımlı değişkeni açıklayabilecek çeşitli değişkenler modele sırayla dahil edilmek suretiyle “ordered probit regresyon analizleri” yapılmıştır. Regresyon analizleri sonucu oluşturulan tabloda, değişkenlerin marjinal etkileri ve z-istatistik değerleri de kullanılarak, modele katkıları ortaya konmuş, robustness (sağlamlık) testleri ile yapılan regresyonların istatistiksel olarak sağlam sonuçlar içerdiği de görülmüştür. Analiz sonuçları Tablo 24’de görülmektedir.

Tablo 24 incelendiğinde, bayanların erkeklere, evlilerin de bekarlara göre vergiye daha uyumlu oldukları, mesleki durum ve gelir değişkenlerinin vergi kaçakçılığını istatistiksel olarak açıklamadıkları görülmektedir. Modele vergi ahlâkı değişkenleri dahil edildiğinde, dahil edilen her değişkenin istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar içerdiği görülmektedir. Bütün analizlerde Ki-Kare significant değerinin 0.000, diğer bir ifade ile oldukça anlamlı olduğu görülmektedir. Vergi ahlâkı katsayılarının negatif olması, vergi ahlâkı azaldıkça vergi kaçakçılığının arttığı sonucunu göstermekte, böylece vergi kaçakçılığını azaltmak için vergi ahlâkının ne kadar önemli olduğu istatistiksel olarak ispatlanmış olmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, vergi ahlâkındaki bir birim artışın, vergi kaçakçılığını %0,7 ile %2,5 arasında değişen oranlarda azalttığı görülmektedir³¹.

³¹ Bu analiz sonuçları ve diğer veri setleri ile yapılan analizler için ayrıca bkz. B. Torgler, I.C.Demir, A. Macintyre Ve M. Schaffner, “Causes and Consequences of Tax Morale: An Empirical Investigation”, **Economic Analysis and Policy**, v. 38, n. 2, 2008.

Tablo 24: Vergi Uyumunu (tax compliance) - Vergi Ahlâkı İlişkisi (I)

<i>Değişkenler</i>	<i>Coeff.</i>	<i>z-Stat.</i>	<i>Marg.</i>	<i>Coeff.</i>	<i>z-Stat.</i>	<i>Marg.</i>	<i>Coeff.</i>	<i>z-Stat.</i>	<i>Marg.</i>	<i>Coeff.</i>	<i>z-Stat.</i>	<i>Marg.</i>
a) Demografik Faktörler												
YAŞ 30-49	0.037	0.36	0.003	0.047	0.45	0.004	0.075	0.740	0.005	0.096	0.940	0.007
YAŞ 50-64	-0.088	-0.58	-0.006	-0.045	-0.3	-0.004	-0.022	-0.150	-0.001	-0.028	-0.190	-0.002
YAŞ 65+	0.345*	1.74	0.035	0.391**	2.07	0.043	0.285	1.570	0.025	0.362**	1.980	0.036
KADIN	-0.524***	-5.10	-0.032	-0.468***	-4.51	-0.031	-0.540***	-5.310	-0.030	-0.528***	-5.110	-0.032
EĞİTİM	0.034	0.95	0.003	0.040	1.14	0.003	0.008	0.240	0.001	0.034	0.950	0.002
b) Mesleki Durum												
SERBEST MESLEK	-0.050	-0.44	-0.004	0.014	0.13	0.001	0.022*	0.200	0.002	0.007	0.060	0.001
c) Medeni Durum												
EVLİ	0.256**	2.53	0.018	0.170*	1.67	0.013	0.182*	1.840	0.012	0.251**	2.450	0.017
d) Ekonomik Değişken												
GELİR	-0.044	-0.9	-0.003	-0.030	-0.61	-0.002	-0.008	-0.170	-0.001	-0.035	-0.730	-0.003
e) Vergi Ahlâkı												
VA 1	-0.216***	-5.39	-0.016									
VA 2				-0.164***	-4.28	-0.013						
VA 3							-0.373***	-7.540	-0.025			
VA 4										-0.283***	-6.260	-0.021
REGIONAL FIXED EFFECTS	EVET			EVET			EVET			EVET		
Observations	640			640			640			640		
Prob(Chi-Square)	0.000			0.000			0.000			0.000		

Not: Bağımlı değişken: Vergi kaçaklığı (on a four point scale). Referans Gruplar: ERKEK, DİĞER MESLEKLER, BEKAR. Significance levels: * 0.05 < p < 0.10, ** 0.01 < p < 0.05, *** p < 0.01. Marg. (Marginal effect) = highest environmental value score (4), VA: Vergi Ahlâkı.

Tablo 24: Vergi Uyumunu (tax compliance) - Vergi Ahlâkı İlişkisi (II)

Değişkenler	Coeff.	z-Stat.	Marg.	Coeff.	z-Stat.	Marg.	Coeff.	z-Stat.	Marg.	Coeff.	z-Stat.	Marg.
a) Demografik Faktörler												
YAŞ 30-49	0.130	1.22	0.008	0.085	0.84	0.006	0.036	0.35	0.003	0.047	0.46	0.004
YAŞ 50-64	0.048	0.31	0.003	-0.085	-0.56	-0.006	-0.069	-0.47	-0.006	-0.128	-0.87	-0.009
YAŞ 65+	0.468**	2.55	0.045	0.306	1.57	0.030	0.300	1.53	0.032	0.344*	1.69	0.036
KADIN	-0.454***	-4.36	-0.024	-0.499***	-4.90	-0.031	-0.509***	-5.04	-0.035	-0.489***	-4.80	-0.032
EĞİTİM	0.025	0.66	0.002	0.073**	1.99	0.006	0.038	1.08	0.003	0.059	1.62	0.005
b) Mesleki Durum												
SERBEST MESLEK	0.011	0.09	0.001	-0.010	-0.09	-0.001	-0.046	-0.40	-0.004	-0.021	-0.19	-0.002
c) Medeni Durum												
EVLİ	0.219**	2.10	0.013	0.201**	2.01	0.015	0.184*	1.85	0.015	0.197**	1.97	0.015
d) Ekonomik Değişken												
GELİR	-0.032	-0.66	-0.002	-0.055	-1.14	-0.004	-0.041	-0.85	-0.003	-0.028	-0.58	-0.002
e) Vergi Ahlâkı												
VA 5	-0.373***	-8.22	-0.024									
VA 6				-0.227***	-5.580	-0.017						
VA 7							-0.078**	-2.07	-0.007			
VA 8										-0.196***	-5.360	-0.015
REGIONAL FIXED EFFECTS	EVET			EVET			EVET			EVET		EVET
Observations	640			640			640			640		
Prob(Chi-Square)	.0000			.0000			.0000			.0000		

Not: Bağımlı değişken: Vergi kaçakçılığı (on a four point scale). Referans Gruplar: ERKEK, DİĞER MESLEKLER, BEKAR. Significance levels: * 0.05 < p < 0.10, ** 0.01 < p < 0.05, *** p < 0.01. Marg. (Marginal effect) = highest environmental value score (4), VA: Vergi Ahlâkı

C) Vergi Ahlâkının Belirleyenleri

Vergi kaçakçılığı fenomenini açıklamada, vergi ahlâkının ne kadar önemli olduğunu istatistiksel olarak ortaya koyduktan sonra, asıl konumuz olan vergi ahlâkını belirleyen faktörleri ortaya koymak gerekmektedir. Bu amaçla, Tablo 25’de görülen “OLS (Ordinary Least Square-En Küçük Kareler Yöntemi) regresyon” analizi yapılmıştır. Ayrıca modelde “beta” ve “t-istatistik” değerleri de dikkate alınarak değişkenlerin modele katkıları ve anlamlılık düzeyleri ortaya konmuştur.

Tablo 25: Vergi Ahlâkının Belirleyenleri Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken:						
Vergi Ahlâkı Endeksi	Beta	t-Stat	Beta	t-Stat	Beta	t-Stat
a) Demografik Faktörler						
YAŞ 30-49	0.075	1.57	0.077	1.63	0.093*	1.94
YAŞ 50-64	0.013	0.29	0.019	0.43	0.042	0.94
YAŞ 65+	0.038	1.13	0.049	1.38	0.067*	1.87
Bayan	0.090**	2.39	0.097***	2.60	0.106***	2.83
Eğitim	0.116***	2.87	0.111***	2.76	0.120***	2.95
b) Mükellefiyet Türü						
Serb. Meslek Mensubu	0.037	1.03	0.046	1.31	0.044	1.25
c) Medeni Durum						
Evli	-0.012	-0.26	-0.011	-0.24	-0.025	-0.55
d) Ekonomik Değişken						
Gelir	0.059	1.52	0.062	1.63	0.064*	1.66
e) Vergi Yüğü						
Sübjektif Vergi Yüğü	-0.146***	-3.65	-0.153***	-3.85	-0.160***	-4.03
f) Vergi Yönetimi						
Vergi Dairesi	0.190***	4.29	0.182***	4.15	0.185***	4.26
g) Kurumsal Faktörler						
Kurumsal Kalite	0.233***	5.66	0.242***	5.96	0.219***	5.35
Yolsuzluk Algısı			-0.128***	-3.00	-0.122***	-2.85
h) İnançlar						
Dini inanç					0.092**	2.19
REGIONAL FIXED EFFECTS	Evet		Evet		Evet	
Observations	640		640		640	
Prob (F Stat)	0.000		0.000		0.000	
R- Squared	0.164		0.179		0.186	

Not: Bağımlı Değişken: Vergi ahlâkı endeksi. Referans gruplar: ERKEK, DİĞER GELİR GRUPLARI, BEKAR. Anlamlılık Düzeyleri: * 0.05 < p < 0.10, ** 0.01 < p < 0.05, *** p < 0.01. Marg. (Marginal effect) = highest environmental value score (4).

Analizde kullanılan vergi ahlâkı bağımlı değişkeni, sekiz ayrı vergi ahlâk maddesi kullanılarak elde edilen bir endeksten oluşmaktadır³². Bu maddeler Tablo 24’te verilen “ordered probit regresyon” analizinde de kullanılmıştır. Regresyon analizinde kontrol değişken olarak yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum ve mesleki durum kullanılmıştır. OLS regresyon analizinde, vergi ahlâkı endeksi için kullanılan sorular, ortalamaları ve kodlanma şekilleri aşağıda verilmiştir.

1. Vergi kaçırmak ahlâksızlık olarak kabul edilmelidir: **3,7109** (5=Kesinlikle katılıyorum→1=Kesinlikle katılmıyorum)VA1
2. Devletin istediği vergilerin tamamını ödersem iş yapamam: **2,6313** (1=Kesinlikle Katılıyorum→5=Kesinlikle katılmıyorum)VA2
3. Vergimi kendi rızamla ve gönüllü olarak öderim: **3,8625** (5=Kesinlikle katılıyorum→1=Kesinlikle katılmıyorum) VA3
4. Vergi kaçıran biri toplum tarafından ayıplanmalıdır: **3,8047** (5=Kesinlikle katılıyorum→1=Kesinlikle katılmıyorum)VA4
5. Vergi kaçırsam ve bunu yakın çevrem öğrense çok utanırım: **3,7859** (5=Kesinlikle katılıyorum→1=Kesinlikle katılmıyorum)VA5
6. Ufak tefek vergi kaçakçılığı girişimleri makul karşılanmalıdır: **3,4453** (1=Kesinlikle katılıyorum→5=Kesinlikle katılmıyorum)VA6
7. Ceza ödemeyeceğimi bilsem daha az vergi öderim: **3,1** (1=Kesinlikle katılıyorum→5=Kesinlikle katılmıyorum)VA7
8. Vergi kaçıran bir mükellefi suçlayamayız: **3,3156** (1=Kesinlikle katılıyorum→5=Kesinlikle katılmıyorum)VA8

Analizde kullanılmak üzere ayrıca aşağıdaki sorulardan oluşan kurumsal kalite endeksi oluşturulmuştur³³.

1. TBMM’ne güvenirim, **3,2641**
2. TBMM’nin çıkardığı yasalara güvenirim, **3,217**
3. Ülkemizdeki hukuk sistemine güvenirim, **3,0297**
4. Ülkemizdeki yargı sistemi güven vermektedir, **2,8781**
5. Hükümeti seviyorsam vergimi daha gönüllü bir şekilde öderim, **3,6484** (5=Kesinlikle katılıyorum, 1=Kesinlikle katılmıyorum)

³² Bu endeks için Cronbach alfa değeri 0,67’dir.

³³ Bu endeks için Cronbach alfa değeri 0,71’dir.

Vergi ahlâkı ile ilgili olarak yapılan çalışmalar dikkate alınarak, analize ayrıca gelir, subjektif vergi yükü, vergi idaresinin yaklaşımları, yolsuzluk ve inanç faktörleri dahil edilmiştir. Vergi ahlâkını belirleyen faktörler, bir başlık altında incelenmek yerine, diğer istatistiksel analizler de kullanılarak ve yapılan regresyon analizine (Tablo 25) yeri geldikçe değinilerek, ilerleyen başlıklarda ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Demografik Faktörler - Vergi Ahlâkı İlişkisi

Araştırmamızda kullanılan demografik değişkenler yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve mükellefiyet süresidir. Demografik değişken grupları arasında, %05 anlamlılık düzeyinde vergi kaçakçılığı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olup olmadığını anlamak için Pearson Ki-Kare testi uygulanmıştır. Bu analizlerde bağımlı değişken olarak “*Hiçbir zaman vergi kaçırmam*” sorusu kullanılmıştır. Yapılan testlerin yanı sıra, Tablo 25’te yer alan regresyon analizi sonuçları da vergi ahlâkı bakımından her bir başlıkta ayrıca ele alınmıştır.

a) Yaş Grupları ve Vergi Ahlâkı

Yaş grupları, vergi kaçakçılığı bakımından Pearson Ki-Kare testi ile analiz edildiğinde gruplar arasında %95 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir (Tablo 26 ve 27).

Tablo 26: Yaş Grupları - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	28,312	12	,005
Likelihood Ratio	30,014	12	,003
Linear-by-Linear Association	4,587	1	,032
N of Valid Cases	640		

Tablo 27: Yaş Gruplarına Göre Vergi Ahlâkı

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,005

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>							
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Y A Ş	16-29 Yaş	12	14	41	63	97	227
	%	5,3%	6,2%	18,1%	27,8%	42,7%	100,0%
G R U B U	30-49 Yaş	13	27	77	86	97	300
	%	4,3%	9,0%	25,7%	28,7%	32,3%	100,0%
U	50-64 Yaş	4	13	14	25	35	91
	%	4,4%	14,3%	15,4%	27,5%	38,5%	100,0%
U	65+ Yaş	1	3	4	13	1	22
	%	4,5%	13,6%	18,2%	59,1%	4,5%	100,0%
U	Toplam	30	57	136	187	230	640
	%	4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Çapraz tablo analizi incelendiğinde, yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmesine rağmen (Pearson Chi-Square: 0,005), bu farkın ortalamalardan çok belirgin bir şekilde görülmediği anlaşılmaktadır. Ancak, elde edilen bulgular, Andreoni, Erard ve Feinstein (1998), Torgler (2003b), Bayraklı, Saruç ve Sağbaş (2004) ve Torgler ve Valev (2004)'in bulgularıyla paraleldir.

Yaş grupları bakımından vergi ahlâkı endeksi bağımlı değişken olarak alındığında ise gruplar arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir (Tablo 25). Diğer bir ifade ile, vergi ahlâk düzeyi bakımından yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur.

b) Meslek Grupları ve Vergi Ahlâkı

Çalışmada meslek grupları olarak tüccar, sanayici, esnaf, serbest meslek mensubu, memur, işçi, sanatkar, çiftçi ve diğer olmak üzere dokuz kategori kullanılmıştır. Bu grupların frekans dağılımları dikkate alınarak, 1- tüccar, sanayici, esnaf; 2- serbest meslek mensubu, sanatkar, çiftçi, diğer; 3- işçi, memur olmak üzere üç kategori oluşturulmuştur.

Tablo 28: Meslek Gruplarına Göre Vergi Ahlâkı

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,238

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>							
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
M E S L E K	Sanayici-Esnaf	23	42	94	120	138	417
	%	5,5%	10,1%	22,5%	28,8%	33,1%	100,0%
	Serbest Meslek	2	9	22	32	38	103
	%	1,9%	8,7%	21,4%	31,1%	36,9%	100,0%
	İşçi-Memur	5	6	20	35	54	120
	%	4,2%	5,0%	16,7%	29,2%	45,0%	100,0%
	Toplam	30	57	136	187	230	640
	%	4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Tablo 29: Meslek Grupları - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,401	8	,238
Likelihood Ratio	11,118	8	,195
Linear-by-Linear Association	7,992	1	,005
N of Valid Cases	640		

Tablo 28 ve 29 incelendiğinde, meslek grupları arasında vergi ahlâkı bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir (Sig.: 0,238).

Aynı sonuç vergi ahlâkı endeksi açısından da geçerlidir. Tablo 25 incelendiğinde, kontrol değişken olarak alınan serbest meslek mensupları ile diğer mükellefiyet türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ve serbest meslek kazancı mensuplarının, vergi ahlâkını belirlemede istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

c) Cinsiyete Göre Vergi Ahlâkı

Cinsiyet – vergi ahlâkı ilişkisi, bu alanda yapılan çalışmaların hemen hemen tamamında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar göstermektedir (Bkz. Giese ve Hoffman, 1999; Torgler, 2003b; Hasseldine ve Hite, 2003; Saruç ve Sağbaş, 2003; Gerxhani ve Schram, 2006). Çalışmamızda vergi kaçakçılığı ve vergi ahlâkı ayrı ayrı

incelendiğinde, her iki kategoride de % 99 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir (Pearson Chi-Square: 0,000).

Tablo 30: Cinsiyete Göre Vergi Ahlâkı

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,000

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırman</i>						
	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
C						
İ						
N	Kadın	3	5	26	52	81
S	%	1,8%	3,0%	15,6%	31,1%	48,5%
İ	Erkek	27	52	110	135	473
Y	%	5,7%	11,0%	23,3%	28,5%	31,5%
E	Toplam	30	57	136	187	230
T	%	4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%

Tablo 31: Cinsiyet - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	26,542	4	,000
Likelihood Ratio	29,140	4	,000
Linear-by-Linear Association	25,648	1	,000
N of Valid Cases	640		

Cinsiyete göre vergi kaçakçılığı analiz sonuçlarına bakıldığında, kadınlar ve erkekler arasında vergi ahlâkı açısından istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir fark görülmektedir (Sig.: 0,000). Bu durum Tablo 30'da açıkça görülmektedir. Tablo 30 incelendiğinde kadınların vergiye uyumlarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu görmek mümkündür.

Vergi ahlâkı – cinsiyet ilişkisi bakımından Tablo 25 incelendiğinde, kadınların vergi ahlâkının erkeklere göre belirgin bir şekilde yüksek olduğu görülmektedir.

d) Medeni Duruma Göre Vergi Ahlâkı

Çalışmamızda evli, bekar ve boşanmış olmak üzere üç kategori kullanılmıştır.

Tablo 32: Medeni Duruma Göre Vergi Ahlâkı

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,009

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>							
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
M E D	Evli	18	48	94	117	129	406
	%	4,4%	11,8%	23,2%	28,8%	31,8%	100,0%
E N İ	Bekâr	11	9	40	62	89	211
	%	5,2%	4,3%	19,0%	29,4%	42,2%	100,0%
H A L	Boşanmış-Ayrı	1		2	8	12	23
	%	4,3%		8,7%	34,8%	52,2%	100,0%
	Toplam	30	57	136	187	230	640
	%	4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Tablo 33: Medeni Durum - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	20,336	8	,009
Likelihood Ratio	23,477	8	,003
Linear-by-Linear Association	11,941	1	,001
N of Valid Cases	640		

Medeni duruma göre evli, bekâr ve boşanmış gruplar arasında vergi kaçakçılığı açısından %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu Tablo 33'den görülmektedir.

Bazı araştırmacılar bekârların, gelecek kaygıları nedeniyle vergi ahlâk düzeylerinin evlilere göre daha düşük olduğunu iddia etmektedirler (Song ve Yarbrough, 1978). Ancak bu durum ülkeden ülkeye, kültürden kültüre değişebilmektedir. Zira, bazı araştırmacılar da elde ettikleri bulgular eşliğinde, evli mükelleflerin vergi ahlâkının ekonomik kaygılar nedeniyle bekârlara göre düşük olduğunu belirtmektedirler (Clotfelter, 1983 ve Slemrod, 1985).

Alm ve Torgler (2004)'e göre bu farkın oluşmasının en önemli sebepleri, vergi sisteminin yapısı ve evliler ile bekârların davranış farklılıklarıdır. Ancak, kültür farklılıkları ve etnik yapı gibi değişkenlerin vergi ahlâkı ve medeni durum ilişkisinin oluşumundaki etkisi de mutlaka dikkate alınmalıdır.

Yaptığımız çalışmada bekâr ve aktif gelir vergisi mükelleflerinin vergi ahlâk düzeyi çok önemli farklılıklar içermese de, evli mükelleflere göre daha düşük

çıkmiştir. Bu sonuçları Tablo 24'ten de ayrıca görmek mümkündür. Bunun sosyo-psikolojik ve ekonomik birtakım nedenleri olabilir. Bekarların evlilik ve gelecek kaygıları, ekonomik açıdan zorlayıcı unsurlar oluşturabilir. Ancak medeni durum açısından vergi ahlâkı endeksinin bağımlı değişken olarak alındığı regresyon analizimizde, kontrol değişken olarak alınan “evli” değişkeninin vergi ahlâkına istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmektedir (Tablo 25).

2. Sosyo-Kültürel Faktörler - Vergi Ahlâkı İlişkisi

Sosyo-kültürel faktörler, toplumsal yaşamı büyük ölçüde dizayn eden, topluma yön veren ve bireylerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinde davranış normları geliştiren faktörlerdir. Vergi ahlâkı kavramının içinde barındırdığı sosyolojik ve kültürel öğeler nedeniyle, vergi ahlâkının belirleyenleri içinde sosyal ve kültürel faktörlerin önemi büyüktür.

Araştırmanın bu bölümünde eğitim düzeyi, devlete bağlılık, dini inançlar, milli duygular ve siyasal iktidar incelenecektir. Sosyo-kültürel faktörler ile vergi ahlâkı ve vergi kaçakçılığı ilişkisini incelemek için Pearson Ki-kare ve One Way ANOVA testleri kullanılmış, yeri geldikçe regresyon sonuçlarına da yer verilmiştir.

a) Eğitim Seviyesi ve Vergi Ahlâkı

Eğitim seviyesi grupları anket metninde 6 ayrı gruptan oluşmaktadır. Bu gruplardan sayısal yeterliliği az olan “lisansüstü eğitim” grubu “lisans” grubu ile; ülkemizdeki eğitim sisteminin değişiminden kaynaklanan karışıklığın giderilmesi için de “ilkokul” grubu “ortaokul” grubu ile birleştirilerek analize tabi tutulmuştur. Böylece toplam 4 eğitim seviye grubu oluşturulmuştur.

Eğitim, sosyo-kültürel ve ekonomik bütün olguların şekillenmesinde son derece etken bir faktördür. Vergi kavramının öncelikle eğitim aşamasında çocukların karşılaştığı bir kavram olması, vergi ödemenin gereğinin eğitim seviyesi arttıkça daha yoğun bir şekilde öğrencilere anlatılması gibi hususlar, eğitim arttıkça vergi ahlâkı da artar şeklinde düşünmemize neden olmaktadır.

Tablo 34 ve Tablo 35’de görüldüğü gibi, vergi kaçakçılığı açısından eğitim düzeyleri arasında %95 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir.

Tablo 34: Eğitim Düzeyleri ve Vergi Ahlâkı

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,153

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>							
E Ğ İ T İ M D Ü Z E Y İ		Kesinlikle	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum,	Katılıyorum	Kesinlikle	Toplam
		Katılmıyorum		Ne Katılmıyorum		Katılıyorum	
	İlk-Orta	9	14	29	39	59	150
	%	6,0%	9,3%	19,3%	26,0%	39,3%	100,0%
	Lise	16	27	61	88	94	286
	%	5,6%	9,4%	21,3%	30,8%	32,9%	100,0%
	Ön Lisans	2	3	7	22	31	65
	%	3,1%	4,6%	10,8%	33,8%	47,7%	100,0%
	Lisans ve Lisansüstü	3	13	39	38	46	139
	%	2,2%	9,4%	28,1%	27,3%	33,1%	100,0%
	Toplam	30	57	136	187	230	640
	%	4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Tablo 35: Eğitim Düzeyi - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	16,914	12	,153
Likelihood Ratio	17,914	12	,118
Linear-by-Linear Association	,111	1	,739
N of Valid Cases	640		

Eğitim ile vergi ahlâkı arasında somut bir ilişkiyi ortaya koymak oldukça güçtür. Yapılan araştırmalar birbirinin tersi sonuçlar içermektedir. Dubin, Graetz ve Wilde (1990) tarafından yapılan araştırmada eğitim düzeyi ile kişilerin beyan ettikleri gelir arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Yani eğitim arttıkça vergi ahlâkı azalmaktadır. Benzer sonuçlar Beron, Tauchen ve Witte (1992)’nin araştırmasında da elde edilmiştir. Beron, Tauchen ve Witte (1992)’ye göre, eğitilmiş kişiler vergi bakımından daha sorumsuzdur ve vergi ahlâkı daha düşük seviyededir. Bu araştırmalara göre, eğitim düzeyi arttıkça bireylerin vergisel fırsatları görme imkânları ve risk alma cesaretleri artmaktadır. Bu da vergi ahlâksızlığı olarak kendini göstermektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu çalışmalarda bağımlı değişken olarak vergi kaçakçılığı kullanılmış ve elde edilen sonuçlar vergi ahlâkı olarak yorumlanmıştır.

Tarafımızdan oluşturulan vergi ahlâkı endeksi eşliğinde yapılan analizde ise, eğitimin vergi ahlâkı üzerinde oldukça önemli derecede etkili olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre, eğitim düzeyi arttıkça vergi ahlâkı da artmaktadır (Tablo 25).

Torgler (2003b)'in araştırmalarında görüldüğü gibi farklı toplumlarda farklı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Nitekim ülkemizde yapılan bazı araştırmalarda da eğitim seviyesi ile vergi ahlâkı arasında pozitif bir korelasyonun olduğu belirtilmektedir (Saruç ve Sağbaş, 2003 ve Yeniçeri, 2004). Bu durum, yaptığımız araştırmada mükelleflere “*Vergi ahlâkı eğitimle yükseltilebilir*” ifadesine katılma düzeyleri şeklinde doğrudan sorulmuş ve ankete katılan mükelleflerin %70,1'i bu ifadeye katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu ifadeye katılmayanların oranı ise %16,9'dur.

Kuşkusuz eğitim sadece formel eğitim ile sınırlandırılmamalıdır. Bireyin içinde yetiştiği toplum, ailesi ve yakın çevresi gibi faktörlerden büyük ölçüde etkilendiği, genel kabul gören bir husustur ve bu etkileşim informal eğitim olarak kabul edilmektedir. Toplumun vergi ahlâkında formel eğitim kadar informal eğitimin de son derece önemli olduğu unutulmamalıdır.

Vergi ahlâkı ile eğitim arasında anlamlı bir korelasyonun olup olmadığı konusunda yapılan çalışmalar yeterli değildir. Bu ilişkinin somut bir şekilde ifade edilmesi için çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Hatta bu hususta, eğitim düzeylerinin yanı sıra, insanlara vergi ile ilgili dönemseller eğitimler verilip, bu dönemlerin başında ve sonunda yapılacak ölçümler ile, eğitimin vergi ahlâkı, vergi bilinci, vergi kültürü gibi konularda etkili olup olmadığının araştırılması da gerekmektedir. Bu nedenle her yeni çalışma bu ilişkinin yönünü belirleme açısından merak konusu olmaktadır.

b) Kurumsal Faktörler ve Vergi Ahlâkı

Mükelleflerin devlete ve kurumlarına olan bağlılık düzeyleri arttıkça, vergi ahlâklarının da arttığı, bu konuda yapılan çalışmaların tamamına yakınında belirtilen bir husustur. Araştırmamızda devleti temsilen Türkiye Büyük Millet Meclisi, siyasal

iktidar, ülkemizdeki hukuk ve yargı sistemi kullanılmıştır. Kurumsal faktörler içinde değerlendirilen yolsuzluk algısı da bu başlık altında incelenmiştir.

Yapılan analizler, bu konuda yapılan araştırmalara paralel sonuçlar içermektedir. Tablo 36 ve Tablo 37’te TBMM’ne güven duygusu ile vergi kaçakçılığı arasındaki ilişki istatistiksel olarak One Way ANOVA ve Scheffe testleri ile analiz edilmiştir. Bunun için “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Güvenirim*” sorusu kullanılmıştır.

Tablo 36: Vergi Ahlâkı – Devlete Güven (TBMM)

Test: One Way ANOVA

ANOVA	Sum. of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Gruplar Arası	28,524	4	7,131	5,545	,000
Gruplar İçinde	816,570	635	1,286		
Toplam	845,094	639			

Tablo 37: Vergi Ahlâkı-Devlete Güven İlişkisi (TBMM)

Test: Çapraz Karşılaştırma, Bağımlı Değişken: Vergi Ahlâkı , Test : Scheffe

(I) TBMM	(J) TBMM	Ortalamaların Farkı (I-J)	Std. Sapma	Sig.	95% Güven Aralığı	
					En Düşük	En Yüksek
1,00	2,00	,0156	,17047	1,000	-,5111	,5422
	3,00	-,1514	,15081	,908	-,6173	,3145
	4,00	-,1608	,14681	,878	-,6144	,2927
	5,00	-,5991*	,15676	,006	-1,0834	-,1148
2,00	1,00	-,0156	,17047	1,000	-,5422	,5111
	3,00	-,1670	,15136	,875	-,6346	,3006
	4,00	-,1764	,14737	,838	-,6317	,2788
	5,00	-,6147*	,15728	,004	-1,1006	-,1288
3,00	1,00	,1514	,15081	,908	-,3145	,6173
	2,00	,1670	,15136	,875	-,3006	,6346
	4,00	-,0094	,12410	1,000	-,3928	,3740
	5,00	-,4477*	,13573	,029	-,8670	-,0284
4,00	1,00	,1608	,14681	,878	-,2927	,6144
	2,00	,1764	,14737	,838	-,2788	,6317
	3,00	,0094	,12410	1,000	-,3740	,3928
	5,00	-,4383*	,13126	,026	-,8438	-,0328
5,00	1,00	,5991*	,15676	,006	,1148	1,0834
	2,00	,6147*	,15728	,004	,1288	1,1006
	3,00	,4477*	,13573	,029	,0284	,8670
	4,00	,4383*	,13126	,026	,0328	,8438

* 0,05 Güven Aralığında Ortalamalar Farklıdır

Yapılan Anova testinde Sig.< 0,05 ve F = 5,545 olduğu için (Tablo 36), TBMM’ne güven grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. Bu farkın içeriğini görmek için Scheffe testi sonuçlarına bakmak gerekecektir.

Scheffe testi sonuçları incelendiğinde (Tablo 37), TBMM'ne en fazla güvenen grubun (5,00 = Kesinlikle Katılıyorum) diğer gruplardan belirgin bir şekilde istatistiksel olarak farklı olduğu görülmektedir. Bu grubun işaretinin pozitif olmasından dolayı, TBMM'ne en fazla güvenenlerin vergi ahlâkı en yüksek grup olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Aynı şekilde ülkedeki hukuk düzenine güven ile vergi ahlâkı arasındaki ilişki incelendiğinde benzer sonuçlar görülmektedir (Tablo 38).

Tablo 38: Vergi Ahlâkı – Devlete Güven (Hukuk)

ANOVA	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Gruplar Arası	23,499	4	5,875	4,541	,001
Gruplar İçinde	821,594	635	1,294		
Toplam	845,094	639			

Tablo 39: Vergi Ahlâkı-Devlete Güven İlişkisi (Hukuk)

Çapraz Karşılaştırma, Bağımlı Değişken: Vergi Ahlâkı , Test : Scheffe

(I) HUKUK	(J) HUKUK	Ortalamaların Farkı (I-J)	Std. Sapma	Sig.	95% Güven Aralığı	
					En Düşük	En Yüksek
1,00	2,00	-,1505	,15563	,919	-,6313	,3303
	3,00	-,3365	,15144	,295	-,8043	,1313
	4,00	-,3804	,15113	,177	-,8472	,0865
	5,00	-,6695*	,17502	,006	-1,2102	-,1288
2,00	1,00	,1505	,15563	,919	-,3303	,6313
	3,00	-,1860	,13064	,731	-,5896	,2176
	4,00	-,2299	,13027	,540	-,6323	,1726
	5,00	-,5190*	,15737	,029	-1,0052	-,0329
3,00	1,00	,3365	,15144	,295	-,1313	,8043
	2,00	,1860	,13064	,731	-,2176	,5896
	4,00	-,0439	,12523	,998	-,4307	,3430
	5,00	-,3330	,15322	,318	-,8064	,1403
4,00	1,00	,3804	,15113	,177	-,0865	,8472
	2,00	,2299	,13027	,540	-,1726	,6323
	3,00	,0439	,12523	,998	-,3430	,4307
	5,00	-,2892	,15291	,467	-,7616	,1832
5,00	1,00	,6695*	,17502	,006	,1288	1,2102
	2,00	,5190*	,15737	,029	,0329	1,0052
	3,00	,3330	,15322	,318	-,1403	,8064
	4,00	,2892	,15291	,467	-,1832	,7616

* 0,05 Güven Aralığında Ortalamalar Farklıdır

Hukuk düzenine güven grupları arasında vergi ahlâkı bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu, Sig.< 0,05 ve F = 4,541 değerlerinden anlaşılmaktadır. Bu farklılığın detayları ise Scheffe testi sonuçlarında görülmektedir (Tablo 39).

Tablo 39’da görüldüğü gibi, ülkedeki hukuk sistemine en fazla güvenen grup, vergi ahlâkı en yüksek gruptur. Elde edilen sonuçlar bu konuda yapılan diğer araştırmalarda elde edilen sonuçlarla aynı türdendir (Bkz. Cullis ve Lewis, 1997; Scholz ve Lubell, 1998; Bergman, 2001; Torgler, 2004; Wenzel, 2004; Torgler ve Schneider, 2005b; Kirchler, Hoelzl ve Wahl , 2007). Bu durumu “*Ülkesini seven biri vergisini tam olarak ödemelidir.*” ifadesine katılım frekanslarından da görmek mümkündür.

Tablo 40: “*Ülkesini Seven Biri Vergisini Tam Olarak Ödemelidir.*”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	8	1,3	1,3
Katılmıyorum (2)	17	2,7	3,9
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	43	6,7	10,6
Katılıyorum (4)	230	35,9	46,6
Kesinlikle Katılıyorum (5)	342	53,4	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 40’da görüldüğü gibi, mükelleflerin yaklaşık % 89’u ülkeyi sevmekle vergi ödeme arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ifade etmektedirler. Bu bulgu, daha önce elde edilen devlete ve ülkeye bağlılık düzeyleri ile vergi ahlâkı arasındaki istatistiksel olarak anlamlı farklılığı doğrulayıcı tutarlılıktadır.

Ülkedeki kurumsal kalite ile vergi ahlâkı ilişkisini belirleme açısından en önemli veriler, Tablo 25’de görülen regresyon analizinde elde edilmiştir. Bu amaçla, daha önce ayrıntılı bir şekilde açıkladığımız kurumsal kalite endeksi geliştirilmiştir. Bu endeks için Cronbach’s Alfa değeri 0,71’dir. Oluşturulan endeksin regresyon analizine dahil edilmesi sonucu, kurumsal kalitenin vergi ahlâkına en yüksek pozitif katkıyı sağlayan faktör olduğu görülmektedir (Tablo 25: Beta Coef.: 0.233***, t-istatistiği: 5.66). Katsayının pozitif olması, kurumsal kalite arttıkça toplumdaki vergi ahlâkının da artacağını; t-istatistik değerleri de (5.66, 5.96 ve 5.35), kurumsal kalitedeki bir birimlik artışın, vergi ahlâkında diğer bütün faktörlerden daha fazla artış sağlayacağını göstermesi bakımından önemlidir.

Kurumsal kalite içinde değerlendirilen yolsuzluk olgusunu incelemek için mükelleflere “Ülkemizde çok fazla yolsuzluk yapılmaktadır” maddesine katılma düzeyleri sorulmuştur. Bu sorunun frekans dağılımları aşağıda Tablo 41’de görülmektedir.

Tablo 41: “Ülkemizde çok fazla yolsuzluk yapılmaktadır.”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	23	3,6	3,6
Katılmıyorum (2)	18	2,8	6,4
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	41	6,4	12,8
Katılıyorum (4)	157	24,5	37,3
Kesinlikle Katılıyorum (5)	401	62,7	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 41’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan mükelleflerin büyük bir çoğunluğu (%87,2) ülkemizde yolsuzluğun çok yaygın olduğu algısı içindedirler. Kuşkusuz böyle bir algı, kamu otoritesinin ve kamu kurumlarının mükellefler nezdindeki itibarının olumsuzluğu yönünde önemli ipuçları içermektedir.

Yolsuzluk algısı, vergi ahlâkı bağımlı değişkeni üzerindeki etkileri araştırılmak amacıyla regresyon analizine dahil edildiğinde, yolsuzluk algısının istatistiksel olarak vergi ahlâkı üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu görülmektedir (Tablo 25). Yolsuzluk algısı faktör değişkeninin katsayı ve t-istatistik değerlerinin negatif olması (Beta Coef.: -0.128*** ve t-istatistiği: -3.00), yolsuzluk algısı arttıkça vergi ahlâkının azalacağını göstermektedir.

c) Dini İnançlar ve Vergi Ahlâkı

Vergi ahlâkı ile ilgili bu güne kadar yapılan araştırmalarda vergi ahlâkı ile dini inançlar arasında güçlü bir korelasyon olduğuna işaret edilmektedir (Bkz. Torgler, 2006). Esasen, ahlâkın alt birimlerini dini inançlardan tamamen bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Çünkü bir çok ahlâk kuralı bizzat dini kurallar tarafından emredilmektedir.

Yaptığımız araştırmada mükelleflere “Yaşantımda dini kurallar önemlidir” maddesine katılma düzeyleri sorulmuş ve 5’li likert ölçeğine göre tutumlarını belirtmeleri istenmiştir. Bu maddeye mükelleflerin katılım frekansları Tablo 42’de görülmektedir.

Tablo 42: “Yaşantımda Dini Kurallar Önemlidir.”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	40	6,3	6,3
Katılmıyorum (2)	75	11,7	18,0
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	94	14,7	32,7
Katılıyorum (4)	209	32,7	65,3
Kesinlikle Katılıyorum (5)	222	34,6	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 42’de görüldüğü gibi mükelleflerin önemli bir çoğunluğu (%67,3) yaşamında dini kuralların önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

Vergi ahlâkı ile dini inançlar arasındaki ilişkiyi yaptığımız regresyon analizinden açıkça görmek mümkündür (Tablo 25). Tabloda görüldüğü gibi toplumda dini kuralları önemseme düzeyi attıkça vergi ahlâkı da artmaktadır (Beta Coef.: 0,092** ve t-istatistiği: 2, 19).

Tablo 43 ve 44, dini kuralların önemsenme düzeyi ile vergi uyumu arasındaki ilişkiyi başka bir yolla göstermektedir.

Tablo 43: Dini İnançlar - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	44,839	16	,000
Likelihood Ratio	43,212	16	,000
Linear-by-Linear Association	5,200	1	,023
N of Valid Cases	640		

Pearson Ki-Kare test sonuçları, vergi uyumu bakımından dini inanç dereceleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın (Sig.:0,000) bulunduğuna işaret etmektedir. Bu farkın detayları ise Tablo 44’te görülmektedir.

Tablo 44: Dini İnançlar ve Vergi Ahlâkı

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,000

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>							
D İ N İ N A N Ç L A R		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
	Kesinlikle Katılmıyorum	1	3	11	14	11	40
	2,5%	7,5%	27,5%	35,0%	27,5%	100,0%	
Katılmıyorum	4	14	17	22	18	75	
	5,3%	18,7%	22,7%	29,3%	24,0%	100,0%	
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	3	6	21	25	39	94	
	3,2%	6,4%	22,3%	26,6%	41,5%	100,0%	
Katılıyorum	14	17	38	82	58	209	
	6,7%	8,1%	18,2%	39,2%	27,8%	100,0%	
Kesinlikle Katılıyorum	8	17	49	44	104	222	
	3,6%	7,7%	22,1%	19,8%	46,8%	100,0%	
Toplam	30	57	136	187	230	640	
	4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%	

Tablo 44’te görüldüğü gibi, vergi ahlâkı en yüksek grup, yaşantısında dini inançları en fazla önemseyen gruptur (%46,8). Tablo incelendiğinde, dini inançlara bağlılık arttıkça, vergi ahlâkının da arttığı görülmektedir.

d) Milli Duygular ve Vergi Ahlâkı

Milli duyguları ölçmek amacıyla mükelleflere, “*Mensubu olduğum milletle övünürüm*” maddesine katılma düzeyleri sorulmuştur. Tablo 45’te söz konusu maddenin frekans dağılımları görülmektedir. Mükelleflerin yaklaşık %86’sı mensubu olduğu milletle övündüklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 45: “Mensubu Olduğum Milletle Övünürüm.”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	11	1,7	1,7
Katılmıyorum (2)	28	4,4	6,1
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	49	7,7	13,8
Katılıyorum (4)	158	24,7	38,4
Kesinlikle Katılıyorum (5)	394	61,6	100,0
Toplam	640	100,0	

Milli övünç seviye grupları arasında vergi ahlâkı bakımından farklılığın bulunup bulunmadığını anlamak üzere Pearson Ki-kare testi uygulanmıştır.

Tablo 46: Milli duygular - Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,617	16	,553
Likelihood Ratio	13,431	16	,641
Linear-by-Linear Association	,232	1	,630
N of Valid Cases	640		

Tablo 46’da görüldüğü gibi vergi ahlâkı bakımından mükelleflerin milli övünç seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur (Sig.: 0,553).

e) Siyasal İktidar ve Vergi Ahlâkı

Vatandaşların siyasal sürece katılımları arttıkça, ülkedeki toplam vergi ahlâkının da artmakta olduğu birçok araştırmada belirtilmektedir. Benzer bir şekilde vatandaşların iktidardaki siyasal otoriteyi destekleme oranı arttıkça toplam vergi ahlâkının artış gösterdiği de ifade edilmektedir. Pek çok araştırmada bu iddiaların ampirik sonuçlarla doğrulandığını görmek de mümkündür (Bkz. Torgler, 2003b: 213). Bununla beraber, vergi ahlâkının siyasal iktidarın faaliyetlerinden bağımsız olması gerektiğini ifade etmek de yanlış olmayacaktır.

Yaptığımız araştırmada mükelleflere, siyasal iktidar – vergi ahlâkı ilişkisini test etmek amacıyla aşağıda frekans dağılımları verilen iki farklı soru yöneltilmiştir.

Tablo 47: “Hükümeti seviyorsam vergimi daha gönüllü bir şekilde öderim.”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	42	6,6	6,6
Katılmıyorum (2)	92	14,4	20,9
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	111	17,3	38,3
Katılıyorum (4)	199	31,1	69,4
Kesinlikle Katılıyorum (5)	196	30,6	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 48: “Hükümetlerin icraatları vergiye karşı tutumumu etkiler.”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	28	4,4	4,4
Katılmıyorum (2)	74	11,6	15,9
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	130	20,3	36,3
Katılıyorum (4)	210	32,8	69,1
Kesinlikle Katılıyorum (5)	198	30,9	100,0
Toplam	640	100,0	

Birinci soruya verilen cevapların dağılımları incelendiğinde, mükelleflerin önemli bir çoğunluğunun, vergiyi gönüllü ödeme ile siyasal iktidarı benimseme arasında doğrudan ilişki kurdukları görülmektedir. İkinci soruya verilen cevaplar da aynı şekilde siyasal iktidarın faaliyetlerinden birçok mükellefin etkilendiğini göstermektedir. Bu sonuçlar normal, beklenen sonuçlardır. Asıl önemli olan, siyasal iktidarın sevilme düzeyi ile vergi ahlâkı ve siyasal iktidarın faaliyetleri ile vergi ahlâkı ilişkisidir.

Bu sorulara verilen cevaplar birleştirilerek bir faktör oluşturulmuş ve bu faktör “siyasal iktidar” olarak isimlendirilmiştir. Siyasal iktidar sorularına verilen cevaplar ile vergi ahlâkı sorusuna verilen cevapları karşılaştırmak amacıyla, One Way Anova testi uygulanmıştır.

Tablo 49: Vergi Ahlâkı – Siyasal İktidarın Kabulü İlişkisi (Anova)

ANOVA	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Gruplar Arası	24,865	4	6,216	7,430	,000
Gruplar İçinde	531,275	635	,837		
Toplam	556,140	639			

Tablo 50: Vergi Ahlâkı – Siyasal İktidarın Kabulü İlişkisi

Çapraz Karşılaştırma, Bağımlı Değişken: Vergi Ahlâkı , Test : Scheffe

(I) Siyasal İktidar-1	(J) Siyasal İktidar-1	Ortalamaların Farkı (I-J)	Std. Sapma	Sig.	95% Güven Aralığı	
					En Düşük	En Yüksek
1,00	2,00	,2061	,20632	,910	-,4312	,8435
	3,00	,0098	,18450	1,000	-,5602	,5798
	4,00	-,0076	,17990	1,000	-,5633	,5482
	5,00	-,3645	,17756	,379	-,9130	,1840
2,00	1,00	-,2061	,20632	,910	-,8435	,4312
	3,00	-,1963	,14433	,763	-,6422	,2495
	4,00	-,2137	,13839	,666	-,6413	,2138
	5,00	-,5706*	,13534	,002	-,9887	-,1525
3,00	1,00	-,0098	,18450	1,000	-,5798	,5602
	2,00	,1963	,14433	,763	-,2495	,6422
	4,00	-,0174	,10308	1,000	-,3358	,3011
	5,00	-,3743*	,09894	,007	-,6800	-,0686
4,00	1,00	,0076	,17990	1,000	-,5482	,5633
	2,00	,2137	,13839	,666	-,2138	,6413
	3,00	,0174	,10308	1,000	-,3011	,3358
	5,00	-,3569*	,09007	,004	-,6352	-,0787
5,00	1,00	,3645	,17756	,379	-,1840	,9130
	2,00	,5706*	,13534	,002	,1525	,9887
	3,00	,3743*	,09894	,007	,0686	,6800
	4,00	,3569*	,09007	,004	,0787	,6352

* 0,05 Güven Aralığında Ortalamalar Farklıdır

Siyasal iktidar faktörüne verilen cevap gruplarıyla vergi ahlâkı ilişkisini gösteren One Way Anova testi sonuçları incelendiğinde, gruplar arasında vergi ahlâkı bakımından 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir (F: 7,430 ve Sig.: 0,000). Bu farkın detaylarını Scheffe testi tablosundan görmek mümkündür. Siyasal iktidar sorularına kesinlikle katılan grupların en yüksek vergi ahlâkına sahip gruplar olduğu görülmektedir.

3. Ekonomik Faktörler - Vergi Ahlâkı İlişkisi

Verginin ekonomik özellikleri ve kişilerin gelirlerinde önemli derecede azalmaya neden olması, bireylerin ekonomik faktörlerden daha çok etkilenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle mükelleflerin vergiye uyumları ve sahip oldukları vergi ahlâkı üzerinde en önemli etkiyi oluşturan faktörler olarak ekonomik faktörler kabul edilmektedir.

Vergi ahlâkına etki eden ekonomik faktörlerin, her türlü olgunun ekonomik bir yanının bulunabileceği gerçeğinden hareketle, çok çeşitli olduğunu düşünmek

mümkündür. Ancak, bu faktörlerin tamamını incelemenin zorluğu ve böyle bir genişliğin konuyu hedefinden saptırabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, çalışmamızda vergi ahlâkını belirleyen ekonomik faktörler, vergi yükü, mükellefin gelir düzeyi, kamu harcamalarının algılanma şekli, vergi denetimleri, vergi cezaları ve mükellefin tutum ve davranışlarına etki edebilecek diğer kişi ve kurumlar (referans gruplar) şeklinde bir sınırlamaya tabi tutulmuştur.

a) Vergi Yükü – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Mükelleflerin vergi yükünü nasıl algıladıklarını ölçmek amacıyla üç farklı soru yöneltilmiştir. Bu sorular ve ortalamaları aşağıda verilmiştir.

1- *Ödediğim vergiyi ağır buluyorum: 2,0016*

2- *Vergi benim için önemli bir yüküdür : 2,5188*

3- *Ülkemizde vergi oranları çok yüksektir: 1,8344*

(1= Kesinlikle katılıyorum, 5= Kesinlikle katılmıyorum)

Bu üç soruya verilen cevapların ortalamaları toplanıp üçe bölünmek suretiyle vergi yüküyle ilgili bir faktör değişken oluşturulmuştur.

Tablo 51: Vergi Yükü Faktör Ortalaması

Geçerli Veri Sayısı	640
Hatalı Veri Sayısı	0
Aritmetik Ortalama	2,1182
Standart Sapma	0,81995
Minimum	1,00
Maksimum	5,00

Tablo 51’de görüldüğü gibi vergi yükü faktör ortalaması bir hayli düşük değerdedir (2,1182). Bu sonuçlar aynı zamanda subjektif vergi yükü anlamına gelmekte ve mükelleflerin vergi yüklerini oldukça ağır hissettiklerini göstermektedir.

Vergi yükü, objektif ve subjektif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Burada ölçmeye çalıştığımız subjektif vergi yüküdür. Objektif vergi yükünü çeşitli ekonomik verileri kullanarak ölçmek mümkün olmakla birlikte, ilgili konuda da bahsedildiği

gibi, önemli olan bireylerin ödedikleri vergiden dolayı duydukları tazyiktir. Bu nedenle, vergi ahlâkının bir belirleyeni olarak subjektif vergi yükü (vergi tazyiki)'nün dikkate alınması gerekmektedir.

Vergi yükü (subjektif vergi yükü) ile vergi ahlâkı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla, oluşturulan vergi yükü faktör endeksi regresyon analizine dahil edildiğinde, subjektif vergi yükünün vergi ahlâkının çok önemli bir belirleyen faktörü olduğu görülmektedir (Tablo 25).

Regresyon katsayılarının ve t-istatistiğinin işaretinin negatif olması, mükelleflerin hissettikleri vergi yükü arttıkça, toplumun vergi ahlâkının azalacağı veya tersi düşünüldüğünde, vergi yükü azaldıkça vergi ahlâkının artacağı anlamına gelmektedir.

b) Gelir Düzeyi - Vergi Ahlâkı İlişkisi

Mükelleflerin gelir düzeyleri demografik değişkenler arasında yer almakla beraber, gelir düzeyinin ekonomik yönü nedeniyle vergi ahlâkını belirleyen ekonomik faktörler içinde değerlendirmeye alınmıştır.

Gelir düzeylerini belirlemek amacıyla, mükelleflere frekansları Tablo 17'de verilen seçeneklerden aylık ortalama gelirlerini belirten seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Tablo 17'de görüldüğü gibi mükelleflerin yaklaşık %86'sı aylık ortalama 2.500 YTL ve altında gelir elde ettiklerini beyan etmişlerdir.

Vergi ahlâkı ile gelir arasındaki ilişkiyi anlamak için Tablo 25'e bakıldığında, gelir ile vergi ahlâkı arasında %95 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir (Coef.: 0,059-0,064* ve t-istatistiği:1,52-1,66).

Tablo 52: Gelir Düzeyi – Vergi Ahlâkı İlişkisi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	170,443	144	,065
Likelihood Ratio	154,549	144	,259
Linear-by-Linear Association	1,063	1	,303
N of Valid Cases	640		

Mükelleflerin vergi ahlâkı ile gelir arasındaki ilişkiyi test etmek için yapılan Ki-kare test sonuçlarından da bu durumu görmek mümkündür. Tablo 52’de görüldüğü gibi, gelir düzeyi gurupları arasında vergiye uyum açısından %95 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

c) Kamu Harcamaları – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Kamu harcamalarının algılanma düzeyi, ödenen vergiler ile sağlanan fayda arasında ilişki kurmak bakımından son derece önemlidir. Araştırmada kamu harcamalarının algılanma düzeyini ölçmek amacıyla mükelleflere iki farklı soru yöneltilmiştir. Bu soruların frekans dağılımları ve ortalamaları aşağıda Tablo 53 ve 54’te verilmiştir.

Tablo 53: “Ülkemizde kamu harcamalarında savurganlık yapılmaktadır.”

Ortalama: 1,6531

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılıyorum (1)	358	55,9	55,9
Katılıyorum (2)	206	32,2	88,1
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	37	5,8	93,9
Katılmıyorum (4)	18	2,8	96,7
Kesinlikle Katılmıyorum (5)	21	3,3	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 54: “Ödediğim verginin nerelere harcandığını bilmem çok önemlidir.”

Ortalama: 4,6156

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılıyorum (5)	455	71,1	71,1
Katılıyorum (4)	151	23,6	94,7
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	16	2,5	97,2
Katılmıyorum (2)	9	1,4	98,4
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	9	1,4	100,0
Toplam	640	100,0	

Bu iki sorudan bir faktör oluşturularak, vergi ahlâkı ile kamu harcamalarının algılanma düzeyi arasındaki ilişki Pearson Chi-Square testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 55 ve 56’da görülmektedir.

Tablo 55: Kamu Harcamaları – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	43,927	16	,000
Likelihood Ratio	43,455	16	,000
Linear-by-Linear Association	10,639	1	,001
N of Valid Cases	640		

Kamu harcamalarının algılanma düzeyleri arasında, vergi ahlâkı bakımından oldukça anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir (Sig.: 0,000). Bu farklılığın detaylarını ise çapraz tablo analizinden anlamak mümkündür.

Tablo 56: Kamu Harcamaları – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı: %95, P (Sig.): 0,000

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>						
	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
K						
A						
M	Kesinlikle Katılmıyorum	1		4	4	9
U		11,1%		44,4%	44,4%	100,0%
H	Katılmıyorum		3	4	1	9
A			33,3%	44,4%	11,1%	100,0%
R	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	1	5	4	5	16
C		6,3%	31,3%	25,0%	31,3%	100,0%
A	Katılıyorum	7	19	36	51	151
M		4,6%	12,6%	23,8%	33,8%	100,0%
A	Kesinlikle Katılıyorum	21	30	92	126	455
S		4,6%	6,6%	20,2%	27,7%	100,0%
I	Toplam	30	57	136	187	640
		4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	100,0%

Tablo 56’da görüldüğü gibi, en yüksek vergi ahlâkına sahip kişiler, kamu harcamaları bakımından en fazla duyarlılık gösteren kişilerdir (%40,9).

Bu sonuçlara bağlı olarak, ülkedeki toplam vergi ahlâkının yükseltilmesi için, kamu harcamalarının etkin ve vatandaşların tercihlerine uyumlu bir şekilde yapılması gerektiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

d) Vergi Denetimi, Vergi Cezaları ve Vergi Ahlâkı

Vergi denetimleri ve vergi cezaları, vergi kaçakçılığını engellemek için geliştirilmiş en etkili enstrümanlar olarak kabul edilmektedir. Daha önce Allingham

ve Sandmo Modeli açıklanırken ayrıntılı bir şekilde ifade edildiği üzere, yakalanma riski arttıkça vergi kaçakçılığının azalacağı öngörülmektedir. Bunun her zaman böyle olmadığı, ampirik araştırmalarla ortaya konmuş olmakla beraber, vergi denetimlerinin ve vergi cezalarının bir ülkedeki toplam vergi uyumu için son derece önemli olduğu da tartışılmaz bir gerçektir.

Bununla beraber, vergi denetimlerinin ve vergi cezalarının vergi ahlâkına etkisi konusunda çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmaların başında, denetim ve ceza olgusunun olduğu durumda ahlâka yer olmadığı şeklindeki düşünce gelmektedir. Toplumda yerleşik ahlâki normların bir kısmının yakalanma riski ve cezalandırılma korkusu nedeniyle yerleşik hale geldiği ve toplum tarafından kabullenildiği de diğer bir iddiadır. Biz burada ikinci tür iddialara katıldığımızı belirtmekle yetineceğiz. Zira, topluma bazı şeyleri kısa sürede kabul ettirmek oldukça güçtür. Söz konusu olan, vergi gibi bireylerin ekonomik durumunda azalmaya yol açan bir enstrüman ise, durum daha da ciddiyet kazanmaktadır. Vergilerin toplumsal kabulü ve vergiye gönüllü uyum için, vergi denetimleri ve cezaları vazgeçilmez araçlardır. Aynı zamanda, vergi ahlâkı yüksek mükelleflerin bu durumlarının devamı için de denetim ve ceza gibi araçlardan vazgeçilmesi düşünülemez. Bu durumu ilerleyen başlıklarda vergi kaçırıcıların diğer mükellefleri de kaçakçılığa teşvik ettiğinin, mükellefler tarafından büyük oranda kabul edildiği gerçeği ile de ayrıca açıklamak mümkündür.

Vergi denetimleri ile vergi ahlâkı arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak ortaya koymak amacıyla Ki-kare testi uygulanmıştır. Bunun için mükelleflere, “*Ülkemizde vergi denetimleri çok yetersiz*” ifadesine katılma düzeyleri sorulmuştur. Tablo 57’de görüldüğü gibi, vergi ahlâkı bakımından vergi denetim algısı ortalamaları birbirinden oldukça farklıdır.

Tablo 57: Vergi Denetimi – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	104,796	16	,000
Likelihood Ratio	97,350	16	,000
Linear-by-Linear Association	16,885	1	,000
N of Valid Cases	640		

Vergi denetimlerinin yetersiz olduğu ifadesine katılanların, vergi ahlâk düzeylerine baktığımızda (Tablo 58), vergi ahlâkı yüksek kişilerin vergi denetimlerini oldukça yetersiz algıladıkları görülmektedir. Vergi bakımından ahlâklı kişilerin bu durumlarının devamı için, diğer bir ifade ile ödedikleri vergiden dolayı pişmanlık duymamaları için, denetimlerin artırılması ve vergi kaçırıcıların yakalanarak cezalandırılması gerekmektedir. Ayrıca yapılan korelasyon analizinde de, vergi denetimleri ile vergi ahlâkı arasında güçlü bir korelasyon olduğu görülmektedir (Tablo 59).

Tablo 58: Vergi Denetimi – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,000

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırıcım</i>							
V E R G İ D E N E T İ M İ		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
		Kesinlikle Katılmıyorum	8	3	7	7	26
		15,7%	5,9%	13,7%	13,7%	51,0%	100,0%
	Katılmıyorum	5	17	28	43	39	132
		3,8%	12,9%	21,2%	32,6%	29,5%	100,0%
	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	9	14	51	35	26	135
		6,7%	10,4%	37,8%	25,9%	19,3%	100,0%
	Katılıyorum	4	14	32	79	60	189
		2,1%	7,4%	16,9%	41,8%	31,7%	100,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	4	9	18	23	79	133
		3,0%	6,8%	13,5%	17,3%	59,4%	100,0%
	Toplam	30	57	136	187	230	640
		4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Tablo 59: Vergi Denetimi – Vergi Ahlâkı Korelasyon Analizi

		Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Interval by Interval	Pearson's R	,163	,042	4,161	,000
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	,174	,041	4,473	,000
N of Valid Cases		640			

Vergi denetimleri ile vergi ahlâkı ve vergiye gönüllü uyum arasındaki bu ilişki, başka araştırmalarda da ortaya konmuştur. Bunlardan en önemlileri Dubin, Graetz ve Wilde (1990) ve Alm, Jackson ve Mckee (1992) tarafından yapılan çalışmalardır. Özellikle Alm vd. (1992) tarafından yapılan çalışmada, vergi denetimleri ile vergi ahlâkı arasında güçlü bir korelasyon olduğu, buna karşılık vergi

cezalarıyla vergi ahlâkı arasında benzer bir korelasyonun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmaya göre, vergi denetim oranları arttıkça vergi ahlâkı ve vergiye gönüllü de artmaktadır. Fakat vergi ceza oranlarının artması aynı kuvvette bir sonuç oluşturmamaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, vergi denetimlerinin cezalarla desteklenmemesi düşünülemez. Burada yapılması gereken, sık denetim ortamında cezaların yeniden ayarlanması olacaktır.

Vergi denetimlerinin vergi ahlâkı üzerindeki etkisi gibi, vergi cezalarının da önemli derecede etkili olduğu yaptığımız analizlerde ortaya konmuştur. Vergi cezaları ile vergi ahlâkı arasında istatistiksel olarak bir ilişkinin var olup olmadığını anlamak amacıyla yapılan Ki-kare testi sonuçları aşağıda Tablo 60 ve 61’de görülmektedir. Araştırmamızda vergi cezaları ile ilgili olarak mükelleflere “*Vergi kaçıranlara daha yüksek cezalar verilmelidir*” ifadesine katılma düzeyleri sorulmuştur.

Tablo 60: Vergi Cezaları – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,000

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>							
V E R G İ C E Z A L A R I		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
		Kesinlikle Katılmıyorum	7	2	7	8	11
		20,0%	5,7%	20,0%	22,9%	31,4%	100,0%
	Katılmıyorum	6	16	15	19	8	64
		9,4%	25,0%	23,4%	29,7%	12,5%	100,0%
	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	3	9	47	19	18	96
		3,1%	9,4%	49,0%	19,8%	18,8%	100,0%
	Katılıyorum	5	16	30	83	36	170
		2,9%	9,4%	17,6%	48,8%	21,2%	100,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	9	14	37	58	157	275
		3,3%	5,1%	13,5%	21,1%	57,1%	100,0%
	Toplam	30	57	136	187	230	640
		4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Tablo 61: Vergi Cezaları – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	185,033	16	,000
Likelihood Ratio	162,204	16	,000
Linear-by-Linear Association	67,236	1	,000
N of Valid Cases	640		

Vergi cezalarının algılanma grupları arasında vergi ahlâkı bakımından istatistiksel olarak oldukça anlamlı farklılıkların olduğu Pearson Chi-Square değerinden anlaşılmaktadır (Tablo 61- Sig.: 0,000).

Bu farkın detayları Tablo 60'da çapraz tablo analizinde görülmektedir. Tablo incelediğinde, mükelleflerin vergi ahlâkı arttıkça vergi cezalarının artması konusunda eğilimin de arttığı görülmektedir.

e) Vergi İdaresi

Vergi idaresi, vergiyle ilgili uygulamaların büyük bir bölümünü üstlenen kurum olmasından dolayı, toplumda vergi ahlâkının tesis edilmesi bakımından son derece önemlidir. Devlet ile vergi mükellefleri arasında bir nevi aracı rolü üstlenmiş olan vergi idaresi, devletin mükelleflere görünen yüzü olarak algılanmaktadır. Bu nedenle mükelleflere, vergilerini ödemek zorunda olan kişiler yerine, devletin devamı için önemli bir fedakarlığa katlanan sorumlu bireyler olarak yaklaşılması gerekmektedir. Ülkemizde yapılan araştırmaların hemen hemen tamamında mükelleflerin vergi idaresinden memnuniyet düzeylerinin oldukça olumsuz olduğu görülmektedir³⁴. Son olarak Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yayınlanan araştırmada (Tuay ve Güvenç, 2007), araştırmaya katılan bireylerin hiçbiri vergi dairelerinden oldukça memnun olduğunu ifade etmemiş, memnun olduğunu ifade edenlerin oranı ise %19,5'dir. Buna karşılık %23,7'si vergi dairelerinden memnun olmadıklarını açıkça dile getirmişlerdir.

Tarafımızdan yapılan araştırma da benzer sonuçlar içermektedir (Tablo 62). Tablo 62'de görüldüğü gibi, mükelleflerin %24'ü vergi idaresinin davranışlarından memnun olmadığını belirtirken (kararsız mükellefler de dikkate alındığında bu oran %55,3'e çıkmaktadır), memnun olanların oranı %44,7'dir. Vergi dairelerinden memnuniyet grupları arasında vergi ahlâkı bakımından farklılık olup olmadığını anlamak için Ki-kare testi ve regresyon analizi sonuçlarına bakmak gerekecektir (Tablo 63 ve 64).

³⁴ Bu araştırmalardan bazıları için bkz. Gerçek ve Yüce, 1998; Demir, 1999; Çoban, 2004; Çiçek, 2006; Tuay ve Güvenç, 2007.

Tablo 62: “Genellikle vergi idaresinin bana karşı davranışları olumludur.”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	47	7,3	7,3
Katılmıyorum (2)	107	16,7	24,1
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	200	31,3	55,3
Katılıyorum (4)	212	33,1	88,4
Kesinlikle Katılıyorum (5)	74	11,6	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 63: Vergi İdaresi – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	105,012	16	,000
Likelihood Ratio	96,592	16	,000
Linear-by-Linear Association	7,902	1	,005
N of Valid Cases	640		

Tablo 64: Vergi İdaresi – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı: %95, P (Sig.): 0,000

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>							
V E R G İ İ D A R E S İ		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
	Kesinlikle Katılmıyorum	10	1	8	8	20	47
		21,3%	2,1%	17,0%	17,0%	42,6%	100,0%
	Katılmıyorum	3	18	25	32	29	107
		2,8%	16,8%	23,4%	29,9%	27,1%	100,0%
	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	2	12	57	66	63	200
		1,0%	6,0%	28,5%	33,0%	31,5%	100,0%
	Katılıyorum	7	21	38	76	70	212
		3,3%	9,9%	17,9%	35,8%	33,0%	100,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	8	5	8	5	48	74
	10,8%	6,8%	10,8%	6,8%	64,9%	100,0%	
Toplam	30	57	136	187	230	640	
	4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%	

Tablo 63 ve 64 incelendiğinde, vergi idaresinden memnuniyet grupları arasında vergi ahlâkı bakımından istatistiksel olarak oldukça anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir (Sig.: 0,000). Tablo 64’te görüldüğü gibi, vergi idaresinin uygulamalarından memnun olanların büyük bir çoğunluğu vergi ahlâkı en yüksek olan mükelleflerdir.

Bu durumu yaptığımız OLS regresyon analizinden de görmek mümkündür (Tablo 25). Regresyon analizinde görüldüğü gibi, kurumsal kalite faktöründen sonra,

vergi ahlâkına en fazla etki eden faktör, vergi idaresi faktörüdür (Beta Coef.: 0,190*** ve t-istatistiği: 4,29). Bu sonuçlar, vergi idaresinin uygulamalarından memnuniyet derecesi arttıkça, toplam vergi ahlâkının çok daha hızlı bir şekilde arttığı anlamı taşımaktadır.

f) Vergi Afları ve Vergi Ahlâkı

Vergi afları lehinde ve aleyhinde görüşler olmakla beraber, bu tür uygulamalara sıklıkla başvurulması dürüst mükelleflerin, diğer bir ifade ile vergi bakımından ahlâklı mükelleflerin cezalandırılması anlamı taşıyabilmektedir. Yaptığımız araştırmada mükelleflere “*Vergi afları vergi ahlâkını olumsuz etkilemektedir*” ifadesine katılma düzeyleri sorulmuştur. Bu maddeye katılım frekansları aşağıda Tablo 65’de görülmektedir.

Tablo 65: “*Vergi afları vergi ahlâkını olumsuz etkilemektedir.*”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	53	8,3	8,3
Katılmıyorum (2)	104	16,3	24,5
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	116	18,1	42,7
Katılıyorum (4)	153	23,9	66,6
Kesinlikle Katılıyorum (5)	214	33,4	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 65 incelendiğinde, mükelleflerin %57,3’ü vergi aflarına karşı negatif bir duruş sergilerken, %24,5’i vergi afları lehinde görüş bildirmiştir. Bu bulgu, ülkemizde sık sık başvurulanan vergi af kanunlarının, mükelleflerin görüş ve önerilerine başvurulmaksızın yasallaştığına dair açık bir ipucudur.

Vergi afları ile vergi ahlâkı arasında istatistiksel bir ilişkinin olup olmadığını anlamak üzere, Ki-kare testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 66 ve 67’de görülmektedir.

Tablo 66: Vergi Afları – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı: %95, P (Sig.): 0,000

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>						
V E R G İ A F L A R I	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
	Kesinlikle Katılmıyorum	8	3	7	8	27
	15,1%	5,7%	13,2%	15,1%	50,9%	100,0%
Katılmıyorum	2	17	19	36	30	104
	1,9%	16,3%	18,3%	34,6%	28,8%	100,0%
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	2	6	30	40	38	116
	1,7%	5,2%	25,9%	34,5%	32,8%	100,0%
Katılıyorum	2	11	39	65	36	153
	1,3%	7,2%	25,5%	42,5%	23,5%	100,0%
Kesinlikle Katılıyorum	16	20	41	38	99	214
	7,5%	9,3%	19,2%	17,8%	46,3%	100,0%
Toplam	30	57	136	187	230	640
	4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Tablo 67: Vergi Afları – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	80,393	16	,000
Likelihood Ratio	78,500	16	,000
Linear-by-Linear Association	,323	1	,570
N of Valid Cases	640		

Ki-kare test sonuçlarından görüldüğü gibi istatistiksel olarak vergi afları ile ilgili algı grupları arasında vergi ahlâkı bakımından oldukça anlamlı farklılıklar bulunmaktadır (Tablo 67 - Sign.: 0,000). Tablo 66'de detaylar incelendiğinde, ankete katılanların önemli bir bölümü, vergi aflarının karşısında olup, aynı zamanda vergi ahlâk düzeyi yüksek olan mükelleflerdir. Bu sonuçlar, vergi ahlâkı arttıkça vergi aflarını isteme düzeyinin azaldığını, aynı zamanda sık sık başvuru alan af yasalarının toplumun vergi ahlâkını zedelediği anlamına gelmektedir.

g) Referans Grupları ve Vergi Ahlâkı

İnsanın sosyal bir varlık olmasından dolayı, yaşadığı çevreden ve ilişki içinde bulunduğu kişilerden etkilenmemesi düşünülemez. Vergi mükelleflerinin vergi ahlâkı bakımından ilk önce etkilendiği çevre ise vergi bakımından ilişki içinde olduğu muhasebeci ve mali müşavirler, diğer mükellefler ve kuşkusuz toplumun en

temel birimi olan ailesiyle birlikte yakın çevre olarak nitelendirilen akraba ve arkadaşlarıdır. Bu hipotez eşliğinde mükelleflere bahsedilen her bir grup için bir soru yöneltilmiş olup, bu soruların frekans dağılımları aşağıda görülmektedir. Frekans dağılımlarında ilk dikkati çeken unsur, mükelleflerin referans gruplardan önemli derecede etkilendiklerini ifade etmiş olmalarıdır.

Mükelleflerin vergisel anlamda en yoğun ilişki içinde olduğu referans grup muhasebe meslek mensuplarıdır. Vergi ahlâkının oluşumunda muhasebe meslek mensuplarının etkisi hakkında mükellefler net bir tavır ortaya koymamışlardır (Tablo 68).

Tablo 68: “Muhasebeci ve mali müşavirler vergi ahlâkını olumsuz etkilemektedir.”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	43	6,7	6,7
Katılmıyorum (2)	162	25,3	32,0
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	204	31,9	63,9
Katılıyorum (4)	134	20,9	84,8
Kesinlikle Katılıyorum (5)	97	15,2	100,0
Toplam	640	100,0	

Muhasebe meslek mensuplarının algılanma grupları arasında vergi ahlâkı bakımından herhangi bir farklılık olup olmadığını anlamak üzere yapılan analizler aşağıda Tablo 69 ve 70’de görülmektedir.

Tablo 69: Muhasebeci – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	56,179	16	,000
Likelihood Ratio	51,432	16	,000
Linear-by-Linear Association	,959	1	,328
N of Valid Cases	640		

Tablo 70: Muhasebeci – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,000

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>						
M U H M E S M E N S	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
	Kesinlikle Katılmıyorum	7	3	4	9	20
	16,3%	7,0%	9,3%	20,9%	46,5%	100,0%
Katılmıyorum	4	19	34	55	50	162
	2,5%	11,7%	21,0%	34,0%	30,9%	100,0%
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	7	15	60	53	69	204
	3,4%	7,4%	29,4%	26,0%	33,8%	100,0%
Katılıyorum	3	11	22	54	44	134
	2,2%	8,2%	16,4%	40,3%	32,8%	100,0%
Kesinlikle Katılıyorum	9	9	16	16	47	97
	9,3%	9,3%	16,5%	16,5%	48,5%	100,0%
Toplam	30	57	136	187	230	640
	4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Ki-kare test sonuçlarından, vergi ahlâkı bakımından muhasebecilerin algılanma grupları arasında istatistiksel açıdan oldukça anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir (Sig.: 0,000). Detaylar incelendiğinde, her iki soruya da kesinlikle katılıyorum diyen grupların belirgin bir şekilde fazla olduğu görülmektedir.

Yaptığımız araştırmada mükelleflere “*Vergi kaçıranlar, diğer insanları da vergi kaçırmaya teşvik etmektedir.*” ifadesine katılma düzeyleri sorulmuş ve elde edilen cevapların dağılımı, Tablo 71’de verilmiştir.

Tablo 71: “Vergi kaçıranlar, diğer insanları da vergi kaçırmaya teşvik etmektedir.”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılıyorum (5)	231	36,1	36,1
Katılıyorum (4)	216	33,6	69,7
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	90	14,1	83,8
Katılmıyorum (2)	78	12,2	96,1
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	25	3,9	100,0
Toplam	640	100,0	

Tablo 71’de görüldüğü gibi, ankete katılan mükelleflerin yaklaşık %70’i vergi kaçıranların diğer bireyleri de kaçakçılığa teşvik edici etkisini doğrulamaktadır. Kuşkusuz bu etkinin azaltılması, vergi denetimleri sonucu vergi kaçıranların

yakalanması ve toplumun bilgisine sunulmasına bağlıdır. Böylece, vergi bakımından ahlâklı mükelleflerin de kendilerini daha iyi hissetmeleri sağlanmış olacaktır.

Tablo 72: Diğer Mükellefler – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı:%95, P (Sig.): 0,000

<i>Hiçbir zaman vergi kaçırmam</i>							
D İ Ğ E R M Ü K E L E L E F		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
		Kesinlikle Katılmıyorum	1		4	5	15
		4,0%		16,0%	20,0%	60,0%	100,0%
	Katılmıyorum	3	10	17	27	21	78
		3,8%	12,8%	21,8%	34,6%	26,9%	100,0%
	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	2	6	28	31	23	90
		2,2%	6,7%	31,1%	34,4%	25,6%	100,0%
	Katılıyorum	6	22	39	89	60	216
		2,8%	10,2%	18,1%	41,2%	27,8%	100,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	18	19	48	35	111	231
		7,8%	8,2%	20,8%	15,2%	48,1%	100,0%
	Toplam	30	57	136	187	230	640
		4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Tablo 73: Diğer Mükellefler – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	68,383	16	,000
Likelihood Ratio	71,225	16	,000
Linear-by-Linear Association	,018	1	,892
N of Valid Cases	640		

Vergi kaçıranları algılama grupları arasında vergi ahlâkı bakımından istatistiksel olarak oldukça anlamlı farklılıklar bulunmaktadır (Sig.: 0,000). Tablo 72 incelendiğinde, vergi ahlâkı yüksek grupların, vergi kaçıranların diğer insanları da olumsuz etkilediğine katılma düzeyleri diğer gruplara göre oldukça yüksektir.

Yaptığımız araştırmada vergi ahlâkı ile yakın çevre (aile, akraba, yakın arkadaş, vb.) arasında bir ilişki olup olmadığını anlamak üzere mükelleflere, “*Vergi kaçırsam ve bunu yakın çevrem öğrense çok utanırım*” ifadesine katılma düzeyleri sorulmuştur. Frekans dağılımları Tablo 74’de görülmektedir.

Tablo 74: “Vergi kaçırırsam ve bunu yakın çevrem öğrense çok utanırım.”

	Frekans	%	Birikimli %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	39	6,1	6,1
Katılmıyorum (2)	70	10,9	17,0
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	111	17,3	34,4
Katılıyorum (4)	189	29,5	63,9
Kesinlikle Katılıyorum (5)	231	36,1	100,0
Toplam	640	100,0	

Bireyin vergi ahlâkının oluşumunda, suçluluk ve utanç hisleri son derece önemlidir. Elde ettiğimiz istatistiki sonuçlar da bunu doğrulamaktadır. Araştırmaya katılan mükelleflerin %65,6’sı bu ifadeye katıldıklarını ifade ederken, %17’si katılmadığını belirtmiştir.

Yakın çevre ile vergi ahlâkı arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla yapılan analiz sonuçları aşağıda Tablo 75 ve 76’da görülmektedir.

Tablo 75: Yakın Çevre – Vergi Ahlâkı Ki-Kare Test Sonuçları

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	266,620	16	,000
Likelihood Ratio	232,309	16	,000
Linear-by-Linear Association	89,093	1	,000
N of Valid Cases	640		

Tablo 76: Yakın Çevre – Vergi Ahlâkı İlişkisi

Test: Pearson Ki-Kare, Güven Aralığı: %95, P (Sig.): 0,000

Hiçbir zaman vergi kaçırılmam							
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Y	Kesinlikle Katılmıyorum	12	3	8	2	14	39
		30,8%	7,7%	20,5%	5,1%	35,9%	100,0%
A	Katılmıyorum	4	19	20	22	5	70
		5,7%	27,1%	28,6%	31,4%	7,1%	100,0%
K	Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum	2	7	46	30	26	111
		1,8%	6,3%	41,4%	27,0%	23,4%	100,0%
I	Katılıyorum	3	23	31	94	38	189
		1,6%	12,2%	16,4%	49,7%	20,1%	100,0%
N	Kesinlikle Katılıyorum	9	5	31	39	147	231
		3,9%	2,2%	13,4%	16,9%	63,6%	100,0%
C	Toplam	30	57	136	187	230	640
		4,7%	8,9%	21,3%	29,2%	35,9%	100,0%

Mükelleflerin vergi ahlâkı açısından yakın çevresinden etkilenme grupları arasında istatistiksel olarak oldukça anlamlı farklılıklar bulunmaktadır (Sig.: 0,000). Bu farklılığın vergi ahlâkı düzeyleri arasında dağılımına bakıldığında (Tablo 76), utanç ve suçluluk hislerinin vergi ahlâkı yüksek gruplarda daha fazla olduğu görülmektedir.

Sosyal ve kültürel her olgu gibi, toplumda vergi ahlâkının tesisi için formel eğitimin önemli olduğu eğitim-vergi ahlâkı ilişkisi başlığı altında incelenmiştir. Burada ise, informel eğitim olarak kabul edilen, kişinin aile ve çevresi içinde eğitiminin ne kadar önemli olduğu, istatistiksel olarak doğrulanmış olmaktadır.

D) Araştırmadan Çıkarılabilecek Sonuçlar

İlk çağlardan günümüze kadar vergi kaçakçılığının varlığı ve ülke ekonomisi için önemi bilinmesine rağmen, bir ülkedeki vergi kaçakını net olarak belirlemek o kadar kolay olmamıştır. Bununla beraber, çeşitli istatistiksel yöntemler yardımıyla, ülkelerin vergiye uyum düzeyleri ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu ölçümler incelendiğinde, Türkiye için hesaplanan vergi uyum düzeyinin oldukça düşük olduğu görülmektedir (Tablo 77).

Tablo 77: Ülkelerin Vergi Uyum Düzeyleri

ÜLKELER	SKOR	ÜLKELER	SKOR
Singapur	5.05	Finlandiya	3.53
Yeni Zelanda	5.00	Almanya	3.41
Avustralya	4.58	Tayland	3.41
İngiltere	4.67	Filipinler	1.83
Hong Kong	4.56	Hollanda	3.40
İsviçre	4.49	İspanya	3.29
ABD	4.47	Tayvan	3.25
Malezya	4.34	Endonezya	2.53
Şili	4.20	Meksika	2.46
Japonya	4.41	Arjantin	2.41
Norveç	3.96	Polonya	2.19
Fransa	3.86	Portekiz	2.18
Kanada	3.77	Türkiye	2.07
Danimarka	3.70	İsveç	1.91
Avusturya	3.60	İtalya	1.77

Kaynak: Riahi-Belkaoui, 2004: 138.

NOT: En düşük skor=0, En yüksek skor=6

Vergi uyumu (tax compliance) ile vergi ahlâkı arasında güçlü bir korelasyonun olduğu, araştırmamızda elde edilen veriler eşliğinde ortaya konmuştur (Tablo 24/I ve 24/II). Ülkemizde vergi uyum düzeyinin yükseltilmesi için, analizlerde en belirleyici faktör olarak görülen vergi ahlâkının yükseltilmesi gerekmektedir.

Yapılan araştırmadan elde edilen bulguların çeşitli istatistiksel analizlere tabi tutulması sonucu, vergi ahlâkına etki eden faktörler ortaya konmuştur. Bu faktörlerden en önemlileri, kurumsal kalite, vergi yönetiminin kalitesi, ülkedeki yolsuzluk düzeyi, subjektif vergi yükü, eğitim ve dini inançlardır. Ülkedeki toplam vergi ahlâkının kısa vadeli uygulamalar ile yükseltilmesi oldukça zordur. Çalışmanın bütününde vurgulandığı üzere, vergi ahlâkı karmaşık boyutları olan bir fenomendir. Bütün sosyal olgular gibi, vergi ahlâkına da etki eden onlarca ekonomik, sosyal, kültürel, vb. faktörler bulunmaktadır. Bu nedenle, ülkedeki toplam vergi ahlâkının yükseltilmesi, birçok faktör dikkate alınarak, uzun soluklu bir uğraş gerektirmektedir.

Ülkeler, kendilerine has sosyo-kültürel, ekonomik ve etnik özelliklere sahiptirler ve toplumun vergi ahlâkı da bu özelliklere bağlı olarak şekillenmektedir. Ancak, yaptığımız analizlerde elde edilen bulgular, vergi ahlâkı ve vergi uyumu literatüründe elde edilmiş sonuçlarla benzerlikler içermektedir. Zira, vergi ahlâkı literatürü dahilinde incelenen toplumların tamamına yakınında vergi ahlâkına etki eden faktörler hemen hemen aynı olmaktadır. Bundan dolayı, ülkemizde vergi ahlâkının iyileştirilmesi, bu fenomene etki eden faktörlerin tamamını dikkate alarak yapılacak düzenleme ve politikalara bağlıdır.

Araştırma bünyesinde birçok istatistiksel analiz yapılmış olmakla birlikte, Tablo 25, vergi ahlâkını belirleyen faktörler bakımından, özet bir veri seti görünümündedir. Tablodan görüldüğü üzere, toplam vergi ahlâkının en önemli belirleyeni kurumsal kalite endeksidir. Bu endeks, ülkedeki siyasal, hukuki, ve bürokratik kaliteyi içermekte olup, vergi mükelleflerinin sahip oldukları vergi ahlâkına ülkedeki kurumsal kalite aktörleri tarafından çok önemli ölçülerde etki edildiğinin istatistiksel olarak ortaya konmuş halidir. Diğer bir ifade ile, vergi

ahlâkının yerleşmesi, büyük ölçüde vergileme yetkisini kullanan kurumların ve diğer kamusal aktörlerin kalitesine bağlıdır.

Diğer taraftan, vergi yükü vergi yönetiminin kalitesi ve ülkedeki yolsuzluk algısı gibi ekonomik faktörler de vergi ahlâkının önemli belirleyicileri arasındadır. Mükelleflerin ödedikleri vergilerden dolayı duydukları tazyik, diğer bir ifade ile subjektif vergi yükü, bireysel vergi ahlâkı üzerinde de negatif bir tazyik meydana getirmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Vergiye uyum sorunu, devlet olgusunun tarihi kadar eski bir sorundur. Bu sorunun çözümü amacıyla, dönemin özellikleri, yönetim şekli ve uygulanan politikaların amacına bağlı olarak birçok farklı yollara başvurulmuştur. Ancak, vergilemenin içinde barındırdığı özellikler nedeniyle, hiçbir dönemde vergiye tam uyumun sağlanması mümkün olmamıştır. Bu nedenle de vergiye uyumu artırma çabaları hep var olmuştur ve olmaya devam edecektir.

Vergileme yetkisinin kamu otoritesi tarafından tek taraflı kullanımı, vergilerin karşılıksız oluşu, ödenen vergilerin kişilerin gelirlerinde önemli düzeylerde azalmalara neden olması, vergilemede adalet sağlama gibi birçok nedene bağlı olarak vergileme olayı karmaşık bir yapı arz etmektedir. Kamu otoritesi açısından ekonomik, mali ve sosyal birçok nedene bağlı olarak, bu karmaşık yapının optimum düzeyde sürdürülebilmesi gerekmektedir. Zira, devletin devamı için vergilerin toplanması kadar, mükelleflerin ekonomik hayatının devamı ve piyasa düzeninin vergilemeden minimum düzeyde etkilenmesini sağlamak da gerekmektedir.

Vergi kaçakçılığını azaltmak amacıyla, denetim ve ceza gibi yaptırımlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak, mükellef sayılarının fazlalığı, vergi sistemlerinin karmaşıklığı ve denetim kadrolarının yetersizliği gibi hususlar nedeniyle denetimler, dünyanın en gelişmiş ülkelerinde bile, %5 düzeylerinin üzerine çıkamamıştır. Mükellef tarafından bakıldığında ise, vergilerin hissettirdiği ekonomik ve sosyal

baskıya bağılı olarak, vergilere karşı psikolojik ve sosyolojik dirençlerin oluştuğunu görmek mümkündür.

Vergilemenin bu karmaşıklığı içinde geliştirilen çözümler ve uygulanan yaptırımlar, tek taraflılığın da etkisi ile, istenen başarıya ulaşmada eksik kalmışlardır. Sosyal sermaye olgusunun giderek önem kazandığı günümüzde, ahlâki öğelerin vergileme olayında da dikkate alınması kaçınılmaz olmuştur. Vergileme olayında ahlâki öğeler üzerinde yapılan tartışmalar öteden beri süregelmekle beraber, vergi kaçakçılığının en az düzeyde olduğu ülkeler incelendiğinde, bu ülkeleri diğer ülkelerden ayıran en önemli farkın, vergi ve vergileme ahlâkı hususlarından kaynakladığı görülmektedir.

Özellikle gelişmiş ülkelerde ekonomistlerin vergi ahlâkı üzerinde önemle durmaları, gelişmekte olan ülkelerin de dikkatini çekmeye başlamıştır. Vergilemeden beklenen başarıya ulaşmada vergi ahlâkının öneminin kabul edilmesiyle beraber, bu fenomeni açıklamak bu kadar kolay görünmemektedir. İçinde barındırdığı ekonomik, sosyal ve kültürel öğeler nedeniyle, vergi ahlâkını belirleyen faktörlerin titiz bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızda, vergi ahlâkının belirleyeni teorik açıdan detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Ancak, ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılık arzeden böyle bir fenomenin, içinde yaşadığımız toplum açısından farklılıklarını ortaya koyma gereği, çalışmanın ampirik bulgularla desteklenmesini zorunlu kılmıştır. Bu amaçla Ege Bölgesi genelinde yapılan alan araştırması, gerek politika geliştiren birimlere, gerekse uygulayıcılara önemli ip uçları sunacak niteliklere sahiptir.

Teorik açıdan irdelenen vergi ahlâkını belirleyen faktörlerin birçoğunun, ampirik bulgularla doğrulandığını müşahade etmek mümkündür. Diğer birçok ülkede yapılan araştırmalara paralel bir şekilde yürütülen araştırmamızda, öncelikle vergi uyumu açısından vergi ahlâkının önemi ampirik olarak test edilerek, vergi ahlâkının gerekliliği istatistiksel olarak ispatlanmıştır. Vergi kaçakçılığı olgusunu açıklayan çeşitli değişkenler içinde en anlamlı açıklayıcı olarak vergi ahlâkı görülmektedir (Tablo 24 I/II). Bu bulgular, ülkemizde vergilemeden beklenen başarıyı sağlamada vergi ahlâkının son derece büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymak

bakımından son derece anlamlıdır. Bu bağlamda, maliye politikaları açısından geliştirilebilecek en genel öneri, vergi ahlâkının mutlaka dikkate alınması ve vergi ahlâkının yükseltilmesi için titiz çalışmaların yapılması gerektiği şeklinde olacaktır.

Son yıllarda kapitalist sistemleri büyük sıkıntılara sokan “homo economicus” anlayışı, sosyal sermaye ve buna bağlı olarak ortaya çıkan vergi ahlâkının da etkisi ile, önemli bir değişim süreci geçirmektedir. Böylece, bireyin kendisi kadar, içinde yaşadığı toplumu ve çatısı altında bulunduğu devleti de düşünmesi gerektiği fikri, gittikçe daha önemli hale gelmektedir. Diğer bütün dünya ülkeleri için olduğu gibi, vergi ahlâkının ülkemiz açısından da son derece önemli olduğu gerçeği, çok açık bir şekilde karşımızda durmaktadır.

Vergi ahlâkı pek çok değişken faktör tarafından belirlenen, karmaşık bir fenomendir. Vergi ahlâkını belirleyen faktörler çalışmamızın içeriğinde detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Bu faktörler, ekonomik, demografik, sosyal ve kültürel şeklinde sınıflandırıldığında, ekonomik ve sosyal faktörlerin ön plana çıktığını görmek mümkündür.

Bu değişkenleri ana hatlarıyla ele aldığımızda, ülkedeki toplam vergi ahlâkı açısından, kurumsal kalitenin son derece önemli olduğu görülmektedir. Kurumsal kalite içinde bütün unsurları ile yasama, yürütme ve yargı erkleri kabul edilmekte ve toplam vergi ahlâkı açısından bu erklerin sağlıklı bir şekilde işlemesi ve mükelleflerin güvenini kazanması son derece önemli görülmektedir. Bu nedenle, mükelleflerin toplam vergi ahlâkının yükseltilmesi için, öncelikle devletin kurumlarına olan güvenin artırılması gerekmektedir. Kurumsal kalite faktörü teorik olarak, bu alanda yapılan diğer çalışmalarda görüldüğü gibi, vergi ahlâkının en önemli belirleyeni arasında kabul edilmektedir. Yaptığımız araştırmada elde edilen bulgular bu teoriyi doğrular niteliktedir. Toplumun vergi ahlâkını bu derece etkileyen bir faktörün, kamusal otoriteler tarafından özenle dikkate alınması gerekmektedir. Devlete ve kurumlarına olan güven arttıkça, vergi ahlâkı da artmaktadır. Toplumdan vergi bakımından ahlâklı olmasını bekleyen kamusal otoritelerin, öncelikle kendi kurumlarına güven ortamını tesis etmeleri kaçınılmazdır.

Vergi ahlâkının diğerk tarafı sayılan vergileme ahlâkı, vergileme yetkisini elinde bulunduran kamu otoritelerine dikkat çekmektedir. Vergileme yetkisini elinde bulunduran bu otoritelerin topladıkları vergileri nasıl harcadıkları, mükellefler tarafından dikkatle takip edilmektedir. Nitekim, yaptığımız araştırmaya katılan mükelleflerin yaklaşık %95'i, ödedikleri vergilerin nerelere harcandığını bilmek istediklerini ifade etmişlerdir (Tablo 54). Aynı şekilde, vergi ahlâkı ile kamu harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu görmek de mümkündür. Teorik bilgileri doğrulayan bu bulgular eşliğinde, ülkedeki toplam vergi ahlâkının yükseltilmesi için, vergilerin karşılığı niteliğinde olduğu kabul edilen kamusal harcamalara azami önemin gösterilerek, kamu harcamalarının mükellef tercihlerine uygun ve verimlilik esasına dayalı olarak kullanılması gerektiğini ifade etmek mümkündür.

Bu bağlamda dikkatle üzerinde durulması gereken bir başka husus da mükelleflerin yolsuzluk algısıdır. Araştırmaya katılan mükelleflerin yaklaşık %87'si ülkemizde çok fazla yolsuzluk yapıldığı fikrine katıldıklarını ifade etmektedirler (Tablo 41). Yolsuzluk algısı ve vergi ahlâkı arasında istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir ilişkinin bulunduğu yaptığımız analizlerde ispatlanmıştır (Tablo 25). Bu sonuçlara göre, yolsuzluk algısı arttıkça vergi ahlâkı azalmaktadır. Toplumdaki yolsuzluk algısının azaltılması, her türlü yolsuzluk ve rüşvet olayının üzerine azim ve kararlılıkla gidilmesine, yolsuzluğa karışan her kim olursa olsun yakalanarak adalet karşısına çıkarılmasına, toplumsal tatmini sağlayacak düzeyde cezalandırılmasına ve toplumun bilgisine sunulmasına bağlıdır.

Vergi ahlâkına etki eden ve kamusal otoriteyi ilgilendiren diğerk bir faktör de vergileme olayında devletin mükelleflere görünen yüzü niteliğindeki vergi idaresidir. Ülkemizde bu konuda yapılan araştırmaların tamamında vergi idaresi hakkında olumsuz algılar görülmektedir. Yaptığımız analizler de dahil olmak üzere, bu alanda yapılan araştırmaların büyük bir çoğunluğu, vergi ahlâkı ile mükelleflerin vergi idaresini algılama düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunduğuna işaret etmektedir. Bu ilişkinin yönü ise, mükelleflerin vergi idaresi hakkındaki pozitif algıları arttıkça, vergi ahlâkının da arttığı şeklindedir. Bu nedenle, toplam vergi ahlâkının arttırılması için, devletin mali açıdan toplumla ilişki kurduğu

birimler olan vergi idarelerinin, mükelleflerin pozitif algılarına hizmet edecek şekilde organize edilmesi kaçınılmazdır. Mükelleflerle kurulan her türlü ilişkide nezaket, saygı, görgü ve hukuk kuralları dikkatlice uygulanarak, mükelleflerin çekinmeden vergi idarelerine gelmeleri ve iyi muamele görecekları yönünde bir yargıya ulaşmaları sağlanmalıdır. Bunları sağlamak için, öncelikle, vergi idaresi çalışanlarına hizmet içi eğitimler ve seminerler ile halkla ilişkilerin önemi ve şekilleri anlatılmalıdır. Yapılacak iç denetimler ile de bu durumun devamı sağlanmalıdır.

Diğer taraftan, yaptığımız analizlerde vergi ahlâkı ile vergi cezaları ve vergi denetimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Vergi denetimleri ve vergi cezaları oransal olarak arttıkça vergi ahlâkı bu durumdan pozitif etkilenmektedir. Ülkemizde özellikle denetim kadrolarının yetersizliği de göz önünde tutulduğunda, vergi ahlâkı açısından bu eksikliğin giderilmesi daha da önem kazanmaktadır. Vergi bakımından ahlâksız olan mükelleflerin denetimler sonucu yakalanarak cezalandırılmaları, toplumda vergi konusunda duyarlılığı arttıracak kadar, dürüst mükelleflerin motivasyonlarını da arttırıcı etkiye sahip olacaktır.

Mükelleflerin vergi ahlâkına etki eden ekonomik faktörler incelendiğinde, en belirgin faktör olarak vergi yükü dikkat çekmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, burada söz konusu olan objektif vergi yükü değil, ödenen vergiden dolayı duyulan tazyik anlamındaki subjektif vergi yükü ifade edilmektedir. Dolayısı ile, vergi yükü konusunda yapılan değerlendirmelerde mükelleflerin ekonomik, sosyal, ailevi ve diğer yönleri bir bütün olarak değerlendirilerek, ödedikleri vergiden dolayı hissettikleri baskı dikkate alınmalıdır. Subjektif vergi yükü konusunda gerek ülkemizde ve gerekse diğer ülkelerde maliye literatürü açısından önemli bir boşluğun olduğu görülmektedir. Bu nedenle, subjektif vergi yükü hesaplamaları için geliştirilebilecek yöntem çalışmaları, dünya maliye literatürüne önemli katkılar sağlayacaktır.

Yaptığımız araştırmadan elde edilen veriler eşliğinde yapılan analizlerde, subjektif vergi yükü faktörünün vergi ahlâkı üzerinde negatif bir baskı oluşturduğu, ödenen vergiden dolayı hissedilen tazyik arttıkça vergi ahlâkının azaldığı görülmektedir. Elde edilen bu bulgular, toplumun vergi ahlâk düzeyinin

yükseltilmesi için subjektif vergi yükünün azaltılması gerektiğini işaret etmektedir. Subjektif vergi yükünün azaltılması ise, objektif vergi yükünün azaltılmasının yanı sıra, vergi ödemekten dolayı duyulan her türlü rahatsızlık verici unsurun da ortadan kaldırılmasına bağlı olacaktır.

Vergi ahlâkı bakımından vergi yönetimini ilgilendiren önemli bir husus da vergi aflarıdır. Yaptığımız araştırmaya katılan mükelleflerin çoğunluğu (%57,3) vergi aflarının toplumun vergi ahlâkını olumsuz etkilediğini ifade etmektedirler. Araştırmanın aktif, beyannameli gelir vergisi mükellefleri üzerinde yapıldığı da düşünülecek olursa, vergi mükelleflerinin sık sık başvurulmuş af yasalarından hoşnut olmadığını ifade etmek daha anlamlı olacaktır. Vergi afları dünyanın bütün ülkelerinde başvurulmuş bir yöntem olmakla birlikte, ülkemizde vergi aflarının sıklığından, bu af kanunlarından yararlanan kişileri dahi rahatsız edici boyutlara ulaşması oldukça mânidardır.

Toplumun vergi ahlâkına etki eden faktörlerden birisi de mükelleflerin ilişki içinde bulunduğu referans gruplarıdır. Özellikle mali açıdan zorunlu bir nitelik taşıyan mükellef-muhasebeci ilişkisi, vergi ahlâkını olumsuz etkileyen hususlardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, “en iyi muhasebeci, en az vergi ödeten muhasebecidir” yargısının gerek yasal düzenlemeler ve denetimler, gerekse bu konuda verilecek eğitimler ile bir an önce kırılması gerekmektedir.

Eğitim, her türlü olgu üzerinde etkili olduğu gibi, vergi ahlâkı üzerinde de son derece büyük bir öneme sahiptir. Yaptığımız analizlerde, eğitim seviyesi arttıkça vergi ahlâkının da arttığı görülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar birbirinden farklı sonuçlar içerse de, eğitim seviyesi olarak ele alınan formel eğitim, bireyin ailesi ve çevresinden etkilenme süreci olarak kabul edilen informal eğitim ile birlikte değerlendirildiğinde, toplumun vergi ahlâkının oluşumunda daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle, verginin gerekliliği ve önemi konusunda, okullarda erken yaşlardan başlanarak herkes eğitilmelidir. Informel eğitim olarak ise, toplumun her kesimini içine alacak şekilde, özellikle yazılı ve görsel medya araçları kullanılarak toplumun bu hususlara ilgisi çekilmeli ve vergi ahlâkının bir ülke için ne kadar önemli olduğu anlatılmalıdır. Formel eğitim kurumlarımızda okutulan kitaplar ve

müfredat incelendiğinde ve gelişmiş ülkelerle mukayesesi yapıldığında, ülkemizde vergi konusunun gereğinden çok az bahsedildiğini görmek mümkündür. Bu eksikliğin ülkemizde de bir an önce giderilmesi için, bakanlıklar arası koordinasyon sağlanarak, okul öncesi eğitimden başlamak üzere ilk ve orta öğretim müfredatlarında vergi konusunda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Toplumun eğitimi için ise, öncelikle vergilerin gereği ve önemi anlatılmalıdır. Bunun için vergilerin karşılığı niteliğindeki kamu harcamalarından hareket edilerek gerekli şeffaflık sağlanmalı, medya organlarında periodik olarak düzenlenecek “Ödediğiniz Vergiler Nerelere ve Nasıl Harlandı” vurgusu içerikli bilgilendirme programları ile vergilerin gereği konusunda toplum bilgilendirilmelidir.

Karmaşık yapısı ve bir toplumda vergi ahlâk düzeyinin yükseltilmesinin uzun soluklu çabalar gerektirdiği gerçeğinden hareketle, vergi ahlâkı konusunda çok daha fazla araştırma yapılması gerektiğini ifade etmek mümkündür. Bu nedenle, ülkemiz vergi sisteminden beklenen başarıya ulaşılması için, gerek maliye bilim insanlarının, gerekse uygulayıcı birimlerin vergi ahlâkını konu edinen araştırmalara ağırlık vermeleri gerekmektedir. Uluslar arası mukayeseleri gerekli kılan bu tür araştırmaların Maliye Bakanlığı, üniversiteler veya diğer kurumlar tarafından desteklenmesi, araştırmaların başarı düzeyini artıracaktır.

KAYNAKLAR

- AKARSU, B.(1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- AKAT, A. S. (12 Mart 2006). İktisat ve Ahlâk. *Vatan Gazetesi*.
- AKTAN, C. C. (1999). Toplam Ahlâk Felsefesi ve Toplam Ahlâk Yönetimi. *Toplam Ahlâk* (ss.11-23) Ankara: Friedrich Naumann Vakfı Yayını.
- AKTAN, C. C. (1999) *Ahlâk ve Ahlâk Felsefesi*. İstanbul: Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği Yayını.
- AKTAN, C. C. (2006). Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlâkı. *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi* (ss.125-136). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- AKTAN, C. C., DİLEYİCİ, D. ve SARAÇ, Ö. (2006). Vergilere Karşı Tepkiler ve Vergilerin Ahlâki ve Sosyo-Psikolojik Sınırları. *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi* (ss.159-172). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- AKTAN, C. C. ve ÇOBAN, H. (2006). Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi Perspektiflerinden Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları Belirleyen Faktörler. *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi* (ss.137-158). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- AKTAN, C. C., ÇOBAN H. ve DEMİR, İ.C. (2007). Kurumsal Maliye Politikası Perspektifinden Vergi ve Harcama Sınırlamaları. *Kurumsal Maliye Politikası* (ss.167-188). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ALLINGHAM, M.G. ve SANDMO A. (1972). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, 1:323-338.
- ALM, J. (1998). Tax Compliance and Administration. *Working Paper*. University of Colorado at Boulder.
- ALM, J. ve TORGLER, B. (2006). Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 26: 224-246.
- ALM, J. ve TORGLER, B. (2004). Estimating the Determinants of Tax Morale. *National Tax Association - Tax Institute of America, Proceedings of the Annual*, 2004; ABI/INFORM Global: 269-274.
- ALM, J., McCLELLAND, G.H. ve SCHULZE, W.D. (1992). Why Do People Pay Taxes? *Journal of Public Economics*, 48:21-48.
- ALM, J., McCLELLAND, G.H. ve SCHULZE, W.D. (1999). Changing the Social Norm of Tax Compliance by Voting. *KYKLOS*, 48:141-171.

ALM, J., JACKSON, B. ve McKEE, M. (1992). Institutional Uncertainty and Taxpayer Compliance. *American Economic Review*, 82 (4): 1018-1026.

ALM, J. ve MARTINEZ-VAZQUEZ, J. (2003). Institutions, Paradigms, and Tax Evasion in Developing and Transition Countries. *Public Finance in Developing and Transition Countries* (ss.146-178). Essays in the Honor of Richard Bird, Cheltenham, UK: Edward Elgar.

ALM, J., McKEE, M. ve BECK, W. (1990). Amazing Grace: Tax Amnesties and Compliance. *National Tax Journal*, 43(1):23-37.

ALTUĞ, O. (1994). Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı. *Görüş*, 14:56-68.

ALTUNIŞIK, R., COŞKUN, R., BAYRAKTAROĞLU, S. ve YILDIRIM, E. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 4. Baskı. Sakarya: Sakarya Kitabevi.

ANDERSON, G.M. ve TOLLISON, R.D. (1992). Morality and Monopoly: The Constitutional Political Economy of Religious Rules. *Cato Journal*, 13:373-391.

ANDREONI, J. (1991). The Desirability of a Permanent Tax Amnesty. *Journal of Public Economics*, 45(2):143-159.

ANDREONI, J., ERARD, B. ve FEINSTEIN, J. (1998). Tax Compliance. *Journal of Economic Literature*, 36:818-860.

ARIKAN, Z. (1994). *Demokratik Gelişim Sürecinde Vergilendirme Yetkisinin Kullanımı ve Sınırları (Türkiye Analizi)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ATO, (2007).“Kayıtdışı 2007 Raporu”.
<http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=526> (17.12.2007).

AYDEMİR, Ş. (1995). *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi*. İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını.

AYER, A. J., BROAD, C.D., MOORE, G.E. ve HACIKADİROĞLU, V. (1984). *Algılama, Duyma ve Bilme*. (Derleme ve Çeviri: V. HACIKADİROĞLU). İstanbul: Metis Yayınları.

AYRES, F. L., JACKSON, B.R. ve HITE, P.S. (1989). The Economic Benefits of Regulation: Evidence from Professional Tax Preparers. *The Accounting Review*, 44:300-312.

AZQUETA, D., ve DELACAMARA, G. (2006). Ethics, Economics and Environmental Management. *Ecological Economics*, 56(4):524-533.

BARON, R.A., ve BYRNE, D. (1977). *Social Psychology: Understanding Human Interaction*. 2. Baskı. Boston: Allyn & Bacon Publications.

BAŞOĞLU, A. (2006). *İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergileri Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BAYRAKLI, H. H., SARUÇ, N.T. ve SAĞBAŞ, İ. (2004). Vergi Kaçırma Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları. *19. Türkiye Maliye Sempozyumu Kitabı* (ss.204-254). Düzenleyen: Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü. Antalya. 10-14 Mayıs 2004.

BAYSAL, C. ve TEKARSLAN, E. (1998). *Davranış Bilimleri*, İstanbul: İ.Ü. İşletme Fak. Yayını.

BERBER, M. (2003). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Trabzon: Derya Kitabevi.

BERGMAN, M. S., (2001). *On Trust, Deterrence and Compliance: The Sociology of Tax Evasion in Argentina*, (Yayınlanmamış PhD Tezi), San Diego: University of California.

BERKSOY, T. ve DEMİR, İ. (2004). Politik Vergi Çevrimleri: Türkiye’de Vergi Yükü Üzerinde Politik Etkiler. *19. Türkiye Maliye Sempozyumu Kitabı* (ss.513-532). Düzenleyen: Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü. Antalya. 10-14 Mayıs 2004.

BERON, K. J., TAUCHEN, H.V.ve WITTE, A.D. (1992). The Effect of Audits and Socioeconomic Variables on Compliance. *Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement* (ss.67-89). Ann Arbor: University of Michigan Pres.

BERTRAND, A. (2001). *Ahlâk Felsefesi*, (Çev: Salih ZEKİ), 2. Basım. Ankara: Akçağ Yayınları.

BESLEY, T. ve McLAREN, J. (1993). Taxes and Bribery: The Role of Wage Incentives. *The Economic Journal*, 103:119-141.

BILLINGTON, R., (1997). *Felsefeyi Yaşamak, Ahlâk Felsefesine Giriş*. (Çev: Abdullah YILMAZ). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BIRD, R. M., MARTINEZ-VAZQUEZ, J. ve TORGLER, B. (2004). Societal Institutions and Tax Efforts in Developing Countries. *CREMA Working Paper*, No: 2004-21, Basel.

BİYAN, Ö. (2004). Vergilemenin Nihai Niteliğinden Sapmasının Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Nedenleri. *Bilanço*, Bursa SMMM Yay., 57:18-23.

BRANDTS, J., SAIJO, T. ve SCHRAM, A. (2004). How Universal is Behavior? A Four Country Comparison of Spite and Cooperation in Voluntary Contribution Mechanisms. *Public Choice*, 119:381-424.

BRAITHWAITE, V. ve AHMED, E. (2005). A Threat to Tax Morale: The Case of Australian Higher Education Policy. *Journal of Economic Psychology*, 26: 523–540.

BUCHANAN, J., (1976). Taxation in Fiscal Exchange. *Journal of Public Economics*, 6:17-29.

BUCHANAN, J., (1993). The Political Efficiency of General Taxation. *National Tax Journal*, 46(4):401-411.

BULUTOĞLU, K. (1958). Vergiye Karşı Tipik Bir Reaksiyon: Poujade Hareketi. *Maliye Enstitüsü Konferansları*, Dördüncü Seri, İstanbul: İÜİFME Yayını, No: 6.

CEVİZCİ, A. (1999). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Yayınları.

CEVİZCİ, A. (2002). *Etiğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

CLOTFELTER, C.T. (1983). Tax Evasion and Tax Rate: An Anaysis of Individual Returns. *Review of Economics and Statistics*, 65:363-373.

CUCCIA, A. D. ve CARNES, G.A. (2001). A Closer Look at the Relation Between Tax Complexity and Tax Equity Perceptions. *Journal of Economic Psychology*, 22:113-140.

CULLIS, J.G. ve LEWIS, A. (1997). Why People Pay Taxes: From a Conventional Economic Model to a Model of Social Convention. *Journal of Economic Psychology*, 18:305-321.

CULLIS, J.G., JONES, P. ve LEWIS, A. (2006). Tax Framing, Instrumentality and Individual Differences: Are There Two Different Cultures? *Journal of Economic Psychology*, 27:304–320.

CUMMINGS, R.G., MARTINEZ-VAZQUEZ, J., McKEE, M. ve TORGLER, B. (2004). Effects of Cultures on Tax Compliance: A Cross Checkof Exprimental and Survey Evidence. *CREMA Working Paper*, No: 2004-13, Basel.

CÜCELOĞLU, D. (1999). *İnsan ve Davranışı*, 9. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÇİÇEK, H. (2006). *Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri (İstanbul İli Anket Çalışması)*. İstanbul: İSMMMOMO Yayını, No: 65.

ÇOBAN, H. (2004). *Vergi Mükelleflerinin Vergi Uygulamaları Karşısında Göstermiş Oldukları Davranışlar: Denizli İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİR, İ. C. (1999). *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Davranışları: Afyon İli Anket Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- DEMİR, Ö. (2003). *İktisat ve Ahlâk*. Ankara: Liberte Yayınları, No: 86.
- DERDİYOK, T. (1993). Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini. *İktisat Dergisi*, 14:54-63.
- DEVRİM, F. (1998). *Kamu Maliyesine Giriş*. 3. Baskı. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- DEVRİM, F. (1974). *Vergi Bilinci ve Vergiye Karşı Direniş Sorunu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DİLEYİCİ, D. (2006). Vergileme, Algılama ve Mali Aldanma. *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi* (ss.173-188). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- DIMOV, M. (2003). Corruption in Balkan Countries. *Global Corruption Report*, 2003:285-288.
- DÖNMEZ, R. (1992). *Teoride ve Uygulamada Vergi Afları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 557.
- DUBIN, J. A., GRAETZ, M.J. ve WILDE, L.L. (1990). The Effect of Audit Rates on the Federal Individual Income Tax: 1977-1986. *National Tax Journal*, 43(4):395-409.
- DÜLGEROĞLU, E. (1975). Vergilmenin Psikolojik Etkileri. *Bursa İTİA Dergisi*, IV(2-3):223-244.
- EKER, A. (1996). *Kamusal Maliye*. İzmir: Doğu Matbaası.
- ELFFERS, H. (2000). But Taxpayers Do Cooperate! *Cooperation in Modern Society* (ss.184-194). London: Promoting the Welfare of Communities, States and Organisations.
- EMPOLI, D.D. (2002). The Theory of Fiscal Illusion in a Constitutional Perspective. *Public Finance Review*, 30(5):377-384.
- ENSARİ, M. S., YILMAZ, C., ERDİL, T.S. ve ALPKAN, L. (2007). *Etik Algılar Araştırması*. İstanbul: Odak Araştırma ve Danışmanlık.
- ERARD, B. (1993). Taxation with Representation: An Analysis of the Role of Tax Practitioners in Tax Compliance. *Journal of Public Economics*, 52(2):163-197.
- ERARD, B. ve FEINSTEIN, J.S. (1994). The Role of Moral Sentiments and Audit Perceptions in Tax Compliance. *Public Finance*, 49:70-89.
- ERDEM, B. (1996). *Kamu Maliyesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 949.

ETZIONI, A. (1986). Rationality is Anti-Entropic. *Journal of Economic Psychology*, 7:16-37.

FALKINGER, J. (1995). Tax Evasion, Consumption of Public Goods and Fairness. *Journal of Economic Psychology*, 16:63-72.

FELD, L.P. ve FREY, B.S. (2001). Deterrence and Tax Morale: How Tax Administrations and Tax Payers Interact? *Second International Conference on Taxation*. Düzenleyen: Centre for Tax System Integrity of the Australian National University. Canberra, 10-11 Aralık 2001.

FELD, L.P. ve FREY, B.S. (2002). Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated. *Economics of Governance*, 3:87-99.

FOREST, A. (2000). *Active and Passive Deterrence of Income Tax Evasion*. Yayınlanmamış PhD Tezi. California: University of California.

FRANZONI, L.A. (1996). Punishment and Grace: On the Economics of Tax Amnesties. *Public Finance*, 51(3):353-368.

FREEDMAN, J.L., SEARS, D.O. ve CARLSMITH, J.M. (2003). *Sosyal Psikoloji*. (Çev: Ali DÖNMEZ). 4. Basım. Ankara: İmge Kitabevi.

FREY, B.S. (1994). Supreme Auditing Institutions: A Politico-Economic Analysis. *European Journal of Law and Economics*, 1:169-176.

FREY, B.S. (1997). *Not Just for the Money. An Economic Theory of Personal Motivation*, Cheltenham, UK: E. Elgar Publications.

FREY B.S. ve FELD, L.P. (2002). Deterrence and Morale in Taxation: An Amprical Analysis. *CESifo Working Paper*, No: 760.

FREY, B. S. ve STUTZER, A. (2002). What can Economics Learn from Happiness Research. *Journal of Economic Literature*, 40:402-435.

FRIEDLAND, N., MAITAL, S.ve RUTENBERG, A. (1978). A Simulation Study of Income Tax Evasion. *Journal of Public Economics*, 10:107-116.

FRIEDMAN, E., JOHNSON, S., KAUFMAN, D. ve ZOİDO-LOBAT'ON, P. (2000). Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries. *Journal of Public Economics*, 76:459-493.

GEGEZ, E. (2007). *Pazarlama Araştırmaları*. 2. Basım. İstanbul: Beta Basım Yayım.

GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞI. (2008). *İstatistikler*.
www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/AIGMS/2008/TABLO_2.xls.htm
(15.03.2008)

GERÇEK, A. (2004). Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesi Açısından Vergi İdaresinin Sorunları ve Yeniden Yapılandırılma Önerisi. *19. Türkiye Maliye Sempozyumu Kitabı* (ss.621-658). Düzenleyen: Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü. Antalya, 10-14 Mayıs 2004.

GERÇEK, A. ve YÜCE, M. (1998). *Mükelleflerin Vergiye Yaklaşımı Açısından Türk Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi*. Bursa: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını.

GERXHANI, K. (2007). Did You Pay Your Taxes? How (not)to Conduct Tax Evasion Surveys in Transition Countries. *Social Indicators Research*, 80:555-581.

GERXHANI, K. ve SCHRAM, A. (2006). Tax Evasion and Income Source: A Comparative Experimental Study. *Journal of Economic Psychology*, 27:402-422.

GIESE, S., ve HOFFMAN, G. (1999). Tax Evasion and Risky Investments in an Intertemporal Context: An Experimental Study. *Discussion Paper 153*, Berlin: Humboldt University.

GİRAY, F. (2005). Yolsuzluk ve Yolsuzluğun Vergi Yapısı Üzerine Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 32:111-138.

GRAETZ, M.J. ve WILDE, L.L. (1985). The Economics of Tax Compliance: Facts and Fantasy. *National Tax Journal*, 38:355-363.

GRASMICK, H. G., ve BURSİK, R. (1990). Conscience, Significant Others and Rational Choice: Extending the Deterrence Model. *Law and Society Review*, 24(3):837-861.

GÜNGÖR, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar (Profesörlük Tezi)*. 2. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları.

GÜNGÖR, E. (2000). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. 3. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları.

HART, H.L.A. (2000). *Hukuk, Özgürlük ve Ahlâk*. (Çev: Erol ÖZ). Ankara: Dost Yayınları.

HASSELDINE, J. ve HITE, P.A. (2003). Framing, Gender and Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*, 24:517-533.

HATEMİ, H. (1976). *Basın Ahlâkı*. İstanbul: Çığır Yayınları.

HAYEK, F.A., (1999). *Kölelik Yolu*. (Çev: Turhan FEYZİOĞLU ve Yıldırım ARSAN). Ankara: Liberte Yayınları, No:1.

HEREKMAN, A. (1989). *Kamu Maliyesi (Genel Vergi Kuramı) Cilt: II*, Ankara: Sevinç Matbaası.

- HISRCHI, T ve GOTTFREDSON, M.R. (2000). Age and The Explanation of Crime. *Crime Readings* (ss.138-142). Thousand Oaks: Pine Forge Pres.
- HITE, P. A. ve MCGILL, G.A. (1992). An Examination of Taxpayer Preference for Aggressive Tax Advice. *National Tax Journal*, 45(4):389-403.
- HOBBS, T. (1993). *Leviathan*. (Çev. Semih LİM). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HYUN, J. K. (2005). Tax Compliances in Korea and Japan: Why are they different? *Seminar Held*. Düzenleyen: Policy Research Institute, Ministry of Finance, Japonya.
- JACKSON, I. (1986). Amnesty and Creative Tax Administration. *National Tax Journal*, 38(3):317-323.
- JAMES, S., HASSELDINE, J., HITE, P. ve TOUMI, M. (2001). Developing a Tax Compliance Strategy for Revenue Services. *Bulletin for International Fiscal Documentation*, 55:158-164.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1977). *Sosyal Psikolojiye Giriş*. 2.Baskı. Ankara: Duran Ofset Matbaacılık.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. Gözden Geçirilmiş 10. Baskı. İstanbul: Evrim Basım-Yayım-Dağıtım.
- KANNIAINEN, V. ve PAAKKÖNEN, J. (2006). Shadow Economy: Theory and Testing of Tax Morale and Convergence Hypotheses. *FDPE Public Economics Seminar at December 2005 ve Finnish Economic Associations Meeting in February 2006*, <http://www.hecer.fi/Seminars/Papers/paakkonen.pdf> (03.11.2007)
- KANTONA, G. (1975). *Psychological Economics*. Amsterdam: Elsevier Publication.
- KAZGAN, G. (2004). *İktisat ve Etik*. Gündüz Aybay'a Armağan. İstanbul: Aybay Yayıncılık.
- KILDİŞ, Y. (2000). Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2). <http://www.sbe.deu.edu.tr/adergi/dergi05/dergi05.htm> (11.12.2007).
- KILLIOĞLU, İ. (1988). *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. No: 23.
- KILLIOĞLU, İ. (1990). Ahlâk. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. İstanbul: Nesil Yayıncılık.
- KIM, Y. (2005). Audit Misperception, Tax Compliance and Optimal Uncertainty. *Journal of Public Economic Theory*, 7(3):521-541.

KIRCHLER, E. (1999). Reactance to Taxation: Employers' Attitudes towards Taxes. *Journal of Socio-Economics*, 28:131-138.

KIRCHLER, E., HOELZL, E. ve WAHL, I. (2008). Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The Slippery Slope Framework. *Journal of Economic Psychology*, 29(2):210-225.

KIRCHLER, E. ve MACIEJOVSKY, B. (2001). Tax Compliance within the Context of Gain and Loss Situations, Expected and Current Asset Position and Profession. *Journal of Economic Psychology*, 22:173-194.

KIZILKAYA, E. (2002). Homo Economicus Tipolojisinin Reddi: K. Polanyi ve T. Veblen'in İktisada Bakış Açıları. *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(2):73-91.

KLEPPER, S. ve NAGIN, D. (1989). The Role of Tax Preparers in Tax Compliance. *Policy Sciences*, 22(2):167-194.

KRECH, D. ve CRUTCHFIELD, R.S. (1980). *Sosyal Psikoloji*. (Çev. Erol GÜNGÖR), 3. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, No: 159.

KUÇURADI, I. (1999). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını.

KUÇURADI, I. (1988). *Uludağ Konuşmaları: Özgürlük, Ahlâk, Kültür Kavramları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, No: 1.

LEWIS, A. (1982). *The Psychology of Taxation*, Oxford: Martin Robertson Publications.

McGEE, R.W. (1998). The Ethics of Tax Evasion in Islam. *The Ethics of Tax Evasion* (ss. 214-219). South Orange: The Dumont Institute for Public Policy Research.

MEYDAN LAROUSSE. (1990). *Ahlâk Maddesi*. İstanbul: Meydan Yayınları.

MIKESELL, J. L. (1986). Amnesties for State Tax Evaders: The Nature of and Response to Recent Programs. *National Tax Journal*, 38(4):507-525.

MURPHY, K. (2005). Regulating More Effectively: The Relationship Between Procedural Justice, Legitimacy, and Tax Non-Compliance. *Journal of Law and Society*, 32(4):562-589.

MUSGRAVE, R. ve MUSGRAVE, P. (1984). *Public Finance in Theory and Practice*. New York.

MUTER, N. B., SAKINÇ, S. ve ÇELEBİ, A. K. (1993). *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü Yayını.

MYLES, G.D. (2000). Wasteful Government, Tax Evasion and the Provision of Public Goods. *European Journal of Political Economy*, 16:51-74.

NADAROĞLU, H. (1998). *Kamu Maliyesi Teorisi*, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.

NERRE, B. (2001). The Role of Tax Culture in Transformation Processes: The Case of Russia. *ASPE Workingpaper Series*, No: 3.

NORTH, D.C. (1981). *Structure and Change in Economic History*. New York: W.W. Norton Publication.

OCKENFELS, A. ve WEIMANN, J. (1999). Types and Patterns: An Experimental East–West German Comparison of Cooperation and Solidarity. *Journal of Public Economics*, 71:275–287.

OECD. (2006). *Revenue Statistics of OECD Member Countries*. Paris.

ÖNCEL, T. (1982). Gelirin yeniden Dağılım Politikası Aracı Olarak: Negatif Gelir Vergisi. *Maliye Araştırma Konf.*, 28. Seri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını. No: 3127.

ÖNCEL, Y. (1974). *Vergiye Karşı Tepkiler ve Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi. İstanbul.

PAZARLI, O. (1980). *İslâm’da Ahlâk*. 2. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

PEHLİVAN, O. (2004). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.

PIEPER, A. (1999). *Etiğe Giriş*. (Çev. Veysel ATAMAN ve Gönül SEZER), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

PINAR, A. (2000). Vergilemenin Siyasal İktisadı: Literatüre Bir Bakış. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 55:97-111.

POPE, J. ve FAYLE, R. (1990). The Compliance Cost of Personal Income Taxation in Australia: Empirical Results. *Australian Tax Forum*, 7:85-126.

PYLE, D.J. (1991). The Economics of Taxpayer Compliance. *Journal of Economic Surveys*, 5:163-198.

REYNAUD, P. L. (1955). *Vergi Karşısında Mükellefin Ruh Haleti*. (Çev. Celal ERÇOKLU). Ankara: Maliye Tetkik Kurulu Yayınları.

RIAHI-BELKAOUI, A. (2004). Relationship Between Tax Compliance Internationally and Selected Determinants of Tax Morale. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 13:135-143.

- ROTH, J. A., SCHOLZ, J.T. ve WITTE, A.D. (1989). *Taxpayer Compliance*. Philadelphia: University of Pennsylvania Pres. v.1-2.
- ROUSSEAU, J.J. (1989). *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*. (Çev: S. EYÜBOĞLU). İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- SALANIÉ, B. (2003). *The Economics of Taxation*. Massachusetts: The MIT Press.
- SANDFORD, C., GODWIN, M. ve HARDWICK, P. (1989). *Administration and Compliance Costs of Taxation*. Bath: Fiscal Publications.
- SARUÇ, N. T. ve SAĞBAŞ, İ. (2003). Vergi Etiğinin Ölçümü: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1):79-96.
- SAUNDERS, M., LEWIS, P. ve THORNHILL, A. (2000). *Research Methods for Business Students*. Second Edition. Prentice Hall.
- SAYGILIOĞLU, N. (1990). Ülkemizde Vergi Kaçaklarının Boyutları ve Ölçülebilirliği (I). *Vergi Dünyası*, 107:12-19.
- SEN, A. (1990). *Ethics and Economics*. London: Basil Blackwell.
- SCHMÖLDERS, G. (1976). *Genel Vergi Teorisi*. (Çev: Salih Turhan). İstanbul: İÜ Yayını, No: 2149.
- SCHMÖLDERS, G. (1968). Mali Psikoloji. *Maliye Enstitüsü Konferansları 15. Seri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları, No: 34.
- SCHMÖLDERS, G. (1970). Survey Research in Public Finance – A Behavioral Approach to Fiscal Theory. *Public Finance*, 25(2).
- SCHMÖLDERS, G. (1980). Vergi Yönetiminin Vergilemenin Etkinliği Üzerindeki Etkisi. *Yeni Vergiler Yasa Tasarısı ve Vergi Güvenlik Önlemleri Semineri*. (ss. 159-170). İstanbul: İİTİA Ekonomi Fakültesi Kamu Maliyesi Enstitüsü Yayınları, No: 1. ss. 159-170.
- SCHNEIDER, F. (2000). The Value Added of Underground Activities: Size and Measurement of the Shadow Economies and Shadow Economy Labor Force all Over the World. *Presented to the World Bank Summer Research Workshop on Market Institutions*.
- SCHOLZ, J.T. ve LUBELL, M. (1998). Adaptive Political Attitudes: Duty, Trust and Fear as Monitors of Tax Policy. *American Journal of Political Science*, 42: 903-920.
- SCHWARTZ, R. ve ORLEANS, S. (1967). On Legal Sanctions. *University of Chicago Law Review*, 34: 282-300.

- SIGALA, M. (2000). *Social Norms, Occupational Groups and Income Tax Evasion: A Survey in the UK Construction Industry*. Yayınlanmamış PhD Thesis. Exeter: University of Exeter.
- SLEMROD, J. (1985). An Empirical Test for Tax Evasion. *Review of Economics and Statistics*, 67: 232-238.
- SLEMROD, J. (1992). *Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- SLEMROD, J. (2002). Trust in Public Finance. *National Bureau of Economic Research Working Paper 9187*. Cambridge.
- SMITH, A. (1976). *Theory of Moral Sentiments*. Oxford: Oxford University Press.
- SMITH, K.W. ve KINSEY, K.A. (1987). Understanding Taxpayer Behaviour: A Conceptual Framework with Implications for Research. *Law and Society Review*, 21(4): 639-663.
- SOFUOĞLU, A. (1997). Vergi Kaçakçılığı İle Mücadele Yolları. *Vergi Dünyası*, 191:132-142.
- SONG, Y. D. ve YARBROUGH, T.E. (1978). Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey. *Public Administration Review*, 38: 442-452.
- STAINER, A., STAINER, L.ve SEGAL, A. (1997). The Ethics of Tax Planning. *Business Ethics – A European Review*, 6(4): 213-217.
- ŞENYÜZ, D. (1992). Maliye Mükellef İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar. *Sayıştay Dergisi*, 7(Ocak-Mart 1992): 17-24.
- ŞENYÜZ, D. (1995). *Vergilemede Yükümlü Psikolojisi*. Bursa.
- ŞERİF, M. ve ŞERİF, C.W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş-II*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- TAN, L. M. (1999). Taxpayer Preference for Type of Advice from Tax Practitioner: A Preliminary Examination. *Journal of Economic Psychology*, 20: 431-447.
- TANZI, V. (1991). *Public Finance in Developing Countries*. Vermont: Edward Elgar Publishing Ltd.
- TANZI, V., ve DAVOODI, H.R. (2002). Corruption, Public Investment and Growth. *Governance, Corruption and Economic Performance* (ss. 280-299). Washington: International Monetary Found.
- T.C. Maliye Bakanlığı. (2002). *Gelir İdaresinde Etkinlik Arayışları: OECD-AB En İyi Uygulamalar*. Ankara: AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Yayını.

T.C. Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı. (2007). *Vergi İstatistikleri*. 2007. http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_51.xls.htm (09.11.2007)

TEKİN, A. ve VURAL, İ.Y. (2006). Global Kamusal Malların Finansman Aracı Olarak Global Vergi Önerileri. *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*. (ss. 75-91). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TMMOB. (2004). *Etik, Ahlâk ve Meslek İlkeleri*. Ankara: TMMOB Yayını, No: 7.

TORGLER, B. (2002). Speaking to Theorists and Searching for Facts: Tax Morale and Tax Compliance in Experiments. *Journal of Economic Surveys*, 16: 657-684.

TORGLER, B. (2003a). To Evade Taxes or Not to Evade: That is the Question. *Journal of Socio Economics*, 32: 283-302.

TORGLER, B. (2003b). *Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance*. Yayınlanmamış PhD Thesis. Basel: Universitat Basel.

TORGLER, B. (2004a). Tax Morale Trust and Corruption: Empirical Evidence from Transition Countries. *CREMA Working Paper*. No: 2004-5. Basel.

TORGLER, B. (2004b). Moral Suasion: An Alternative Tax Policy Strategy? Evidence From a Controlled Field Experiment in Switzerland. *CREMA Working Paper*. No: 2004-1. Basel.

TORGLER, B. (2005). A Knight Without a Sword or a Toothless Tiger? The Effect of Audit Courts on Tax Morale in Switzerland. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 161: 735-760.

TORGLER, B. (2005a). Tax Morale and Direct Democracy. *European Journal of Political Economy*, 21: 525-531.

TORGLER, B. (2006). The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity. *Journal of Economic Behavior and Organisation*, 61(1): 81-109.

TORGLER, B., DEMİR, I.C., MACINTYRE A. ve SCHAFFNER, M. (2008). Causes and Consequences of Tax Morale: An Empirical Investigation. *Economic Analysis and Policy*, 38(2): 313-339.

TORGLER, B., ve SCHALTEGGER, C.A. (2005). Tax Morale and Fiscal Policy. *CREMA Working Paper*. No: 2005-30. Basel.

TORGLER, B., ve SCHALTEGGER, C. A. (2005a). Tax Amnesties and Political Participation. *Public Finance Review*, 33: 403-431.

TORGLER, B., ve SCHNEIDER, F. (2004). Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries. *CREMA Working Paper*, No: 2004-17. Basel.

TORGLER, B. ve SCHNEIDER, F. (2005). What Shapes the Attitudes Towards Paying Taxes? Evidence from Switzerland, Belgium and Spain. *CREMA Working Paper*, No: 2005-6. Basel.

TORGLER, B. ve SCHNEIDER, F. (2005b). Attitudes Towards Paying Taxes in Austria: An Empirical Analysis. *Emprica*, 32(2): 231-250.

TORGLER, B. ve VALEV, N.T. (2006). Corruption and Age. *Journal of Bioeconomics*, 8(2): 133-145.

TORUN, İ. (2002). Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlâk. *C.Ü. İİBF Dergisi*, 3(2): 89-98.

TOSUNER, M. ve ARIKAN, Z. (2005). *Vergi Usul Hukuku*. Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş Yeni Baskı. İzmir: DEÜ İİBF Maliye Bölümü.

TOSUNER, M., ARIKAN, Z. ve YERELİ, B. (2006). *Türk Vergi Sistemi*. Gözden Geçirilmiş 11. Baskı. İzmir: DEÜ İİBF Maliye Bölümü.

TUAY, E. ve GÜVENÇ, İ. (2007). *Türkiye’de Mükelleflerin Vergiye Bakışı*. Ankara: Gelir İdaresi Başkanlığı, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 51.

TUNÇER, M. (2002). *Vergi Uyumunun Artırılması ve Türkiye*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TURHAN, S. (1993). *Vergi Teorisi ve Politikası*. 5. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.

TÜİK. (2007). *İstatistikler*.

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=408> (11.10.2007).

USER, İ. (1992a). Vergi Psikolojisi ve Vergilemenin Psikolojik Sınırı. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1-2: 63-78.

USER, İ. (1992b). *Vergilemenin Sosyal Psikolojik Sınırı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

USUL, H. ve ASLANTAŞ, B.A. (2007). Muhasebeci-Mükellef Çatışması. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 22: 85-104.

ÜLGENER, S. F. (1981). *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları.

ÜLKEN, H.Z. (2001). *Ahlâk*. İstanbul: Ülken Yayınları.

ÜNSAL, Ş. (1987). *Vergi Kaçakçılığında Sosyal Etkenler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Van BLIJSWILK, J.A.M, Van BREUKELEN, R.C.L., FRANKLIN, A.L., RAADSCHELDERS, J. C. N. ve SLUMP, P. (2004). Beyond Ethical Codes: The Management of Integrity in the Netherlands Tax and Customs Administration. *Public Administration Review*, 64(6): 718-727.

VANBERG, V. J. (2002). Constitutional Economics, Ethics and Ordnungspolitik. (Çev: Melek SEFEROĞLU). *Anayasal İktisat*. (ss. 247-266). Ankara: Siyasal Kitabevi.

VIHANTO, M. (2003). Tax Evasion and the Psychology of the Social Contract. *Journal of Socio-Economics*, 32: 111-125.

WEBBER, C. ve WILDAVSKY, A. (1986). *A History of Taxation and Expenditure in the Western World*. New York: Simon and Schuster Publication.

WENZEL, M. (2004). An Analysis of Norm Processes in Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*, 25(2): 213-228.

WIKIPEDIA. (2007). <http://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrasi> (10.12.2007).

WVS ve EVS Data Bank. (2007).

<http://www.worldvaluessurvey.org>, <http://www.jdsurvey.net> -ASEP/JDS Data Bank (11.12.2007).

YENİÇERİ, H. (2004). Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. *19. Türkiye Maliye Sempozyumu Kitabı* (ss. 908-927). Düzenleyen: Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü. Antalya. 10-14 Mayıs 2004.

YILMAZ, H. (1996). *Türkiye'de Vergi Yapısı Ve 1980'den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi*. DPT Uzmanlık Tezi. Ankara: DPT Yayın No: 230. <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/yilmazh/vergi.html> (15. 02. 2007).

YÖRÜK, R. (2005). Ekonomi Kulisi. *Milliyet*. 16.11.2005.

<http://www.milliyet.com.tr/ege/yazyoruk.html> (11.01.2007).

ZENGİNOBUZ, Ü., ÖZERTEN, G., SAĞLAM, İ. ve GÖKŞEN, F. (2006). *Yurttaşların Cebinden Devletin Kasasına: Türkiye'de Kim Ne Kadar Vergi Ödüyor?* İstanbul: Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu Tarafından Desteklenen Araştırmanın Sonuç Raporu.